ГЛАСНИК

СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА.

КЊИГА XXX.

У БЕОГРАДУ У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ

1871.

Где је што.

КРИТИЧКИ ПОГЛЕД НА ПРОШЛОСТ СРБА У УГАРСКОЈ.

Од

ГАВРИЛА ВИТКОВИЋА

ПРОФЕСОРА.

ДОДАТАК III ПЕРИОДУ.

О Ракоцином устанку.

Од 1700 — 1711.

Ни година дакле минула није, од како је устанак Мађара под Имром Текелијом савладан, а помагачи овога устанка малаксали Турци са ћесарем Леополдом I у Карловцу мир учинише (1699); и већ искочи нови непријатељ унутарњи у лицу младога Мађара Фрање Ракоција II, сина војводе Фрање Ракоција I.

Француски краљ Лудвик XIV изгубив свог верног сајузника турскога султана, стараше се, да ћесару Леополду I новог противника и супарника набави. И жеља се његова лако и на скоро испуни.

Фрања Ракоци II млад, изображен и частољубив, подстакнут од француског посланика у Бечу Маркиза Виларса, и видећи да је по закљученом карловачком миру, готово сва војска ћесарева из Угарске изнесена и са спољним непријатељем зањата због шпанског наследног рата, које у Француској, Нидерланду и Германији, које пак у Шпанији и Италији, у договору са Лудвиком

XIV и од овога и новчано подпомогнут са малом четом Влаха и Рушњака, пређе из Пољске у горњу Угарску са својим пријатељем грофом Николом Берчењијом, где га заостали устаници Текелини радосно дочекаше. И тако год. 1700 опет букне буна у Мађарској, која неизмерне јаде зададе мађарским сељанима и варошанима, а тако исто и Србима. За кратко време бијаше се прикупило уз Ракоцију до 70000 усташа.

Леополдо I бејаше у веома критичном положају. Она незнатна војена сила, коју могаше употребити, није могла и најмањи одпор дати мађарским усташима, а војску требаше и противу спољашњих непријатеља.

У таквој тескоби мораде прибећи и потражити помоћ прво (жали боже) храбрих Срба, а по том, и Хрвата, противу Ракоције и његових силовитих приврженика. „Caesar in hac Hungariae perturbatione, dum militem stipendiarium nequit propter Gallorum vim, ex Germania reducere: Rascianorum primum deinde Croatorum adversus male quietos impetrat auxilia.“ То ће рећи: „ћесар при овако узбуњеном стању Угарске, почем плаћену војску због силе француске ил немачке не могаше повући: то је позвао у помоћ прво Србе, а затим Хрвате, противу мађарских усташа.“ Тако вели писац, који је продужио Дифренову историју Илирика.

Овај Ракоцијев устанак, колико је убитачан био по српски народ, који бејаше и опет по својој несрећи устао у одбрану ћесарева престола, поглавито је значајан постао у својим последицама за Србе након 24 године.

Није нам цел, да у овој расправи причамо о свима ужасним и крвавим бојевима, у којима је изгинуло толико хиљада Срба.

Овде ћемо у кратко описати поглавите моменте и збића овога устанка, да би лакше могли оценити моралне последице овога варварског војевања.

Пре свега нужно је, да наше читаоце обавестимо о узроцима и о чињеницама свију дојакошњих устанака као и овога садашњег Ракоцијног покрета.

Главне чињенице ових устанака мађарских бејаху властела и племићи мађарски.

Ми смо нашим читаоцима показали и на углед ставили необузданост ове саможиве властеле мађарске, која још од најстаријих времена, користећ се од краља Андрије II. изнуђеном повељом и правом на оружани одпор према краљевској власти, вавек устајаше не у корист општих земаљских по својих личних права.

Ова необуздана властела не бејаше довољна, да ограничи краљевску власт, јер се противу краљевских мекушаца и није бунила, што јој ови пуштаху на вољу, да своје поданике гуле и тлаче.

Буниште се противу краљева од Арпадова колена, а тако исто и противу краљева, које бираху властито сами по слободној вољи, а узрок тим побунама бејаше свакад, чим би који од енергичнијих краљева њихову разузданост хтео ограничити.

После мухачке катастрофе за пуних 200 година противљаше се мађарска властела краљевима од хабсбуршке лозе, не за то што би их сматрала за недостојне круне св. Стефана, не што су ови туђинци били, јер по угинућу Арпадове династије осим Матије Корвина, бираху и они сами туђинце за краљеве; но само с тога, што су ови наметнути краљеви у исто време били и германски ћесари, моћни господари и сами властољупци, те

петрпеше де себе тисућу господара, супарника и такви сталеж, с којима би морали поделити краљевску власт.

И није се узалудно страшила та мађарска олигархија моћи ћесара и краљева, јер је ову необуздану властелу после двестолетне борбе, не само сломила бечка влада, но их, на 30 година после задњег устанка, бејаше већ окитила перчинима и фраковима, и у тој мери укротила, да за владе Марије Терезије синови оних негдашњих усташа, као златоткане лутке по мигу бечких дама играше менуета, шта више незнаше већ свога матерњег језика.

Ми овде не говоримо у славу и похвалу краљевској апсолутној власти, но према оној управи и власти олигархијској и према оном времену смемо одобрити и неограничену власт монархије, дакле једног човека, но власт олигархијску, јер апсолутизам једнога рађа слободу и народну самоуправу, а олигархија или власт неколицине свакад је упропастила државу, којом управљаше. То сведочи историја, неумитни судија прошлости и истинити показивач будућности.

Као што рекосмо најмоћнији ослонац и Ракоцином устанку, бејаше мађарска властела, која ни за годину дана, после свладаног Текелиног устанка, не могаше мировати, већ изнова подиже колико на одпор противу старога краља Леополда I, као и противу већ крунисаног младога краља свога Јосифа I, тако не мање и противу моћног положаја, који заузе народ српски од Ердеља преко Мориша, Тисе, Дунава и Драве, до самих граница Штајерске и доње Аустрије.

Увериђемо наше читаоце доказима из дела савременог писца „fratre Angelo Gabrielle[1]“, калуђера фрањишкана, који бејаше родом из Нице, а настанио се у Бечу, и који написа књигу „управа мађарска“, — а такођер и наводима и других најпризнатијих мађарских и страних писаца, о стању угарске пре Ракоцина устанка, и о правим узроцима течају и свршетку мађарског устанка под Ракоцијом II.

Фратар Анђело Габријел у свом именованом делу вели „да племство, што има великих добара, дакле спахије, имају прекомерну и превелику слободу и моћ према својим поданицима (jobbágy), у суђењу и узимању данка. Тако голему власт треба вели с тим пре ограничити, што ове спахије још и таква права присвајају, на која несу овлашћени.

Но и племство без добара и они титуларни (bocskoros nemes) племићи у великом су броју, а не служе ни краљу ни држави, а међу тим уживају множину повластица и слобоштина, а у одбрану ових својих себичних сталежних права готови су у свако доба оружати се и тући.“

Према таквом неприродном стању, вели писац, валало би, међу осталим, завести такву земаљску управу, у којој би учествовала сва четири сталежа, као што бејаше до године 1681. И сама та околност, што је одмах по укинућу овога стања у години 1683-ој букнула побуна Имра Текелије, доказује јасно, да би такву земаљску управу и опет требало у Угарској завести.

[1] Fratre Angelo Gabrielle de Nizza de Min. Oss. Rif. di S. Francesco: Il governo dell' Ongaria l'anno 1701. Ово је јамачно година у којој бејаше довршио ово своје дело, које се налази међу рукописима бечке царске библиотеке под бр. 8696.

Салаји, у својој „историји Угарске“ вели: „план овога фрањцишкана, јамачно као претеран, чињаше се бечком двору, да је неизвршив, а напротив предлог Арцибискупа Колонића бар покушаја достојан“.

Какав бејаше предлог Колонића?[1]

Ево како га сам Салаји показује.

„Године 1696-е позвани бејаху мађарски главари. Том приликом изразио се био примас угарски Колонић овако: „Не држмо се уобичајних дојакошњих права, задржмо само оно, што вешта рука одабере, придајмо оно што политичка зрелост прописује.“ — — — —

„Та гомила немеша, и оних привилегисаних, што ужива толике повластице и толику слободу, а о порезу и данку неће да чује, заиста не може бити подпора доброј влади. Прави племићи по свом пореклу могли би уживати повластице, што им припадају, и ако би се одрекли претераних захтева и преимућстава. Они, који би по свом могућству могли заокружити се сјајом, постаће грофови, барони и каваљери. Но би морали примити на се, да плаћају бар трећину оне суме, што плаћају остале круновине.“ —

Из овога, што дојако наведосмо као из Ракоцине прокламације, коју ћемо доцније навести, види се, да, мимо себичности Ракоцијеве, да постане краљ од угарске, тражише Мађари, да поврате право на оружани одпор, што по названој „златној повељи“ Андрије II

[1] Ово је тај Колонић, који је као Арцибискуп острогонски и примас угарски, и по томе канцелар угарски, одговорио српској депутацији, што мољаше за несрећног Деспоту Бранковића »sic ratio status exposcit«, и што рече: »Деспота вам пустити неможемо, што би ви Раци и сувише главу подигли, а то ми у нашој мађарској зёмљи трпети неможемо.

уживаху, и да они (Маџари) и опет буду господари на оном земљишту, које отеше од Турака Немци и Срби а не Маџари, који шта више од 1526 1699 године помагаху Турцима противу својих назови краљева [1]

Ове преговоре угарски великаши водише Леополдом I у тој цели, да поврате она права или управо повластице свом сталежу у Угарској, које им краљ Леополдо I год. 1673 одузео, што су за подруго столеће готово непрестано у задрузи са Турцима војевали на уништењу Аустријског дома.

Године 1681-е, пошто Турци под Бечом и на више места заједно са Маџарима страдаше; још једном бејаше понудио Леополдо I Маџарима амнестију, ако одустану од Имра Текелије.

Но Маџари осташе противници назови краља.

Међу тим је, у течају више година, сву негдашњу Угарску са престоницом од Турака ослободила ћесарева војска, коју чињаху Немци, Пољаци и Срби.

И тако не само да несу Маџари ослободили земљиште, што се негда зваше угарска краљевина, но су још помагали Турке, да њихова отачбина остане под османлијама.

Као што рекосмо толико вероломство најзад нагони Леополда I, да поништи све, што као угарски краљ до селе држаше и поштоваше.

У течају горњих преговора са великашима букнула буна Ракоцина. Већина великаша маџарских на скоро пристаде уз Ракоцију. Овај пристанак маџара уз Ракоцију неје нов појав у историји Маџара, њихова стара

[1] Histoire des revolutions de Hongroie, Haga, 1739, у I књизи на стр. 430.

склоност на побуну, само се и овим фактом из нова потврдила.

У поменутим преговорима, показаше маџарски великаши, да они свакад сматраше срећу и напредак Угарске само у задовољењу својих себичних тежња, а у патњама и пропаштењу јаднога пука (Misera plebs contribuens).

Себичност ових великаша најбоље се огледа у распису Леополда I, који је у име краља нитрански бискуп и угарски канцелар Владислав Маћашовски год. 1698. 24 Декембра, свима угарским жупанијама разаслао.

„Желећи, помоћу савета земаљског и његовим са изволењем, највише јадном простом народу помоћи, и општи земаљски терет правично поделити, позвасмо у наш двор велики број првосвећеника и световне господе, као и посланике жупанија и слободних вароши, да по зрелом расуђењу и договору споразумемо се, а закључке ове конференције по правном обичају у Пожуну на сабору по јавном претресу, узаконимо. —

Но је ова наша жеља осујећена. — — — —

Јер су више свећенство, и световна господа, жупани и остали посланици у своје име поднели нами меморијал, из ког се јасно показало све, што су они до јако у срцу носили и скривали. Из свију сјајних речи и законских навода показа се тежња, да они сами разрежу, сами прикупе данак, како би моћнији на немоћне а поглавито на јадан пук натурили и сурвалисваколике државне терете. Но кад увидеше, да им то недамо, то су сво време преговора употребили на сујетно, а као што се сад види, на подло

цепидлачење, у намери, да осујете нашу намеру за одбрану јадне и угњетене сиротиње, а да они међу тим покажу се као браниоци закона, и да би народ нас сматрао као виновнике толиких јада и невоља.“ — —

Према наведеном јасно се даје увидети, да је покретач на побуне противу краља постојао у необузданој себичности свеколике угарске властеле, готованство да се знојем са чела јаднога народа храни, бејаше девиза њихова.

Но Салаји, Хорват и остали угарски хисторици никако да прослове о овој себичности и грабљивости својих великаша. Зашто? Што се они нестраше одобравати и недела својих племенитих сународника, док врлине и најблагороднија осећања својих немађарских суграђања најгорим именима бележе.

Да пређемо сада на оне моменте у овом устанку, где наши Срби долазе у додир са устаницима, било у отвореном пољу на крвавом бојишту, или у некој преписци и договорима.

Први судар Срба и Мађара догодио се код Дијосега у околини Великог Варада. Срби из Оласа, такођер из велико-варадске околине, под својим пуковником Бекерсом разбише код Дијосега 4000 коњаника и 3000 пешака мађарских. Ал се на скоро ужасно осветио Берчењија, који по упутству Ракоција, изненадно нападе на Оласи, запали село и сво становништво српско мало и велико са њиховим вођом Малим Блажом (Kis Balázs) посече.[1]

Салаји, говорећи о поменутој сечи, вели: „број Срба по ослобођењу Босне досељивањем толико је порастао,

[1] Histoir des revolut. Hongrie, V књ. стр. 62.

да је свакад много већи био, од броја сада у Угарској живећих Срба. Но никада не беше на броју више Срба, но у овоме добу Ракоцина покрета, нит бејаху Срби икада ратоборнији, јер на име ови нови досељеници борише се преко 10 година са Турцима у свом старом отачаству.“

„Да би овај сој (faj) вели Салаји, себи и својој ствари придобио, Ракоци из свога стана код Секелхида Августа 9-ог год. 1703 овако писаше Србима.“ [1]

„Знајући да је и овај вечито наоружани и оружију вичан народ српски (rácz nemzet) не мали део жалости и гонидбе у нашој држави сносио, да би и он учесник био у старинској славној слободи наше земље; шћадијасмо овим нашим писмом њима обзнанити, да ни дана не дане ни часа не часе, већ одмах се оружају, и да се обавежу на услугу нашем милом отачаству. Што ако учине, обвезујемо се нашим истинитим маћарством, да ће од оца на сина, од потомства на потомство бити у таквој слободи, да нигде никоме неће данак давати; све српске вароши, које сада за слободу нашег отачаства на оружје устану, учествоваће у истој слободи, као и остале хајдучке вароши, [2] и да ће само својим оружјем служити своје отачаство. Ако на против не устану, како у обрану слободе нашег маћарског отачаства, тако и своје сопствене слободе, или још и противу нас оружје подигну; као што већ одпочеше неки у Великом Вараду

[1] Szalay László „Magyar ország története VI св. 95 стр. изрично вели: „Hogy magához ügyéhez hajlitsa e' fajt (сој, расу), Rákoczi 1703. augustus 9-kén, székeltidi táborából ekkép irt rea:

[2] Хајдучке вароши сачињавају особити диктрит саболчке жупаније, који до скора уживаше особите повластице у Угарској.

сакупљени Срби, то ћемо их без сваког милосрђа клати, и сећи, ни децу им нећемо штедети, и ако нам Бог благослови наше оружје, коначно ћемо их искоренити у мађарском отачаству.“ [1]

Салаји додаје овом писму: „Позив као и претње осташе без успеха.“

Ракоци у овом писму од 26-ог Авг. 1703. Краљу Лудвику XIV фали се: „да је у три пута Србе потукао и то један пут ердељске Србе.“ [2] Отуда се види, колику важност приписиваше Ракоције Србима, што је о тима јамачно претерано оцењеним победама извештавао и Лудвика XIV.

У Октобру исте године вели гроф Карољи, Ракоцин ђенерал, у својим мемоарима: „бејах тада у Куманској и договорах се са Куманским капетаном Андрејом Тереком, како би најболе успели, да разбијемо српску војску (Rácz hadak), што се под Пештом и Будимом знатно умножила.“

Салаји вели: „Ракоци по савету свога скорашњега присталице (ђенерала Карољије), и опет на ново разаслао био позиве Србима:“ желећи много усрдније, кад би Срби покајали се, и с нама се споразумели, да не би још и противу њих војску морао слати.“ [3]

Ђенерал Карољи у својој автобиографији говори: [4] „да би са Србима требало веома пажљиво поступати.

---

[1] 647. fol. hung. у рукописима мађарског музеума.

[2] Fiedler, Aktenstücke zur Geschichte Franz Rákoczy-s, II књ. 437 страни.

[3] Писмо Ракоције грофу Карољи d. d. Tokaj ex castris. 1. Novembris 1703.

[4] Károlyi önéletirása „Ráczokkal csinjan kell bánni: Hasonló nézetben volt Bercsényi „Olly véleményben vagyok, — — —

Тако исто вели мишљаше главни ђенерал гроф Никола Берчењи, као што ми у свом писму пише: „У том сам убеђењу, — да ће Кохари из Острогона противу нас подићи Србе сентандрејске, зато би добро било неког (Србина) понудити деспотством, што би кечкеметски Срби најбоље могли извршити.“

По томе је Карољи и посланицима подравских, сремских и бачких Срба издао заштитна писма, који му бејаху дошли у Шимег, да понуде своју верност, и помоћ од 5000 оружаних Срба. Пошто се вратио у Папу, под казном смрти запретио, да чувају, како не би Србе увредили и њих оштетили.

Леополдо још у свом писму од 10 Јула 1703 великом похвалом спомиње непоколебиму верност хрватских сталежа, и за награду обрицаше област међу Уном, Купом и Савом, Хрватској присаједииити. Ова наредба не бијаше извршена, те се Ракоци користућ овом околношћу под 18 Јан. 1704 послао беше прокламацију Хрватима, у којој вели, како је он по крви Хрваћанин а потомак славних јунака (грофова зрињских), и уверава их, да ће он испунити што је Леополдо I. пропустио. На свршетку прокламације вели: „ако би који било у потајп или јавно противио се нами и презрео слободу свог отачаства, тај ће осетити у пуној мери освету, која ће се вршити ватром и мачем.“

Хрвати се не осврташе на Ракоцине понуде, но још 20-ог Фебруара исте године на вараждинском са-

hogy Koháry (ћесарски ђенерал) Esztergomból a' Szentendrei ráczokat fogta ellenünk sürgetni. Jó vólna valakit közülök a' deszpotasóggal felbiztatni, mit Kecskeméti rácz lakósok vihetnének véghez.«

бору, даду Леополду у помоћ 15000 на одбрану дравске крајине.

Истина, да је ратовање за време Ракоцина устанка било на жалост само клање, и радо би прећутали несрећну успомену оних грозних догађаја. Ми нећемо, да правдамо а још мање да бранимо такве крвничке догађаје, било да су их по нужди и Срби учинили.

Но овде желимо показати неправичност мађарских историка. На име Салаји у својој повесници (XXV књ. страна 144) причајући о грозној сечи, коју учинише 1-ог Фебруара 1704 године мађарски усташи у Печују, где су више од две хиљаде Срба, старце, жене и децу поклали, ни једном речи неосуђује овај акт мађарског варварства, а међу тим сам признаје, да је ова сеча учињена од стране Мађара, и ако је ђенерал Карољи са истим Србима уговор закључио у Шимегу и обвезао се да ће Србе закрилити и бранити. Тако је исто други вођ мађарске чете Дејак Ференц толика српска места по Бачкој и дуж Драве попалио и неоружане људе убијао. То се збило у Фебруару исте 1704-те године.

На скоро, вели Салаји (и највећим огорчењем прича), „Марта 25-ог дочуло било оно мало Куруца (јамачно ономадашње убице), да долази 10,000 Срба од Шиклуша, те ноћу измакоше из Печуја. Други дан јурише Срби у таквом беснилу на Печуј, да су надмашили ономадашњи поступак Куруца. Прво нападоше на католичке цркве и манастире и опљачкаше, а на име манастире језовита павлинаца, доминикана, францишкана и капуцина, убише четири језовита, три францишкана и три мирска свећеника и једног каноника — — — —

— — а такођер и оне попове који су нарочито имали дужност да силом пошокче православне Србе.“

За боље уверење наводимо овде податке из Географског рјечника, што је написао Фењеш Елек, у III книзи на страни 212, где говори о вароши Печују. И он прича о истим ужасним догађајима, овако:

— — — — Године 1688 бејаше још мало Католика у Печују, но већином Реформатовци и староверци (православни). Но су доцније староверци поунијаћени, и печујски танач (магистрат) године 1692 свечано се заветоваше, да у свом хатару некатолике трпети неће, забранио бракове некатолицима под казном губитка наслеђа. Године 1704 подђенерал Ракоцијев Владислав Шандор са 300 Куруца нападе на Печуј, и ужасни покољ и пустошења почини, њихова дивља освета бејаше поглавито управљена противу Немаца и Срба. Ал након 6 недеља похити царско-краљевски ђенерал Херберштајн са 12000 српских војника у помоћ Печују, и Куруци избегну из вароши. Но јадну варош у место заштите постигоше пустошења, јер Срби памтећи мучко убиство и изгнанство својих једноверaца, поубијаше католике а поглавито попове, и порушише или оскврнише цркве, једном речи превазиђоше и саме Татаре у свирепству. Године 1720 не сједињени староверци буду коначно прогнани, цркву им одузеше и претворише у кожарску фабрику, која је сада имаовина кожара Ерета. — — — — — —.—

Magyar ország Geographia = Szótára. Fényes Elek III kötet 212 lap. 1851. Pesten nyomatott.

— — — — 1688 ban még kevés katholikus találtatott Pésten, többség Reformátusokból, s’ óhitüekből ál-

lott; de késöbben á n. e. Ohitüek egyesitettek, 's a' pécsi tanács 1692 ben ünnepélyesen megfogadta, hogy határaiban nem katholikus embert nem türend, sem házasságot, kiörökösités büntetése alatt, ollyannal nem köttend. 1704 ben Rákóczinak egyik alvezére Sándor László 300 Kuruczal Pécset megtamadván, a' városban iszonyú öldökléseket és pusztitásokat vittek végbe, dühös boszujok áldozattjai fökép a' németek és ráczok lévén. Azomban hat hét után Herberstein csâszári kiválvi Tábornok 12000 rácz katonával Pécs segitségére sietvén, a' Kuruczok elhagyák Pécset; de a' szegény város óltalom helyett végpusztulásnak néze elébe, mert a' ráczok nemfelejtvén hitsorsosaik üldöztetésèt és kiüzetését a' városból, a' katholikusokat, különösen a' papokat legyilkolták, a' templomokat berombolák vagy megfertöztették, szóval a' tatárokat kegyetlenségben jóval felülmúltak. 1720 ban a' n. e. óhitüek végképpen kiözettek, 's templomuk elvétettvén börgyárra alakitatott, melly jelenleg Ereth timár birtokában van. —

Заиста грозно дело, варварско војевање, и не могу се правдати ни Срби ни Мађари за таква недела. Но кад узмемо, да су Мађари касапили оне Србе с којима пре неколико дана мир учинише, не штедећи ни старо ни младо, морамо признати да су Мађари с тим изазвали Србе на освету. Грехота за невине грађане! Што су пак Срби оне крвнике католичке калуђере и попове убијали, томе се неће нико чудити, кад дозна, да су ове хијене и вампири јадном народу српском крв на памук сисали, да су српске свећенике на најгрознији начин мучили по најужаснијим тавницама. Но шта бисмо оне мрачне слике несрећног доба понављали, кад је довољно изрећи име Језовита, а да се у свакоме поштеном човеку крв

смрзне, и да се згрози од ових дивљих зверова у човечијем облику. На жалост принуђени смо више пута говорити о беснилу и неделима ових ужасних створова, с којима на жалост дође српски народ у додир. Рад својих себичних интереса а све под закриљем светиње божије, готови бејаху ови демони цео свет у прах и пепео претворити.

Довољно ће бити овде навести израз онога србо-мрзца Арцибискупа и примаса Колонића, који бејаше и маџарски канцелар; он не знадијаше другчије спасење за државу, но у католицизму. Овај ужасни католички Прелат рече једном ћесару Леополду I; „ја ћу од Угарске да начиним робље, за тим просијаке а најзад добре католике.“

И за саме католике постаде име Лојолиних потомака а и других калуђерских редова и светских попова посве ужасно омражено и гнусно. У толико мрскије бејаше име ових мучитеља и гонитеља својих српскоме народу.

У Септембру исте године покуша Ракоци, да задобије Србе на своју страну. У тој цели написа из Ђенђеша писмо патријарху српском Арсену Чрнојевићу, које овако гласи:

Reverendissime Pater,

Nobis honorande!

Quamquam tota Rasciana Gens et cuncti ejusdem Status Hungariae Cives, (incolae) existentes, post jam iteratis vicibus extradata Nostra Patentalia Mandata, perque eos percepta, ac ex iisdem ad Patriae et Nationis Nostrae commune bonum directe tendente pio Nostro proposito abunde intellecto in praesenti communi causa fidelitatem Nostram amplectendo, armis, et omnibus apparamentis

concurrere debuisset. Nihilominus neque hoc ad commune bonum tendens intentum Nostrum, neque, quod eadem mentionata belligera Rasciana Gens quoque, ac eius universus ordo exoticae Germanicae Gentis illegate, et tyranicum jugum in se ipsis multifariae experiens curando, in patriae, et proprio illorum antiquo legalis libertatis restabilimento, cum Hungara Gente cointelligenter, in hoc commune bonum tendente proposito Nostro suo concursu non ut coadjutorio Nobis fuisset, quin potius naturae et Christianitati formidabilem crudelitatem exequendo, mulieres et parvulos innocentes assare (cremare) et hamis injicere non formidassent, ac in hodiernum eidem Germano inimico (qui multifariis libertatibus non tantum privavit illos, verum inconstantibus, et coloratis variis promissis allicit) diversis praestationibus, et onerum supportationibus, ac aliis succursibus fidelem se continuo præhibuit. Et licet si hujusmodi temerariam eorundem inobedientiam penes strictam Nostram justitiam voluissemus rependere, habuissemus modalitatem, ut possessionatim depopulassemus eos, maluimus nihilominus ultronee quoque Nationem eandem clementiae nostrae exertitatione potius, quam crudelitate (tametsi praeteritis diebus certarum possesionum combussione debuerit temerariae, et horrendæ crudelitatis suæ pœnam solvere) ad amplectendam fidelitatem et clementiam nostram exuscitare, et stimulare, Dominationi Vestræ serio intimare voluimus, quatenus ejusdem Rascianæ Gentis omnis ordinis status, ob oculos ponendo eisdem, ab exotica Germanica gente multifarias perpessas illegales aggravàtiones, de clementia e contra Nostra in omnibus iis accipienda, et experienda affidando ad assumendam fidelitatem, et clementiam nostram, et in moder-

nae communis causae adjumento ad concursum (transmitendo eisdem praesentes Nostras Patentales Litteras) adhortetur, illiciat et stimulet. In verbo (parolla) et fide Nostra Principali, offerimus et promittimus, quod tam Dominatio Vestra, quam reliqui Status Ecclesiastici, quarumcunque facultatum amissione per Germanicam Nationem laesi, et damnnificati, ac aliis etiam libertatibus spoliati, ita eadem etiam Gens Rasciana, ac ejus cujuscunque ordinis status offensi, et laesi, omnia illa clementer restituemus, et in illis conservabimus manutenebimusque, tam modo, quam etiam in futurum. Praeterea vero Dominationi Vestrae pro fatigiis in praesenti negotio praestandis, viginti millia florenorum Hungaricalium absque omni deffectu enumerari faciemus. Comisimus insuper praesentis communis Boni operationem fideli Nostro Perillustri Generoso Joanni Hellempront, qui secundum instructionem sibi datam destinatam Rascianae Genti clementiam Nostram in omnibus abundantius etiam declarabit, et Dominationem Vestram informabit. Dom. Vestrae responsum praestolabimur. Datum ex Castris Nostris od Oppidum Gyöngyös positis die 6 Mensis Sept. Anno 1704. Franciscus Rákoczy m. p. Joannes Pápai. m. p. Intitulatio: Reverendissimo Patri Arsenio Csernovich Graeci Ritus Archiepiscopo, et Gentis Rascianae Patriarchae, Nobis honorando.[1]

У овом писму позива Ракоци Србе да се покају и поправе, и он ће српски народ и све сталеже истога у свима законитим правима подржати, а њему патријарху 20000 форинти угарских исплатити.

[1] Diplomatarium Rákoczianum, у мађарском народном музеуму међу рукописима под 400 fol. lat.

Поменути мајор Јован Хелленпронт бејаше опуномоћен, да устмено још и више каже патријарху Арсену, но написане као и изуштене речи немаше успеха.

Ми смо мало прије показали, шта је патријарх поменутим Ракоцпним писмом учинио. Да би се што боље ћесару удворио, он му писмо предаде у руке, но о садржају ни спомена не учини народу свом. Ми имамо писмених доказа, где је патријарх Црнојевић Будимским Србима дописивао, у најтежим околностима, кад бејаше сва околина притиснута од Ракоцпних усташа. Кад бејаше без новаца, онда знадијаше потражити лека, а што је Ракоцпно писмо затајао, то је његова кривица, ако народ не могаше или од Ракоцпје или од Леополда користи придобити.

Ђенерал Никола гроф Берчењи, предвидећи, да Ракоцин позив неће доћи у српске руке, написао је будимским, сентандрејским и пештанским Србима ово писмо[1] које у оригиналу овако гласи:

Én Békesi Gróff Bercsény Miklós Nemes Ungh Vármegyének Fö Ispánya, Méltóságos Erdélyi fejedelem felsö Vadászi Rákoczy Ferencz, és az Magyar haza szabadsághäért Isten által fagyvert fogott egész Hadaknak Fö Generalissa. Adom tudtára mindeneknek az kiknek illik ez Levelemnek rendében. Tudva már nyilván minnyajoknál vagyon, hogy az Méltóságos Fsjedelem kegyelmes Urunk Eö Nagysägha, nem más véghre vette fel légyen ezen Istenes igyekezetit, hanem hogy az Édes Hazánk hajdani

[1] Ово писмо и друго равногласно налази се у оригиналу на мађарском језику у будимској и сентандрејској архиви; сентандрејско писмо овде саопштавамо у препису онако, како је написано оним истим правописом.

dicsösséghes szabadságnak meghnyerésére, és az ideghen Nemzetnek súllyos ighaia alól való felszabadulásra hozhassa az eltapodott Magyar Haza Lakósénak sorsát 's állapottyàt, kiben mennyire seghétette legyen Isten eö Nagysàgha diadalmas fegyverét, és eö Nagysaghával egyetértvén Magyar Haza Fiait tapasztalóképpen terjed hére. Ezen megbecsülhetettlen réghì szabadsághoknak kéntsét akarván az Méltósagos Fejedelem közönséghessen, az egèsz Magyar haza lakóséval közleni, elvégezte volt ennek elötte is magában ès eö Nagysàgha, hogy az Rátz Nemzetet is (a' ki már sok szaz esztendöktöl fogvást ezen dicsöséghes de el nyomatot Orszàghunkban az több Magyar haza lakósi közt egyenlö szabadsághal élt, és bövelkedet) ezen igaz küz ügyének elömozditására Attyai képpen intvén, hozhatta vólna elöbbi edgyes csendeséghre; mely iránt nóha ki is botsátotta vólt eö Nagysàgha ezen Rátz nemzethez is magha kegyelmes Pátenseit, hogy országnak szabadsàgha mellett ezen Nemzet is, eö Nagysàgha hévséghére hajolván, köz akárattal velönk együtt, Istenes szándékát mozdithassa; de hihetö vagy az Németh ellnségh által elfoglaltattván azon eö Nagysàgha köz jóra inditó pätensei a' miat ezen Rátz nemzet kezéhez nem juthattak, avagy is féltekben azokhoz maghát alkalmaztattni nem kivánta. Vett mind az által Isteni engedelméböl nem akaratjának méltó példáját azon Rátz nemzet is, midön e' múlt nyáron az Méltosághos Fejedelem hathatós fegyrere által tsak nem végsöképpen elpusztitattván, utólsó veszedelemre jutott vala. Minekelötte azomban tovább is fegyverének Isten által kiterjedett erejét azon Rátz Nemzettel tapasztaltassa eö Nagysàgha Attyai intését, ezen Rátz Nemzet eleiben ez levelemnek

rendében terjesszem, és e mostani hozzájok való eö Nagysága utólsó kegyes hajlandóságát megjelentsem; bizonyossak is lehetnek telyes nyugodalommal (ez irásomat nékik adott hit levelem gyanánt megtarthatjak), hogy valakik ezen eö Nagysága intéséhez képpest eö Nagysága és az Orszagh hiségéhéré meghajolnak, mind fejeknek és életeknek ugy minden nemü jószáginak grátiájok adatik és legkisseb kar vallások iránt hiv erös parantsolatok kiadattnak; akarván azért ezen Méltoságos fejedelem Atyai kegyes gondviselését az *Sz.* Endrei és azok által körölbelö lévö Rátzságnak értésére adnom 's magam is eöket eö Nagysága nevével intvén valamint óhajtva kiványàk magok, cselédjek és joszágok békességes megmaradását, seressék eönön magokat és e mostani jó alkalmatosságot, (kit most megvetvén) ezután nem márhasonlót oly könyen remélhetnek, nyugott elmével acceptálván vegyék be most grátiáját eö Nagyságának, bizonyosak lévén benne, hogy senkitöl nem félve szabadossan mind túl úgy innen is az Dunán magok jószágikban majorkodhatnak és békességesen el is lakhatnak: mire nézve a kik közölek az fegyver viseléshez alkalmatossak tapasztaltattnak, itt is az Méltosághos fejedelem és az Haza szolgálatjaban oly fizetések meg fog járni, valamint más fizetett Magyarságnak, mely iránt bizvást beis jelentsék magokat a' Tekintetes Nemzetes és vitézlö, Generalis Bottyáni János Uramnál eö kegyelménél, kit is Ujvár táján e' napokban fel is találhatnak, van is már a' végett eö kegyelménél a' Méltósághos Fejedelemtöl pénze és instructioja. Költ Ujvárban die 22 Novembris 1704. Gróf Bercsényi Miklós." p. h.

Ја Бéкешки гроф Никола Берчењи велики жупан племените Унгске жупаније, његовог височаства кнеза

ерделског горњо-варадског Фрање Ракоција, и за слободу мађарске домовине по вољи божјој наоружаног свеколиког воинства врховни ђенерал: дајем на знање свима коих се тиче садржај овога писма. Познато је јамачно свима, да његово височаство кнез наш милостиви господар ни за коју другу цељ, предузео био ову богоугодну тежњу, но да би мило отачаство до негдашње сјајне слободе придошло, и до ослобођења од тешког ига туђинског народа, довео судбу и стање погаженог становништва мађарске домовине; у чему колико је Бог, победно оружје његовог височаства и са његовим височаством једномислеће синове мађарске домовине благословио, то се по искуству на далеко чуло. Желећи његово височаство, да сви становници мађарске домовине учесници буду неоцењеног блага старе слободе, решио је од пре у себи високи владалац, да и српски народ (који од више столећа у овом славном но подјармљеном отачаству, међу осталим становницима домовине у једнаким слободама живео, и обилато уживао: на припомоћ ове праведне заједничке ствари отачаски позове, и на пређашњи мир доведе; у којој цели, и ако је његово височаство распослало српском народу своје милостиве патенте, да за слободу наше државе, и овај народ, веран његовом височаству, заједничком вољом с нама уједињен његово божаствено предузеће потпомогне; но је вероватно, да су или непријатељи Немци ухватили оне на опште добро смерајуће патенте његовог височаства, и с тога и не дођоше до руку овога народа, или из страха, кад би на то пристали, и не примише их (патенте). Но је по милости божјој могао видити српски народ последице његова непристанка у течају прошлог лета, кад оно, моћним

оружјем његовог височаства, тек што није коначно упропашћен и у крајњу опасност дошао био. Пре, но што би и од сада његова оружија богомдану моћ искусио исти српски народ, његово је височаство мени заповедило, да још једном, ону његовог височаства отачаску опомену, том српском народу у свом писму представим, и ову садашњу последњу наклоност његовог височаства изјавим; и могу бити уверени и спокојни, (ово моје писмено што им дадох могу држати за доказ задате им вере), да су сви, који према опомени његовог височаства, на верност према њему и држави пристану, главом и животом као и њиховим сваковрсним добрима сигурни и у милости, и да не би и најмању штету трпели, издате су истините и строге заповести. Желећи дакле ову отачаску бригу његовог височаства сентандрејском и околном српству обзнанити, а и сам именом његовог височаства опомињући их, и као што желе, да они сами, њихови млађи и њихова добра на миру остану, и из самољубља нека пригрле ову добру прилику (коју ако презру) од сада већ подобну тако лако немогу очекивати, и мирно промишљајући, нек сада приме милост његовог височаства, и могу бити уверени, да се од никога не боје, и да ће слободно моћи с оне и с ове стране Дунава своја добра уживати и на миру становати: и по томе, који су за оружје способни, имаће овде у служби његовог височаства и домовине такву плату, као и остало наплаћено мађарство, и за то нек се поуздано и пријаве племенитом и јуначком ђенералу господину Јовану Боћани његовој милости, ког ће ових дана наћи у околини Ујвара, и за ту цел има од његовог височаства и новца и упуства. Дано у Ујвару (Neuhäusl)

22-ог Новембра 1704 године, ђенерал Никола гроф Берчењи. с. р. (М. П.)

И овај позив ђенерала Берчењије мораде остати без успеха. Узрок томе бејаше патријарх Чрнојевић и подвојвода Манастерлија, један и други бејаше и сувише привезан и одан чисто династичким интересима, и патријарх и подвојвода бејаху већ стари, а у тим годинама нарочито људи, који су од младости свикли на војничку и манастирску безусловну покорност према крунисаним главама, које они сматрају као лица света, неприкосновена и самим Богом на престоле позвана и створена.

Да се по срећи десио на челу народа српског човек млад, енергичан и разборит, као што бејаше Фрања Ракоци на челу мађарских усташа, не би Срби јамачно изиграли тако жалосну улогу, да се крве и да пропадају само за голе династичке интересе.

Што Ракоци, који је толико тежио, да српски народ на своју страну привуче, а преко патријарха и подвојводе, шта више и преко самог руског цара Петра, Србе не могаше придобити, није покушао, да ослободи деспота Бранковића, који још живљаше сужан у Егри, по дојакошњим податцима не можемо објаснити. Јамачно би Бранковић озлојеђен са големе неправде, осветио се бечким вероломцима, а свом народу сјајнију будућност прибавио.

Искусан вођ умео би се користити у целини политичким околностима, измерио би и оценио интересе, и помагао би онога, који би највеће користи ујамчио народу српском, који би пре свега морао изнудити автономну народну управу, право на територијум, на ком се бејаше српски народ у маси настанио.

А да је народ српски свестан био, и такве тежње у себи још одавна гајио о том ћемо се мало час уверити.

Народ српски из будимског дистрикта на првом конгресу народном у манастиру Крушедолу године 1707 формуловао је своје захтеве у 14 тачака. У XII тачки очито захтева народ српски одвојен територијум овим речима: „Декретомъ цесарске светлости, ꙋ години 1694-ој издатом и обештано, како се нам хоће дати Шлавоніа и Сирміа и междꙋ Дравомъ и Савомъ до Хрватске краине, и поліе бачко и ћꙋлинско, междꙋ Крижемъ и Моришем, за то и садъ просимо, да намъ се то конфирмꙋе и изда, како се може народ наш наместити.“ Сабор је те захтеве нешто преиначио и усвојио, а преко митрополита Исајије Дијаковића 4. Јануара исте год. поднео био на потврђење ћесару и краљу Јосифу I. Ове захтеве доставио је краљ Јосиф I угарском сабору у Пожуну на решење; но се овај пожунски сабор због куге и навале мађарских усташа растурио, и захтеви српски одоше у акта.

Поменути предлог будимских Срба саопштили смо у XXVIII. Гласнику, на страни 153, 154 и 155, а ради сравњивања, морамо овде у свом пространству навести што је Салаји (Szerb telepitvények на страни 44, 45 и 46) по Керчелићу навео, да видимо колико се подудара са предлогом будимских Срба, који су тај предлог сабору крушедолском поднели.

По Керчелићу гласи поменути саборски предлог овако:

„*a)* Како је ћесар Леополдо I још године 1694-е то мислио и хтео, да српском народу треба дати одво-

што земљиште: а како је извршење тога у оном времену изостало, то треба да његово величаство сада изврши.

б) Своколика имаовина његова (Дијаковићева) архијепископата или крушедолске митрополије, (од које треба да зависе сви садашњи и будући епископи и своколики народ, што живи у царско-краљевској области, све дотле док победоносно оружије Јосифа I не освоји и поврати столицу пећских патријараха), сва ова добра и своколика имаовина његова и његових наследника да неокрњено припада архијепископату. Да се верозакон неоскврњено одржи под управом својих сопствених свећеника, као што је у римокатолика. Да се српски народ не приморава на светковање римокатоличких празника, јер двојне светковине, не рачунећи недељне дане, пошто би народу одвећ нашкодили, то их не би могао ни држати.

в) Ако би крушедолска митрополија у непријатељске руке допала, да је властан митрополит своју столицу преместити ма у коју варош, што припада Јосифу I, и од ове (нове) столице исто тако да зависе епископи.

г) Кад би, био митрополит, или ма који епископ, или неки поп (поунијатио се) сајединио се са римском црквом, да се такви, већ по самом учињеном делу, сматра, као да је лишен свога чина, и да се на његово место други изабере.

д) Српски народни војни — официри и војници, после закљученог мира, да задрже свој чин, и да не допадну тежаштва, и да се о њихном издржавању наредба изда.

е) Српски народни племићи као и грађани, што живе по жупанијама и слободним варошима, да исто тако буду унапређени, као и Немци и Маџари; и у главним седи-

цама жупанијскима и при маћистратима, да приседавају, и поред вероисповедне слободе, да у исто време доспеду до звања.

ж) Ако становници места (у угарском провинцијалу) уговоре са спахијом, да остану при уживању уговорених услова.

з) Да на угарском и хрватском сабору учествује и Српски народ, бар њихови црквени поглавари и бољари да се позову, и да им је тамо места и гласа, нарочито сада, кад је већ једном хиљадама се настанио наш народ; — веле у просби, — покорно молимо: да ми као већ земаљски становници, на име, како воинствени тако црквени ред, према надлежности свога звања, на дијети ма које краљевине, добијемо место и столицу на вечита времена, како би пазили и очували наше повластице и наша права, о којима би говора било на истим местима. („Ut nobis — sedes tum ecclesiastico, cum saeculari statui — — — in quibuscunque Regni Diaetis in perpetuum concedatur, ut eatenus Privilegiis et Juribus nostris ibidem obveniendis invigilare valeamus.“)

и) Да земаљски сабор изрекне слободу њихове вероисповести како у Угарској тако и у присајуженим областима, и да им је дозвољено, да међу собом свештенство и мирјани скупштине држе, кад би се год потреба показала.

ј) Да је српски народ слободан од давања десетка у смислу земаљских закона и њихових повластица.

к) Оне привилегије, које су у години 1690 Априла 6-ог и 21 Августа од дворске канцеларије, — 1690 год. Декембра 11-ог, и Августа 20-ог, и 1695 године Марта 4-ог од угарске дворске канцеларије — 1695 год. Септ. 10-ог од дворске камаре издате, да их прими земаљски

сабор, и да их заведе у књиге са онима, које би још добили, и да их узакони без икакве примедбе. „Privilegia nostra — — articulariter, una cum jam impetrandis, insimul, absque omni clausula recipiantur.“

Јосиф I бејаше наредио, да на поменути сабор у Пожун дођу по два народна посланика из бачког и сремског дистрикта. Митрополит Исаија Дијаковић, поднашајући закључке крушедолског сабора, у спроводном писму јавља, да ће по царској заповести послати двојицу из Срема а двојицу из Бачке на угарски сабор. Perceptis benignis Sacrae Cæsaræ Majestatis Vestræ mandatis, quibus ad generalem Regni Ungariæ Diætam inter reliquos ejusdem Regni et Partium eidem annexarum status et ordines, etiam Universitatis Syrmiensis et Bacsiensis districtuum comparere jubentur. Iis igitur benignis mandatis homagiali ex obligatione satisfacturi, duos ex singulo præfato districtu eo destinavimus, debite comparituros. Но све то бејаше узалудан покушај, да угарско законодавство српске народне привилегије и захтеве крушедолског сабора усвоји и узакони. Јер нити мађарска властела, која сачињаваше то угарско законодавство шћаше признати права српском народу, нити је пак ћесар и краљ имао озбиљску вољу, да принуди тај властеоски угарски сабор, да признаду закључке крушедолско сабора и привилегије, које они исти ћесари даваху српском народу, на основу узајмичког уговора (via pacti).

Из поменутих српских предлога и то нам је познато, како су Срби изрично изјавили жељу, да се они Срби, који се непосредно настанише на земљишту, што у оно доба припадаше круни св. Стевана, кад ћесар са мађарским устаницима мир закључи, да у закључцима мира

призната буде слобода верозакона, а тако исто и политична равноправност Срба с Немцима и Маџарима. Не иначе да се при закључењу мира призна властитост и право српског народа на одвојено земљиште, тако звану српску војничку крајину (Militär Grenz-District), која заузимаше целу јужну Угарску, доњу Славонију, Срем, бачку, арадску, чанадску, зарандску и тамишварску жупанију.

Да видимо, како ће се показати ћесар и краљ Јосиф I према својим савезницима Србима, о којима сам у својој потврдној повељи од 29-ог Септ. 1706 овако говори: „Gens et populus Illyricus seu Rascianus, — perduellium conatuum avertendorum causa, cum immortali laude, nec sanguini, nec substantiae perpercit.“ То ће рећи: „Народ српски, да би бунтовничке умишљаје осујетио, не штедећи своје крви ни имање, са бесмртном славом борио се.

Срби су и овом приликом одржали трошни престо бечких ћесара и апостолских краљева као што вели Бартенштајн (на стр. 47. IV гл.) „So lange die innerlichen Empörungen in Ungarn fortgedauert haben, das ist vom Jahre 1526 bis 1711, sind Sie (die Serben) aller Orten, wo das Erzhaus die Oberhand behauptet von denselben (wegen ihrer ausserordentlichen Dienste) kräftigst geschützt worden. Како су ти бечки владари народу српском заблагодарили, то ћемо на скоро видети, при закључењу мира са угарским усташима 29. Апр. 1711 године у Сатмару.

И овај мир буде закључен, а о Србима и њиховим захтевима као и о правном положају угарских Срба не

бејаше спомена од ћесареве стране, и ако је он као победилац, а у исто време и краљ угарски, имао подпуно право, да у миру са Мађарима, као услов положи, да ови све признаду и ујемче, што је његов отац и он сам писмено и са својим подписом свечано ујемчио народу српском.

Напротив су у овом миру ујемчана мађарском живљу у Угарској негдашња ексклузивна права, која му право даде, да гњави све остале у Угарској живеће народе.

И тако видимо, где ћесар и краљ Јосиф I награђује Мађаре своје од 200 година најкрвније непријатеље и противнике његова престола и његове династије, а своје верне сајузнике Србе и Хрвате коначно презире.

Но је највећу неправду учинио Јосиф I и његов наследник Карло VI православним Србима, јер су они мимо свију привилегија и освештаних права, остали савршено без политичких и верозаконских права.

Из овога што сад наведосмо, може се извести највећа поука, да се од аустријских ћесара и угарских краљева само оружаном руком и побунама могло изчупати и осигурати, што би иначе поштена влада из правичности и увиђавности непремено дала.

Поступци мађарске властеле кроз два столећа јасно сведоче, да се према бечким вероломцима и насилницима, само насиљем и вероломством могло успети.

Сатмарски мир осигурао је протестантима слободу вероисповеди, а српска православна вера остаде и од сада без законске заштите, презрена, и насиљу, римокатоличкој поповштини и самовољи ових крволока изложена.

Ал је то све тако доћи морало, кад је патријарх Арсен Црнојевић, као једини поглавар и цркве и на-

рода у оном времену признат по привилегији Леополда од 25-ог Августа 1691, у којој изрично се казује: „Ut omnes ab Archiepiscopo tamquam capite suo ecclesiastico tam in spiritualibus, quam saecularibus dependeant.“ (Да сви од архијепископа, као свога поглавара, зависе, како у духовним, тако и у светским стварима.)

Том истом повељом наређено је и то, да после патријарха прво место заузме подвојвода, који ће по потреби предводити и народ.

Као што рекосмо године 1691-е изабрат је за подвојводу Јован Манастерлија, и овај подвојвода више је марио за своје личне но за опште народне интересе. Већ и отуда се може дознати способност овога подвојводе, што је он изабрат по вољи патријарха Чрнојевића, за кога већ знамо да је био себичњак и властољубив, те не би јамачно трпио до себе способног и опасног човека, који би ову голему архијерејску себичност у стању био ограничити или сломити.

Но и ови себичњаци легоше у гроб, пошто су народ српски оковали за крила двоглавог орла и оставили бечким и угарским властољупцима на милост и немилост.

По смрти патријарха Чрнојевића нарочитим декретом ћесарским забрањено је, да српски народ бира новога патријарха, већ само архијепископа.[1] И с тим поступком насилно је уништио Јосиф I. VI тачку повеље, коју је његов отац Леополдо I народу српском путем узајмничког договора дао.

[1] Horváth Mihály Magyar ország Története. Uj dolgozat. У V књизи на стр. 106.

И други себичњак, подвојвода Јован Манастерлија, умрьо је год. 1707. По његовој смрти забранио је ћесар Јосиф I другим декретом, да Срби несмеју бирати новог подвојводу.[1] Овај други декрет ћесара Јосифа I, поновио је и на ново посведочио вероломство ћесарево, јер је овим декретом уништио уговором освештано право, бирање војводе, које је српском народу ујамчио Леополдо I у IV-ој тачки своје повеље од 6-ог Априла 1690.

Обмана дакле бејаше она изрека Леополда I у поменутој повељи: „Promittimus vobis — — servata imprimis — eligendi Vojvodæ libertate.“ (Обећавамо вам — — — и обезбеђујемо пре свега слободу бирања војводе).

Није дакле прошло ни пуних 17 година, од како су бечки ћесари безсрамно погазили три најважније тачке уговора, које је ћесар Леополдо I са народом српским писмено закључио и у својој позивници и у својим повељама својим подписом свечано ујемчао. И ове је уговоре јавно пред светом уништио син његов Јосиф I, у сред спољних ратова унутрашњих немира, не обзирући, на све оно, што је он сам Србима свечано признао у речима „illibata integerima fidelitate“ и другим писменим доказима, које смо већ навели.

Оно, што је Јосиф I по смрти Манастирлије наименовао Мојсија Рашковића за пуковника славонијске милиције (colonellus Slavoniæ nationalis militiæ), под којим је позније (год. 1739) Танасије Рашковић војевао; тај поступак Јосифа I, још јасније доказује, колико штоваше ћесар те освештене уговоре.

[1] Horváth. M. на истом месту.

„И тако Манастирлијом угасила се, тако рећи, последња искра политичког живота српског, и Срби осташе без народног поглавара и управитеља, сами себи остављени, као зелен бор у гори, као сирочад без оца и мајке под стегом бесавесног туторства!

Политика немачка ишла је управо на пропаст српског народа средством постепеног укидања своју повластица народних.[1]

Спомињући дакле о закљученом миру у Сатмару, рекосмо, колико се могаше народ српски надати од вероломних ћесара, и за доказ овог вероломства навели смо више података, да сведоче о истини наших изрека.

Чему се могаху Срби надати од Мађара, с којима се бејаху крвнички омразили због привржености према ћесарима.

Осим других доказа, сведоче речи министра Бартенштајна,[2] који вели: „Der ungarische Hofkanzler Graf von Nádasdy, ungeachtet seiner gegen die nichtunirten Illyrier sonst b e k a n n t e n A b n e i g u n g“, и на стр. 29: „Bei den meisten Ungarn sehr verhassten Nation.“

Ове речи аустријског министра Бартенштајна јасно показују, шта могоше Срби од Мађара ишчекивати, поред големе омразе оба народа, нарочито, кад знамо, да су многи мађарски магнати, па и многе коловође последњег устанка, у великој милости стајали код наследника Јосифа I и брата његовог Карла VI.

[1] Види »черте живота народа српског« од Александра Стојачковића на стр. 46 — 47.

[2] Bartenstein »kurzer Bericht.« на стр. 39.

На свршетку овога периода имамо још да говоримо о двома црквенонародним саборима, који су држани због избора нових црквених поглавара.[1]

Први црквено-народни конгрес држан је у манастиру Крушедолу године 1707 Маја 24-ог под председништвом дворског војеног саветника Карпјана (Quarient). Број посланика на овом сабору није био означен. У њему беху сви тадашњи знатнији Срби духовног, војничког и грађанског реда. Од јепископа наших бејаху тада у сабору: Исајије Дијаковић, јепископ јенополски и архимандрит крушедолски; Стеван Метохијац, јепископ костајнички; Јевтимије Дробњак, јепископ сегедински; Јевтимије Поповић, јепископ будимски; Јевтимије Тетовац, јепископ мухачки; Спиридон Стибица, јепископ вршачки; и Јеврем Бањанин, јепископ вараждински. —

Ми смо једном већ казали, шта је на овом сабору решено, и да су ови закључци саборски остали неиспуњени, и дошли у акта бечке дворске канцеларије.

Други црквено-народни конгрес држан је опет у манастиру Крушедолу године 1710.

21-ог Јула 1708 год. престави се митрополит Исајије Дијаковић такође у Бечу, где се око народних ствари бавио. Тело му буде из Беча пренешено у манастир Крушедол и тамо сарањено.

За администратора крушедолске митрополије, дође Стеван Метохијац, јепископ пакрачки, но овај на скоро 27-ог Фебруара 1709 године умре и сарањен буде у манастиру Ремети. —

[1] Види Љетопис М. С. Ч. II стр. 76 — 78.

27-ог Маја 1710 године држан је други народни конгрес у манастиру Крушедолу, у коме изабран буде за митрополита јепископ пакрачки Совроније Подгоричанин.

Совроније Подгоричанин умре на брзо после избора 19-ог Септембра 1711 године, и сарањен је у карловачкој саборној цркви.

И тако до године 1713 управљао је крушедолском митрополијом бачки јепископ Христифор Деметровић.

Судећи по будимским актима, и овај сабор подносио је новом ћесару Карлу VI на потврђење закључке пређашњег сабора, но и овај ћесар није одобрио поменуте захтеве српског народа.

Ал не само да нису усвојени ови захтеви српског народа, но су такве паклене мере предузете од римокатоличког свештенства тајним подпуштањем бечке владе, да је народ српски доведен до крајне пропасти.

У исто време, кад се толико хиљада српских војника борило, да хабсбуршкој династији сачувају престо шпански и угарски, још је за то доба римско свештенство живо настојало, да царским повељама обезбеђену слободу закона и вере наших праотаца уништи, и народ српски поунијати.

Немци и Мађари подједнако завериште се, да униште српску народност, а поред тога одпочеше од истих непријатеља страховита религиозна мучења и прогонства.

Унија православне цркве са римском бејаше омиљена идеја језовитских питомаца бечких ћесара и мађарских римокатоличких црквених и светских поглавара.

И сам Бартенштајн министар Јосифа II; признаје ту грозну и крвничку политику (на стр. 21) „Kaiser Le-

opold hat nicht misskent, wie erwünschlich es wäre, einst die herübertretenden Illyrier zur Unions-Annahme bereden zu können.“ (Цар Леополдо добро је знао, како би то било пожелателно, кад би једном преселивше се Србе на Унију приволети могли). Исти министар Бартенштајн на страни 15-ог вели: „Würde man sie (die Serben) menschlich und kristlich halten, so könnte man auch hoffen, aus ihnen Menschen (!!) und Christen (!!!), mithin, stuffenweise katholische Christen zu machen.“ (Кад би се Србима човечно и хришћански поступало, могло би се надати, да би из њих људе и хришћане, а тако поступно римокатоличке хришћане направити могли).

Таквој пакленој политици за љубав жртвоваше савест верног и веома заслужног народа српског, насиљу, неправедној и неоснованој политици црних јежовита и њихових питомца биготних ћесара и министара, а често и самим непријатељима те неверне династије.

Ово су била љута и жестока гоњења, која српски народ у живац дирнуше, да најзад побунама озлојеђеног народа српског застрашени ћесар Карло VI и сам признати мораше. Он сам вели у својој протекционалној повељи: „cum insupportabili gentis Illyricæ seu Rascianæ præjudicio et damno“, а то ће речи: „са несносим уштрбом и штетом народа српског“, беше Срби гоњени због верозакона.

Најзад не могаше трпети народ српски ова нечовечна и зверска гоњења од римокатоличких попова, који јадан народ гњавише, а о том не само што су ћесари знали, но шта више и новцем помагали те папске оријате да народ српски покатоличе.

С почетка вели Бартенштајн (на 86 и 87 стр.) „предлагаху, да се установи достојанство апостолског наместника (Vicarius apostolicus); — — — — доцније би наређено, да се сва сума, што 17000 форината превазиђе од доходака великоварадске богате бискупије, употребљава на корист уније и православне (католичке) вере (pro Bono unionis et orthodoxae fidei.“ Таквих инквизиторских касапница подигоше папистички попови помоћу бечке владе и мађарских католичких прелата у свима крајевима, где су православни Срби и Власи живели.

Како стајаше Срби у почетку XVIII века у политичком и верозаконском погледу по смрти патријарха Црнојевића: то ћемо најбоље дознати по изворима из будимске архиве. И зато ваља још један поглед да бацимо на судбу оних српских насељеника, који се настанише у Угарској међу Мађарима и Немцима у разним варошима.

Судбина ових досељеника српских огледа се најбоље у судбини будимских Срба, што су Срби у свима овим варошима подједнака права уживали, као што су и једнаке невоље од војничких грађанских и поповских власти сносили.

Ми смо једном већ казали, какве су повластице добили будимски Срби, и уверени смо, да су у исто време и остали српски становници у угарским варошима такве исте повластице добили од ћесара Леополда I и његовог сина Јосифа I.

Из предстојећег писма владике Исаије Дијаковића од 9-ог Нов. 1706 видећемо, како стајаху Срби по смрти патријарха Арсена III.

„Смереније наше пишет ва богохранимују варош Табахану и ва град Пешту и варош Светуандреју, свештеником и христијаном васем и којемуждо радовати се многолетно.

По сих весто вам буди, ако се питате за нас и о здешни, како се находимо по преставленију господина нашего свето почившаго, како га тамо одслахсмо до ваших христољубија. Ми же зде остахом, сами плачни и тужни и дужни, остахом горше јеште, кое што поправљајући, што је остало, не доконато, јесмо веће доконали, и превелеђије васе народне извадили, и јеште неке парије саде правимо и јесмо поправили све. Ва том бо стиже од Осика и Даља наш брат протосинђер Вићентија и Томаш, а принесоше од туда лепе оправе од господина Калиника, како се болше могло и са великим трудом и трошком учинити, јесте учинено, и до нашех рукух донесено. И саде смо придали меморијал светлости ћесарскојзи и на друга потрибна места, како заради онога имања, такођер за изабрати себе другога пастира и поглавара на место господина нашего свето почившаго патријарха другога пастира и патријарха, кога хоће вас народ себе за пастира одабрати, како и наше превелеђије указују, и такове меморијале јесмо их придали светлости ћесарској и другом где потрибује. И јеште нисмо ни једнога ответа имали, нити саде знамо, каков ће ответ нам изити, како нам и изиде ответ, такови да можемо поити доле међу народ, како смо и у меморијалу писали. И ако доле отидемо, не знамо што ћемо чинити, кога ли ћемо на то место одабрати, тко ли ће га одабрати. Народ расципљен, ви је тух, а други у арадској страни, а војаци и воинставни поглавари на војсци у та-

бору, једни овде у табору око Коморана, а други на херд.ељској страни, трети преко Саве до Лике и Крбаве. Свих у једно нису, никако се саде састати не можемо, а без тога бити не може. Зато смо овако самотрили, ако бисте добро учинили себе и својојзи души, и својему послитку, да бисте опште помолили господара Манојла капетана од Пеште, а другога од Табахани, а једнога од Сент-андрије, и да их овамо оправите и пошаљете. И отуда идући удрите у табор до тизих војинствавних поглавара, те се договорите, нека и они пошљу господина Хажи-Мојсеја (Рашковића) и јеште једнога од Лике и Крбаве, и нека узму печате од свију официра. Такођер и ви учините, узмите печате, колико више можете, на једну хартију белу, или напишите тако: ми вам долу писати иштемо и одбирамо са свим народом, и опште како духовним тако и светским, себе за поглавара и учитеља, а именом немојте, неименујте, теке место оставите, да нам буде пастир и патријарх. И тако нека овамо принесу више речени ваши посланици, и са стом истом књигом нека пођу до Коморана и Ђура, нека тако писмо од христијан узму. Такођер и у табору нека ту исту књигу понесу и укажу; тако нека и они печате ударе и пошаљу. И то свих чините, докле је време, саде се еште може што учинити, а послије не знамо како буде. Зато и труд и трошак нетребује жалити и донесите и новаца за трошак; знате, како је нестало било и јеште за живота господина патријарха трошка, што му се нашло по самрти, једва смо га со онимс доктором исплаћали и другим. Ако имате који црковни новац, пошаљите саде за харач. Такођер молите и господина ексарху кир Василија, да би и он послао — 100 — дуката, ако више

неможе, како смо му и писали и прије, да пошљу. Такођер и ви радите једа би — 100 — дуката послали, или скупите или црковне пошљите. Тако последујте, како вам пишемо, и ником саде хатер непазите ни гледајте, веће послидак саматрајте. Толико је садашна моја дужност вами пут указати, ако ћете тому последоват, еште можете што годи бити, ако ли не ћете, нека Бог од ваше душе пита зде нина и ва будуштих век. Ја сам не могу ништа учинити, чинисмо колико смо могли. Ето — 15 — лета, како се мучимо и трудимо, више од друге моје братије, и еште до крви хошту се подвизати за наш сиромашки народ, али једин чловек, ништо не може, паче же празнима и таштима рукаме, понеже ва љубви и јединствје господ Бог да утврдит и варазумит и вас и нас вакупе амин. Дато Нов. 9-ог у Бечу. 1706 године. Бедни и горки страдалац и непотребни Исаије Дијаковић епископ ионополски (јенополски).

На ово писмо одговорише Будимци владици Исаији 12 Декембра п. г. „Преосвештеному оцу и учитељу госп. Исаији Дијаковићу епископу ијанополскоме понизно поклоненије од свих нас, који се находимо зде у Будиму, и у Пешту, и у Сентандреји христијани општи вам свету десницу целујемо.

По сих весто буди вашему преосвештенству, како примисмо ваше свето писаније уписато девети дан Нојемврија у Бечу, од које писанија јесмо се сви разумели, што нам пишете. Али молимо се вашему преосвештенству, да нам опростите, за што на садашни бурни времени нисмо се могли сакупити, ни вашему светителству одписати, ни ответ учинити, по чему знате нисмо у једној вароши. А саде јесмо се сакупили и того

ради проматрали, како бисмо могли тамо посланике оправити, по заради општог дела. Не дао Бог ми се од тога неустручамо, нити пак се од трошка бранимо, али нам саде време неслужи, не знамо што да сотворимо. Ми смо се приготовљавали посланике шиљати, доли на крајну у Сријему. По чему сте нам писали у првој књиги очекујете декрет од светлости цесарске, да бисте доли сишли позаради изабранија себе архипастира црковнога по превелеђијам издати светлости цесарске. Паки како нам стиже ово последне писаније, таки нисмо доли послали никаква писанија, уздајући се по заповести, како нам пишете, да ћемо тамо, горе послати: али саде видимо, да је пут затворен, те и тамо горе мучно ћемо доћи, а и то не знамо, јесте ли по други страна писали да дођу тамо горе али сте исто нама. Того ради очекујемо опет вашего свето писанија, да нас уразумите у свачему, ако имате декрет да ћете доли ићи, да се и ми таштимо, ако ли паки до гори и тако да знамо. А ево шиљемо парију од ове исте книге, што сте нам послали у Коморан Адам Дијаку (фелдварији), који ће се и они уразумити, који ће и војинставним па глас дати, у којима ни си одписао, на то чекамо и од ни да нам одговор даду, те ако време видимо, те се узможе горе проћи и ако за потребу јесте, и брез того не можно буде, ваља нам се таштити и посланике послати, како годи видимо прилику, да возможно буде. За што мих брез нашега архипастира црковнога знате не можемо, тачију за садашне време. Саде знамо вашему преосвештенству да је мучно, али радите на све стране, како сте и досад радили за општа дела. Знате, да не има наш сиромашки народ саде у садашња времена разумнијега и бољега па-

трона, разма вашега преосвештенства. Вишни Бог вам оће платити, ако не на овом свету а оп оће на опом, како свакоме добром пастиру словесним овцама. Друго и опште се сви опште молимо здобрим промотренијем промотрите позаради оно имање, што јест издато од светлости цесарске, с каквим превелеђијами оће се издати. Знате ваше преосвештенство, да наш сиромашни народ у Мачарској земљи особито не има ни за једно стопу коиску, нити паки какве слободе, него понизни и потурни од свакога. Того ради молимо се, да би смотрено, а не итно промотрели, да би последак добар био, да би и ваше преосвештенство имали вечни помен, и да би нашему сиромашкому роду на фајду било и на утвржденије црквам нашим. А једа Бог дах и пречиста мајка Христова, те се сакуписмо с пољу или гори или доли саборно, и били смо тевтер послали, позаради свето почившаго патријарха именија, што се нашло при господина ексарха Василија, не знамо је ли вам до руке дошло, ето вам опет шиљемо — — — — — — а друго сви остајемо на службу вашему пресвештеничаству и ваше свето писмо очекујемо. Писато саборно у вароши Табани Декемрија месеца дан 12 на 1706.

Истога дана писаше Будимци Адаму Фелдвари, кога спомињу у поменутом писму, то је онај исти Фелдвари, који за живота патријарха Чрнојевића са владиком Исајом и још другима иђаше у Беч код ћесара Леополда I, да моли за несрећног деспоту Бранковића.

„Племенитом господину Фудвари Адаму са васем братијам христијани, који се ту у Коморану находите понизно поклоненије.

По сих весто буди, вашему господству, како нам пријђе писаније од господина владике Исаије, и нуди нас, да бисмо посланике послали горе у Бечу, како хоћете и у парији (равногласан препис), што вам пишемо и што нам је одписао. И шиљемо вам и што смо му одписали, те оћете прогледати. И како су ту близу Хаџи-Мојсил и друга братија војинставна, оћете им послати, да и они знаду и прогледају. И па то вашу милост молимо, промотрите, како најбоље и разумније знате, и на то нам ответ дајте, како хоћемо творити, и војинставни што хоће на то одговорити. За све нам отпишите, те ако опште произволите, како хоћете и у книги видити, да се горе иде, а оно, да и ми знамо, да посланике оправимо. И молимо се, да ову книгу шилемо му запечатлену, да му имате послати у Беч, а озго ако какве книге дођу, радите нам послати да разумимо у свашто. И Бог вас веселио на многаја лета. У самиренију месеца Дећемврија дан 12, 1706 лето.

У овим писменим подацима јасно се огледа стање не само Срба у будимском дистрикту, но и осталих Срба крајишника у опште свију српских досељеника у почетку XVIII века.

Ови будимски важни подаци дају нам способ, да из них дознамо најпоглавитије догађаје Срба у прво доба њихова досељења у аустро-угарским областима.

Ови варошки становници у почетку су стајали непосредно под ћесарском управом, а ову своју власт вршили су преко градских војених командира и камаралне управе.

Будимски Срби а јамачно и остали српски варошани, дуго су се колебали, да ли да остану под војничким ка-

маралним властима или да се ставе под власт варошких магистрата.

Најзад се решише да дођу под варошки магистрат, но да уживају равна права са осталим грађанима Немцима и Мађарима, као што се види из обе молбе будимских Срба, прву поднеше год. 1705 Леополду I.

Молбеница будимских Срба цару Леополду I.

Sacratissima Cæsarea Regiaque Mejestas, Domine Domine Clementissime.

Intelligere debuimus, qualiter Majestati Vestræ Sacratissimæ, in nomine totius Communitatis Rascianæ Budensis, supplicatum fuerit, quatenus Majestas Vestra Sacratissima eandem Communitatem a Jurisdictione et dependentia Magistratus Civilis ibidem eximere, et Comando ibidem existentis Generalis subjicere dignaretur. Siquidem autem ille ipse supplens libellus inscia nostra communitate, et per Solum Judicem ad instigationem unius Budæ residentis neo baptisati Turcæ, turbationis plebem sit confectus, imo et Sigillum in memoriali impessum clandestine per Judicem et præfatum turcam factum fuerit.

Ideo super eo facto et Majestatis Vestræ Sacratissimæ exhibito memoriali Soleniter protestamur, Majestatem Vestram Sacratissimam humillime rogando, quatenus toties factum memoriale rejiciendum, et Nostram Communitatem Rascianam Budensem Iurisdictioni et dependentiæ Magistratus Civilis tati cum conditione, eidem Magistratui decretaliter, ne pluribus oneribus, quam Germani et Hungari agravemur, et deinde sicuti antea in posessione certi cujusdam mensuræ tritici libræ, transitum Navium, cur-

rum, quam cum continuo 70 Nostrum vigilamus, si autem timor incidat nostrum 700. Præterea s. v. (salva venia) plateas purgare, denique omnia obvenientia nostris expensis propriis præstare valemus, perpetuaque fidelitate Majestatis vestræ humillime subjicimus, quæque præstanda possibilia præstare volumus, dummodo libertatis prioribus frui et gaudere, clementissime demandare dignetur. Quibus nos Augustissimis Gratiis recomendantes morimur. Sacratissimæ Cæs. Reg. Majestatis Humillimi perpetuque fideles subditi. N. tota Communitas Rasciana Budensis. Budæ Anno 1705. 5. Mai.

А друга молбеница цару Јосифу I. год. 1707 гласи овако:

Светеишѣмꙋ цесарскомꙋ кралієвскомꙋ величествꙋ господинꙋ господинꙋ натꙋралитер нам ва се милостивеишемꙋ.

Ись приложени сіи милосрднеишихь протекціѡналскихь копие (како под словом *a*) болше цесарско кралевско величество ваше разꙋмети бꙋдете могли, како поред пристоине милости и милосрдности Леѡполда господина родитела прежде бившега вашего цесарскога краљевскога величества веће почившега светога поменика, на понизнеишꙋ нашꙋ немꙋ ꙋчинѣнꙋ молбꙋ поредь начина више речене протекціѡналске књиге милостивнеиши резоловато есте било, да ми ва долнеи Бꙋдимскеи вароши Табани реченои живꙋшти слободно и пресь сваке сꙋпротивности живети и стаіати можемо, и какоти пꙋргери ꙋ под варошомь самои администраціи цесарски кралієвскои онде, какоти и славноме магистратꙋ вароши будимскога, како и дрꙋги варошки пꙋргери есꙋ подложни да смо (и прочее).

С коиѡмь ѡвомь милостивнеишомь цесарскомь краліевскомь резолуциѡмь ѡсегѕрани и ѡрабрени, заедно снашомь фамилиѡмь и домовомь нашимь ѡнде више реченомь долнемь варошомь бѕдимскомь нась наместили есмо.

Того ради и после на свакоіакои цесарскои краліевскои (како ѡвде под словом *б: г:* зде предложене сведочбе хоће исказати (слѕжбе сась свакомь подьнѕномь верностию свагда нась требовати смо дали какоти и све тегобе више споменѕтога вароша бѕдимскога):

Паче и саборне еште ѿ године више поставліене 1696 те чакь до данашньегь ходештегь лета, на начинь и колико нека сведочи под словомь *д:* (славнога магистрата декреть) поднесли задоста есмо, ѕрокь кои после, и поред вредности више речениxь милостивнеишихь цесарских краліевских протекциѡналскихь книгах изь говорениxь ѕроковь за доста вредних саборно горе поменѕте слободне краліевске вароши будимски варошки(м) пѕргером (ѕпл(е)тени и помешати били, паче и ѡсобито, како под словомь *ж:* (ва брои и дрѕжбѕ истинскимь пѕргеромь нась 39, ись фамилие наше братие сподобнимь пѕргерскимь книгами више споиі реченои копіи под словонь *ж:*) ѡглашени и примлени есмо били а и досада живовали.

Пошто паки садь по бившои и послатои славнои цесарскои краліевскои комисие (не знамо скоиѡмь смаћеномь срећомь) мало више именовати пѕргери, негледавши на наше више иськазате ѕроке, слѕжбих и вредностихь нашихь атештациахь, нити на милостивнеише цесарске кралевске протекциѡналске книге, ѿ іако да не можемо са шними помешати и ѕплтени бити како досад смо били, есѕ говорили, и што више ѕ напредь бѕде, ни единога ѿ наше фамилие, или ѿ нась ѡнде ѕ Табани живѕштихь,

ва брои и дрѹжбѹ више речени варошки бѹдимски пѹргеров (веће примати да не ће), есу нами ѿговорили.

Зато и тога ради цесарско и краліевско величаство ваше понизнеише и на колена припадаюште молите се есмо находили, да би и себе пристоине милости и милосрдности, горе именовате милостивнеише книге нами ѿ Леѡполда и родителꙗ цесарскога кралевскога величаства вашега, веће светога поменика милостивеиши издате, паче и ѹзрокь веће искаꙁати горе ѹзроковь задоста пристоиних и вредних, какоти и ради слѹжбих верних наших, милостивнеише да би сте потврдили и многа пѹта више именоватои слободнои и кралевскои вароши, са свими слободами, привилегиами, иначиниши варошкихь пѹргеровь ваплтити и помешати нась, милостивеише да би сте резоловали.

Кою високѹ цесарскѹ кралевскѹ милость и грацию верними нашими слѹжбами ваꙁашними ѡбслѹжити, и васеможнаго Бога (да вашѣ цесарско кралевско величаство ѹ ваꙁдашнемь добромь здравию своемѹ срећномѹ и по вечитомѹ царствию поживете, паче и мѹшкаго плода родь на весели све Аѵстрие, и господствѹюштимь свемь и ва семь последнемь да би господинь Богь даѡ), до смрти молити не ћемо престати.

Вашега цесарскаго краліевскога величаства, понизнеиши и ваꙁда верни подложници грчаскога закона слободне краліевске вароши бѹдимске пѹргери ѹ долнои вароши Табани. Лета 1704.

С поља стоји написано:

Васѣсветеишемѹ римскога царствиꙗ самодржцу и владателю Немачкои, Шпанскои, Мађарскои, Пемскои, и Кроацкои и прочимь землꙗмь

Цесарскомꙋ кралевскомꙋ величаству господинꙋ господинꙋ натꙋралитерь милостивеишемꙋ. Понизнеиша молба ut intus.

И то право задобише, пошто су им толики новац узела будимска и бечка господа, а Срби толику крв пролили за спасење Будима од Ракоцијних усташа; што су им и градски маћистрат и градски војени командант у нарочитим дипломама признали. Писмено, које је будимски градски маћистрат тамошњим Србима, издао 8-ог Маја 1708 год. гласи овако:

Wür N. Bürgermeister, Richter, Undt Rath der königlichen haubt und freystadt Offen, geben hiermit, wo dieses vor zu weisen von nöthen, jedermäniglih offentlich zu vernehmen welcher gestalten die vermög von Ihro Kays: und Königlich: Mayestät Uns allergnädigst verlichenen freyheitten unter unser jurisdiction stehende: Und gehörig gesambte Reitzen in allhiesiger Reitzen Stadt oder sogenant Taban vor: und angebracht, mit Inständig gehörigen Bitte, wegen nicht allein zu ihro kayserl: Mayestät bisshero jederzeit geleisten thräuen Diensten und gegen uns Schuldig præstirten gehorsamb Ein authentisch Testimonium zu ertheilen: Wann nun dergleich Billige begehren nicht abzuschlagen, Sondern zur Kuntschaft der warheit Ihnen Reitzen Ein solches Umb so viell billiegen wollen, als Sie sich hiezu absonderlich bey diesen rebellions Traublen meritirter gemacht haben.

Zu dem Ende dan, dies gedachten Räitzen sich bey der Unterschidt vorgefallenen Käys. diensten gebrauchen lassen, und hierin fahls threy fleissig und Eyfrig beharrlich erzeiget, Wie mit weniger zur jüngst hin vor-

bey gegangener erwöllung der Richter, so wohl in genere als in spetie Ihro Kayserl. Mayst: als ferners unzerblechliche und beständige Threyheit, dan uns ebener mass all Schuldigen gehorsamb und fidelitet angelobet, dieses wirdt hiermitdurch gegenwärtige litteras Testimoniales (Jedoch muss unsern Kayserl: und Königl: Privilegien ohne Schaden und Nachtheil). Unnter Gemeiner Stadt mitlern Insigl: bekräftiget. Ofen den 8. May Anno 1708. (L S.) N. Bürgenmeister und Stadt alda.

Овде наводимо у оригиналу писмено, што је ђенерал и командант града Будима и будимског дистрикта, Јован фердинанд Пфеферсхофен издао будимским Србима 2-ог Новембра 1704 године.

Протекционално писмо, које даде ђенерао и главни комендант града и дистрикта будимског, будимским Србима, што су јуначки бранили и одбранили Будим од ракоцијевих усташа, гласи овако:

Der Römisch Kayserliche, auch zur Hungarn und Böheim Königliche Mayestät etc. Würklicher Camerer, General Veld Marschal Leüthenant, Bestelter Obrister und Commendant, auch Commendirender General zu Ofen und dessen District.

Ich Johann Ferdinand Freüher von Pfeffershofen; Urkunde hiemit und in Kraft diess vor jeder männiglich, dass bey instehenden diesen Rebellions Empörungen, so wohl die da hir Bey = und umb Ofen wohnende, als auch auf dem Land in meinem unterhobenden District niedergelassene Kriechen, und Rätzen biss anhero nicht allein trey, und in Kayserlicher Devotion unveruckter, ihren aller unterthänigsten Pflichten gemess verblieben seyn, sondern sogar von 31 Septembris Anno 1703,

wieder die Übel gesindte Hungarn, welche zwar durch allerhand schrifliche promessen selbe von ihrer bestendigen Treu und schuldigkeit ab=und an sich zu ziehen gesucht, die Waffen bis anhero dergestalten ergriffen, dass Sie jedesmahl bey antringender Noth, und wann es die Kayserliche Dienst erfordert haben, Tags und nachts auf meinen Befehl zur Wasser und Land dem Geinde sehr guten Wiederstand gethan, und so forth dürch ihre Tapferkeit und bestendige treu, so gute ersprissliche und Preiswirdige Dienste erwiesen haben, dass der Feind zum öfftern nichts davon in seinen Vorgehabten Machinationen hin und wieder merklichen Abbruch und grossen Schaden gelitten hat. Zeügnuss dessen ist mein hier unten gestelte Handschrift und Vertigung. Actum Ofen den 2 Novembris Anno 1704. (L. S) Freyher von Pfeffershofen m. p.

На поменуту прозбу будимских Срба, издао је ћесар Јосиф I писмени налог дворском војеном савету, а савет угарској дворској канцеларији, која је у свом писму од 10. Септ. 1708 год. преко будимског посланика капетана Манојла, саопштила будимском таначу поменуто писмо, што писаше угарска канцеларија дворском војеном савету, у оригиналу гласи овако:

„Sacratissimæ Cæsareæ Regiæque Majestatis Exælso Aulæ Consilio Bellico hisce perquam officiose significamus. Præsentibus sub A (разуме поменуту просбу Будимаца ћесару) inclusum Iudicis, et Juratorum, totiusque Communitatis Rascianorum Budensium, in inferiori Civitate, vulgo Taban nuncupata, degentium demissimum Memoriale, per Nicolaum Emanuel Plenipotentiarium Eorundem

penes sufficientes Literas Plenipotentiales, Coram hacce Cancellaria Regio — Hungarica pariter Aulica productas præsentatum uberius exhibere, qualinam de Causa et ratione iidem Supplicantes Rasciani, non obstante priori Memoriali hicce annexo ac expost per subsequentem Contrafictionem ex rationibus ibidem fusius declaratis annulato et revocato, a nullo alio nisi solo præfatæ Civitatis Budensis Magistratu, uti reliqui Cives Budenses dependentiam habere Cuperent, id ipsumque Domino Commendanti Budensi per Expeditionem istins Excelsi Consilii Aulæ Bellici decretaliter intimari facere demisse eflargitarent.

Cum autem Universi Cives et Inhabitatores Budenses, notanter vero Rasciani, tam de lege Regni, quam etiam Virtute Privilegiorum Caesareo — Regiorum, antelatæ Civitati Budensi clementer elargitorum ac Confirmatorum, Iurisdictioni Magistratus Civilis subjicere et ignoscerent, memoratique Rasciani in id Sponte consentirent.

Hinc presentem eorundem Rascianorum humillimam Instantiam, cum titulato Consilio Aulæ Bellico perquam officiose communicari, simulque in eo recommendari, quatenus idem Excelsum Consilium Aulæ Bellicum, justo petito sæpefatorum Supplicantium deferendo, necessarios eatenus ordines, ad suprafatum Dominum Commendantem emanati facere haud gravatim velit. Cui adhibenda reciproca grati Oficii Studia, Cancellaria hæc Regia manet promta et parata. — Ex Consilio Cancellariæ Regio — Hungaricæ Aulicæ. Viennæ 10 Septembris 1708.

У овом свом писму угарска дворска канцеларија веома топло препоручује молбу будимских Срба, што се

Будимци подчињењем својим под варошки маћистрат, у исто време подчинише и угарским властима, што је угарска канцеларија већ одавна и желела.

Будимски маћистрат, такођер је желео, да овим својим новим суграђанима, своју услужност покаже. Кад су дакле будимски Срби од маћистрата искали, да посланици будимске вароши закључења крушедолског српског сабора, на угарском земаљском сабору подпомогну, то је маћистрат нарочитим писмом од 3-ег Фебруара 1708 обећао, да ће својим посланицима у том смислу издати упутство.

Што су будимски Срби тражили, да дођу под варошки маћистрат, узрок томе бејаше, што их је војничка власт веома глобила, а у исто време мораху непрестано стајати под оружјем противу Ракоцииих усташа. Међу тим су остали варошки грађани Немци и Маћари под штитом маћистрата на миру били.

Но им је војничко-камералну управу највише омразио неки капетан Пергази, који беше управитељ српске милиције у српској махали „Табану.“ Тај Пергази глобио је будимске Србе у тој мери, да им је за кратко време више хиљада форината под разним изговором отео, а осим тога их самовласно злостављао, како их ни Турци глобили и злостављали нису, као што у једном писму од 28. Јула 1708 год. спомињу. Ово писмо је писао будимски биров Стојан Радојковић капетану Гаврилу у Вуковар, да распита будимске исељенике, који су се због тешких зулума раселили у доњу земљу, у чему и колико је ове расељенике оглобио и злоставио тај Пергази. У том писму веле бирови и кметови: „и паки господару Гаврило и остала браћо, који се тамо удесите, разумите,

што вам пишемо. И сами сте разумели, како се живимо и не знамо, шта ће нашему народу Бог дати до послетка, своје поглаваре тако опраљајући (управљајући). — — Пишемо вам поради онизих књига, што смо вам и пређе писали, да нам пропитате тамо нашу браћу, који су од овуде тамо одселили, коме је шта учинио Чорбаџија (Пергази), и коме је што узео. И чули смо да сте били списали и послали по Тодору. Паки је он погинуо од Куруца (Ракоцииих усташа), и књиге се стопиле, Куруци однили на фишеке. Него се молимо вашему господству, Бога и своје душе ради вiђите, те опет отпишите и људе све пропитајте, и на скоро учините, једа би од шајке неостало, зашто нами је саде потриба, хоће дођи комесија велика из Беча, да виђа помеђу нами теготу нашу. Ради тога на скоро потрибује(мо) једа би Бог дао, да се врагу своjему осветимо за што нами је велико стао ногом за врат био. Али, једа би Бог милостиви пода(о), те га скинемо с врата, како чујемо, а нису теке наше саме тужбе него и од других странах има; а чули сте и чућете и сами — — Слободно нека каже који је год био, те памти нека све спише, и остали који су ту, нека спишу своје тужбе што на кога имају тужити. То вас врло молимо да нам велику љубов учините, и то писмо пошљите сотоме шајком. И поздравите нам нашега частнога оца протопопа и Јована и господара Штрбана и остале свештенике и братију. И спаси вас Христос на многа лета у самиренију амин. Јулија 28 дан 1708 лето. У будимској долној рацијанској вароши, Стојан Радојковић биров са ешкути и кметови својими.

Да би како у општим народним делима, као и у делу свога ослобођења од војничке власти, а тако и противу

њихова душмана Пергазије поуздано радили, будимски Срби, мимо свога дојакошњег сталног посланика Зарије Добрића послаше и другог посланика негдашњег капетана Манупла Николића, коме дадоше пуномоћије од пештанске жупаније одостоверено, које у оригиналу овако гласи:

Nos Universitas Dominorum Prælatorum, Baronum, Magnatum et Nobilium Inclytorum Comitatuum Pest, Pìlis, et Solth unitorum. Damus pro memoria tenore præsentium significantes, quibus expedit Universis, quod cum Nos die et Anno infrascripti sub Congregatione nostra in Libera ac Regia Urbe Metropolitana Budensi celebrata, pro pertractandis certis hosce Comitatus nostros tangentibus negotiis, simul una fuissemus constituti, eo tum Providi Stojan Judex, Marcus Nenad, Sigismundus Ratkovics Jurati Tabanienses, Nomine et in Persona omnium et singulorum hic Budæ in inferiori Civitate, Vulgo Tabani nuncupato, Nationis Rascianæ inhabitatorum, ac in Comitatu Pilisiensi existentium et habitantium, cum hisce loci, pro nunc, nullum Venerabile Capitulum aut Conventus authenticus daretur, coram Nobis Personaliter constituti, sponte, et liberi, vivaque vocis suæ ministerio fassi sunt, et retulerunti Nobis eo modo. Quod cum iidem fatentes ob impedimentum modernarum revolutionum in Generali Regni Diæta Posonii actualiter stante, et durante ipsimet Personaliter præsentes esse, ac taliter Juribus et quoquomodo obvenientibus, eosdemque tangentibus negotiis Commode invigilare nequirent, aliunde autem fideli industria, dexteritati, et Sinceritati Generosi Domini Nicolai Emanuel, condam suæ Majestatis Sacratissimæ Capitanei, summopere confiderint, eundem ea-

tenus in suum Verum et indubitatum Plenipotentiarium elegissent, et facissent, constituissent, et ordinassent, prout elegerunt, fecerunt, constituerunt et ordinarunt, Coram Nobis, dando et attribuendo eidem plenariam, atque omnimodum potestatis facultatem secundum Instructionem eidem scriptotenus sub sigillo datam cointelligenter tamen, si habendo cum Illustrissimo Reverendissimo Domino Isaia Diakovics ejusdem Nationis Metropolitano Archi-Episcopo, quatenus idem Nomine et in Persona præmementionatorum omnium inhabitatorum fatentium et Constituentium Libere ubique loqui, Juribusque eorundem omnimode invigilari, Privilegiaque sua deffendere, intra convenientes Vero, et quoquo modo turbari et damnificare volentes cum judicio, et damno antelatorum Constituentium Consvetas protestationis interponere, Jusque Constituentium contra ejusmodi fortasse excedentes, et damnificare volentes in ordine ad aquirendam, huisquemodis Legalibus vindicandam hancce injuriam, et damnificationem Solenni cum interjecta Protestatione reservare possit valeat. Ratum atque firmatum se se habituros, quiqquid in præmissis pro parte constituentium, ipsorumque Commodo, et emolumento per præmentionatum Dominum Plenipotentiarium actum factum et Plenipotentiatum fuerit. Harum nostrarum Vigore et Testimonio Litterarum mediante. Datum ex congregatione Nostra. Die 24. May. Anno 1708. Lectum et extradatum per me Joannem Huszár Incl. prætact. Comit. sur. Notarium. (L. S.)

На печату стоји надпис: C. Franciscus Wesseleni Palatinus 1650.

Ово пуномоћије веома је важно, што из овога дознајемо, да је овај изасланик будимских Срба капетан

Манојло Николић послат био у Беч, што будимски посланици због бурних околности, а на име због Ракоцијевих усташа не могаху на сабор у Пожун отићи. С тога је поменути капетан Манојло добио налог од својих властодаваца Будимаца, да у сагласију са митрополитом Исајиом Дијаковићем, а јамачно и са оним другим будимским послаником Захаријом Добрићем, раде, слободно говоре; пазе на њихова права, и опште народне привелеђије бране.

Пре но што су послали Будимци капетана Манојла, писаху митрополиту Исаији Дијаковићу писмо, у ком га извештавају о мисији свога новог посланика овим речима:

„Васесветлејшему и блажењејшему оцу и господину и пастиру србословесних овац просвештењејшему митрополиту Исаији Дијаковићу понизно поклоњеније.

По сих весто ви буди, како нам пређе ваше частноје писаније писато 7 Маја и разумесмо што сте нам писали: или ћемо са бургери, или под комору, или под ченерала. Мих зактивамо, да будемо са бургери с полу, како и по осталих градових, али, да бисмо не били нихне обуће, веће, да смо поредо шнима у свакој правици, како смо казали и господару Манојлу. Он вам може сказати, како смо му говорили, и њега смо оправили тамо и послали смо неколико новаца по његовој милости — — — — — Одписујте нами почесто, да бисмо разумели, можели коју милост добити од свитлости ћесарске прима оволикој нашој верности и служби. И целујемо ви светије руце и стари и млади, и да прибивају светије ви молитве на нас. Маја 22. дан. 1708 лето. У Будиму.“

Већ 36-ог Јуна исте године пишу поменути посланици капетан Манојло и Зарије Добрић Будимцима: „Ва сако добро здравије желимо од господа Бога даровати се вам братијам нашима на многа лета.

И по сих да знате примисмо ваше рукописаније, што сте нам писали Јунија 9-ог дна, и разумео сам за васехо. Што ми пишете заради свакога добра братинска и дан и ноћ мислимо, да би мили Бог дао, да бисмо могли доконати свако добро, братољубија ради. И паки што ми пишете по заради шајки, што ви је говорио ђенерал, да имате дати људе. Добро се зато промислите и договорите, да не би горша ласт послеђна него прва. Ја сам овде чуо и разумео, да се извадио комендант, на Перкажино место, један хаокман (хауптман = капетан) Тилман, што био барјактар прво, она дугачки хроми, паке је ишао Хајстеру, те га препуналовао (предложио), да може он бити над Рацови обрвајда, да ће саставити он шајке по Дунаву. Веће се добро зато промислите и договорите се па духовно, како не би реч изишла на поље, зовите господара Радоњу и Живу и остале вајде, који би били цело мудри и здрави, и из Пеште ковача, те се лепо договорите и последак промислите, како је мучно скинути с врата такве господаре, који се силом намећу. Веће ако буде вама вајдами служити, и цесару буде потреба, хвала Богу, може се наћи и од нашега рода, који ће бити на томе месту, да нас свака хала не појахује, и оште нисмо ни једнога сметнул'и господара, а други хоће да кондише. Веће се немојте таки подати и припасти, доке ми не одпишете, те ако узхоћеју та браћа служити и бити на служби цесарској, барем нека

буде кои брат христијанин, те ми одпишите и нека ударе печате она браћа, који хоћеју пристати на цесарску службу и бити слуге цесарске до времена, а ми ћемо овде распитати и провидети, како би могли најбоље учинити и за плаћу и за остало свако добро, што би могли учинити за најбоље да је нашој братији. Веће ми одпишите на скоро свако ваше хотеније, за што има наши људи, који могу бити и на службу, а други на пургерству. И немојте се зато закаснити на ово писмо, веће ми искусно одпишите, и нека се господари вајде тако на скоро не подају и на реч не стану, доке ми не одпишете, за што је ласно примити господара на главу, али га је мучно скинути. Веће нека се добро промисле господари вајде и господар Радоња, паке нека овако одпишу: „ми се не одбијамо од службе цесарске, који хоће јунака, али ми можемо наћи и међу собом такога човека, који ће нам бити обрвајда, а ђенерал је жив и заповедник, хоћемо и тако бити цесару верни и прави. А каде ми ви пошаљете тако писмо, ја ћу овде радити и извадити декрет, да ходи плаћа од месеца до месеца. Зато находисмо ми овде, који се находимо, да би боље било, да се други међу насе не меша. Знате добро свиколици, што сте патили од другога поглавара (Пергазије), и господар Радоња може промотрити, и прохесанити, колико је пути био у штук-хаузу (војни затвор). А најпосле како годе знате за најбоље, тако учините, а немојте на мене имати злу вољу, да бисте рекли, да ви нисам дао на глас, како знате за најбоље, тако учините и мене одпишите на скоро. А саде би могло бити, да нисмо сваком магарци. Ако би ви било

драго служити, можете рећи: можемо ми наћи помеђу собом поглавара и обрвајду, и бићемо и тако цесару верни и прави. И спаси вас преблаги Христос, у самиренију на многа лета. Амин. Писато у Бечу месеца Јунија 26 дан, на 1708 лето. Капетан Манојло Николић. И ја Зарија Добрић поздрављаје општу братију нашу и остали васи род. И ја сам ктео да контрадикалујемо на ову ствар, али не знам, што је ваша воља, или је боље, да ходи глас једнога Немца, који није од нашега рода, или је боље, да је глас нашега општега народа српскога. А и господин митрополит вели: каде хоћеју служити, боље би било, да изберу од себе једнога доброга човека и верна, да нам се зна служба и пред цесарскоме двору.

Ово важно писмо, што у опште верно карактерише стање нашега народа у средњој Угарској у почетку XVIII века, саставио и написао је Захарија Добрић својом руком, јер капетан Манојло подписао се грчки. Додатак на свршетку писма, такођер је рукопис истога Захарије. Занимљиво је и зато саопштавамо овде што је Захарија написао с поља на писму. „Ако ли буде прошао господар Марко биров сентандрејски, а ви видите оправити по добру човеку, који би ишли доле. Ако ли видите прилику, те узходи пошта, а ви немојте пошилати на пошти, то вас врло молимо, учините ми љубов, те по добру човеку оправите, ако нађете; а на пошти нешиљите.“

Пре поласка капетана Манојла у Беч, још 16-ог Маја 1708 год. добише Будимци писмо од свога заступника у Бечу Вукомана Лазаревића, који такођер пита Будимце „или ћете бити са пургери заједно, или ћете

бити под Комором.“ Даље вели у истом писму: „ја сам дао и меморијал у цесарски двор, да ћемо бити са пургери, како имају слободе Немци у граду и у горњој вароши, тако да и ми имамо у нашој вароши. Али сам ја уписао у меморијал, да нам ни пургери право не чине. Веће сам просио од Коморе, да би нам дали један декрет нами, да нам чине и они право, а други да пошљу пургером, да нам не чине криво. И писао сам, да смо ми сами од себе шанац копали, и карауле градили, и троја врата на шанцу, и на свакој стражи стоје по десет људи и зими и лети, а каде је страшно, онда се находимо и по сто људи на свакој стражи. А ми чувајући страже и врата на нашој вароши, а пургери узимљу сваки добитак, што би падало у варош, од кола, од лађи, и кантар и шиник. И тако сам метнуо, да одсеца мажа (кантар или цента) 40 фор. дохотка, а шиник 40 фор. и то су нам узели бургери, те они узимљу и дајемо ми многе посланике на сваку службу, а они не дају ни десетка, веће себе доходак сваки купу. Илица је нихна, ћуприја нихна, а нама никакува доходка не имамо у вароши ни за два новца, веће трудба и служба. А и ово сам метнуо да нам досађују и нихни цехови заради трговине, које смо научили од своје младости, да нам не даду чоху на риф продавати. И ово сам уписао, како смо доста људи изгубили наши, поред светлости цесарске, под тим градом, чувајући и бранећи од непријатеља. Тога ради да би нам допустили светлост цесарска тај мали доходак и наша прошенија. — — — — — — — — И да имате учинити једно умиљено писмо, и послати господину Ква-

рентију, (Quarient), [1] и да му имате лепо захвалити на његовој великој љубави и на његовој служби правој и верној, и да му имате обрећи у књиги његов дар — или — — — — почтено одпишите и обреците, како знате за најбоље, и како нећемо бити заборавни вашега господства и на предушта лета. И да зовнете и кршћане, те да ми скажете ове речи, што пишемо, да сте заједно са њима у јединству, не би зло било, да је и од њих један овде, да виђе и они, како ми за општину радимо, и што нам се даде, све ће нам бити општинско, како и до сада.

За што ли и староме (митрополиту Исаији) које писмо не пошаљете. — — — — — И кад пошаљете меморијал на комору под печатом варошким, тако да имате и мене послати исте оне речи, које се пишу у оном ме-

[1] Quarient, Карпјан, или као што Вукоман пише Кварентије, то је председник дворског војеног суда, онај исти, што је на првом крушедолском народном сабору био краљевски комесар. Овај Карпјан бејаше одиста Србима наклоњен, бар се то види из многих његових својеручних писама, што писаше будимском таначу, која ћемо као грађу за српску историју одвојено са осталим старинама и печатати. Овде ћемо саопштити једно од отих писама, што се на саму ствар о којој говоримо односи, и овако гласи: »Egregii, Prudentes et Circumspecti Domini Amici observandissimi Salutem et servitia mea. Ad litteras praetilatarum Dominationum Vestrarnm sub 2 Julii adhuc exaratas, iam pridem respondissem, nisi semper descensum ab hinc Domini Capitanei Emanuelis expectafsem. Et quia idem sine dubio feliciter iam appulit, non etiam ambigo, quin etiam iudustriam meam, qua tum Inclytæ Nationi, tum praettulatis Dominationibus Vestris servire desidero, iisdem uberins demonstraturus fuerit. Ad cuius etiam limpidiorem relationem me refero, et in reliquo permaneo. Earundem Dominationum Vestrarum. Viennæ die 7-or Octobrii 1708. Ad Servitia paratus Christoph Ignat. N. D. de Quarient et Rall.«

моријалу, ако ће бити и српски, али да је на њему печат варошки, како сам ја пленипотенцијаш (пуномоћник) од вароши, и јесу исте ваше речи, што сам ја писао у ономе меморијалу, и имена варошка, да су подписата у њему; у томе меморијалу упишете и моје, и мене ради веровання, да нам се речи ударе једнаке зашто знате. Тако су Немци и да знате, моја мила братијо, како и сами знате у Бечу, тко не има новаца, на нега и негледају, веће јоште се лепим речима и ублажам људе, који ме што послуша, доке пошаљете трошка и ако сте кога и наредили да дође овамо, ја дотле не могу доћи, доке не дође писмо од вас и не буде конац овоме послу — — — — — — и то је велика цесарска милост и воља, да остало свако наше хотеније како ми хоћемо. — —

По доласку капетана Манојла вратио се Вукоман у Будим. А 25-ог Јуна исте год. јавља Захарија Добрић из Беча, да општи послови јоште све тако стоје, како је оставио господар Вукоман. — — — Ашче што хошчете разумети, које је време овде по между Немцима у Бечу; њима неће бити никад оскудно како нама свагда. Веће братио, ја сам христијанин, и што чујем хоћу вас посетити писмом, промотрите се добро за свашто, и изберите за вас, што знате да је најбоље. А ја би вас и више за што авизао (јавио), што чујем овде у Бечу по двору господственоме. Али није времена, бојим се да не падне другоме човеку у руке писмо, коме ја нисам рад. — — — —

Међу тим умре митрополит Исаија, Зарија Добрић у свом писму од 21-ог Јула 1708 пише Будимцима: „били бисмо ви ради писати боље глас. Али что да сотворимо, бивши божијим произволенијем престави нам

се господин митрополит месеца Јулија 20 дан поћом у дванајест сахата по светоме Илији прву поћ. Буди јему вечна памет. И ми оставши у великој бриги и у жалости, један мили Бог нека знаде, изгубивши свога доброга архипастира, и видевши сав двор цесарски и господа министри нас скрбне и жалостне, и послаше господина Кварента, и казаше му за нашу скрбну жалост, да бисмо се што несамуштали заради нашега господина архипастира, хоће бити милост цесарска на нами, како и до саде, и болша наша свака прошенија хоће се нам даровати и испунити. Тога ради братио, пишемо ви на знаније, да бисте прихватили свето почившаго тело, како знате најбоље и подобније наше вере православне, закона цркве восточне; а ми ћемо одавде оправити, како узможемо најбоље свога господина и црквена поглавара, и ако би се могло и доле проопратити светопочивше тело, немојте се оглушити, веће подобно учините и оправите, како вас Бог настави и дух свети научи. А веће за сада више неимамо вами што више писати, токмо нашу скрб и жалост једна за другом, која се неможе пригорити у нашему роду, помпнатели и управители. И буди Бог са вами на многа лета. Писато у Бечу Јулија 21 дан на 1708 лето. Ја капетан Манојло Николић, и ја Захарија Добрић писасмо српски у хитошти."

И ово је писмо написао и преписао својом руком Захарија Добрић. Оно што вели писасмо српски, то се јамачно односи на капетана Манојла, који је писао само грчки.

Одмах на 9 дана по смрти митрополита Исајије по новом календару 9-ог Августа 1708 године писао је Јосиф I будимском српском таначу ово писмо.

„Josephus I и т. д. — Honorabiles et Egregii, nec non Prudentes ac Circumspecti Fideles nobis dilecti. Quandoquidem benigne ordinaverimus, ut ad disquirenda Gravamina et querelas a Rascianis Budensibus, contra quendam Capitaneum Pergassi mota et suscitata, certa comissionalis Inquisitio, medio certarum tam exparte Militari, quam vero Nobilitari, ac Civili fide dignanter, minusque interassatarum Personarum quantocitius instituatur, et peragatur. Ad eandemque Comissionem, Colonellum Littman pro Præside, pro Assessoribus vero ex parte militari Supremum Vigiliarum Præfectum Regiminis Salmensis; ex parte autem Nobilitari et Civili vos, ad rite firmandos hoc Actus Inquisitionales denominaverimus, hujusque Congressui pro Auditore, seu Actuario Regiminis Monteculiani quondam Auditorem Himmelgeist adjunxerimus.

Ideo vobis harum serie firmiter comittimus et mandamus, quatenus acceptis iisdem, habita inter se mutua cointelligentia, dum et quando super inde per antelatum Præsidem requisiti fueritis, apud mentionatam Inquisisionem statuto tempore, et horis comparere, materiisque proponendis et disquirendis, pro eruenda veritate se dulam operam adhibere noveritis ac debeatis. Vobis in reliquo Gratia nostra Cæsarea — Regia benigne propensi manentes. Datum in Civitate nostra Vienna Austriæ, die nona Mensis Augusti Anno Domini 1708.

Овим писмом наређује Јосиф I комисију, да извиди тужбе будимских Срба противу капетана Пергазије.

Но у овом цесаровом писму не бејаше говора о том да ли да дођу Будимци под мађистрат или да остану под камералном и војеном управом. Ова ствар још

за дуго се провлачила и тек је доцније неподпуно извршена.

Совроније Подгоричанин епископ Славониски (познији митрополит) у свом писму од 8 Септ. 1708 год. пише Будимцима. „А по сих вјесто вам буди, како тамо посланик ваш кир Манојло капитан, будет ви васах по реду о здешним вазвестити. Паки добре и подвизао се јест, о свему вашем прошенију. Паче же вашего самога дела ради, све по хотенију вашему јест доконао, и два декрета извадио, једно, да сте с пургери равно, и сами да сте пургери, други, да нисте под генералом, нити, да ви у чем досађује или заповеда — — — — — — Паче же, како сами между собоју имате мудрих људи, право, тихо и без буне, и за ваш сам а и за општи можете видети потрошак. Паки ви, који сте како пургери, у пургерскому реду мислите бити, врло потребује јединомисално да се држите, супроти вашего того бантоватеља Беркази, како су се и овамо много поред вас заклели, тако и ви тамо между собоју, немојте да један мислите себи о злу, а други о добру, но сви својему општему добру да будете, један с другим верни, зашто ако се стиже Берказина кривица на вас, тако не бисте могли ни љето једино остати. За то нека буде проклет и троклет сваки они, који би год што особно или тајно крио и чинио супроти првога вашега сагласија, како сте по вашем посланику и двору цесарскому приложили — — — у том добро и вјерно слогом да пребудете, хоће вас Бог и ослободити и у миру оставити. Тако да ви је вједомо. — — — — —

Из другог писма владике Соврониjа од 14-ог Септ. н. г. види се прво: да се у прваšње доба у свима важни-

јим општенародним пословима црквени поглавари обраћали Будимцима Пештанцима и Сентандрејцима ради савета о општим народним стварима и ради новчане помоћи; друго види се из овог писма, какво бејаше становништво будимско.

Одмах у почетку пише Совроније: „смјереније наше пишет ва богоспасаjему варош будимску и пештанску — — — благовјерному тисуштнику, и благородним капетаном, бировом и ешкутом, бољарем и старешинам, трговцем и занатлијам, всем војинставним и помјестним великим же и малим. — — — — — — Поради наших општенародних послов; оставши сада по престављенију часно почивша митрополита (Исаије), и ми зде случивши се трудили смо се — — — и то с толиким потрошком и трудом, возрадујући нам, паки како би смо собраније имјели, и за поглавара црковнаго провидели, без шта прво бити неможемо. Але такову вешт са вјеликим подвигом и слогом и потрошенијем потребује чинити. Новца ни од једне стране не има, што мало находило се једног и другог преставлших, то све по капијах јеште за живота раздао, и то се не зна. Но како се је преставио митрополит, тако су му и дари умрли. Но сваки из нова гледа, како и послове из нова држе да се нихма ради. Сего ради општинству вашему сије наљежаније вазвештујемо, ако мислите о кому напредку општенародному и о својему православију, и мирном пребиванију, да бисте о тому једнодушно вазрадели са слогом, и од ваше стране да се преправите с трошком — — — И когда би, на сабраније и нарежденије поглавара, вас позвали, кога наредите и пошљете, нека сте готови с трошком, и

присталци да будете обштенародному изнова потрошенију — — — — — “

У додатку овога писма јавља владика Совронија: „и то сабраније буде се сабират о покладн божићних“ —

Из овога писма видимо и то, да су ове владике, по смрти митрополита разграбљивали митрополитску заоставштину, а при том су неситн били и непрестано су искали новаца од будимских, пештанских и сентандрејских Срба. А глобише народ све у име православија и опште народне ствари.

Имамо примера у предстојећем писму, да је будимски архијепископ Михајло Милошевић, недовољан и онако великим давањем Будимаца, и клетвом изнуђавао новаца од народа.

Ово писмо је од године 1709, које писаху Будимци и Пештанци, гласи овако.

„Васех светејшему и блажењејшему господину кир Михајлу Архи-епископу будимском и прочим.

Ми вам опште нас 70 братије, који доходимо на договор у варошки дом, и на зло и на добро и на сваки договор, а господару бирову и господаром кметовом, и не текем 70, но и сва сиромаш с нама, сви смо у јединству. И како чусмо и разумесмо, да сте се разгњевили на 12 кметова и на бирова и чудно свезано писмо и љуто на них послали и од цркве и сабора одлучили, и к тому свештенике о нивих домов уставили: у велико недоуменије вападосмо и велика се сумња се между народом учини. За Бога кроз што то вако скоро и напрасно и безсудно би, што не има у овом царствију. Како најпре каквим другим научителним писанијем или судом непокарасте или не научисте, и што би дужност била ваша

испитасте, него у место прваго од вас благословенија пријмисмо прво клетву од ваше светиње, а не знамо за што. Ми сва сиромаш стојимо у бирову и опо 12 господара, који одговарају царским ђенералом и суду немачкому за све нас велике и мале, и мушко и женско, и за свештенике и за свакога како су дужни. А ваше блаженство ове господаре саде тако учините, што хоћемо ми чинити, скажите нам, где су них 12, ту је нас 70 и сва сиромаш на Богу и од них висије, и они саде бивши под таковом свестрогом вашом, пресјекоше црквенске послове и скупштину и поризиваће, и голема смутња ће из тога изити, како упитају градска господа, кроз што то би и за што. И недај Боже у овој садашњој смутњи и у јазбених људи, рад је Немаца сести за оно наше мало астала, и по реду чупати свакога, и свештеника и мирске, како и у Пешти. И тада ће знати до једнога новца, што је између свештеници и међу свим и архијерејем, и свашто и на други начин обртати. Него за Бога владико свети чини што ћеш чинити и раздрешујте ове господаре, да се то не повуче по градској господи. и да нека велика комесија и за свашто испитиваће неизиђе пред Немцих, а ми ћемо вама вашу милостињу и остала урежденa скоро исправити. А за ћелију за Бога не гњевајте се, ону је баба јошт за живота на цркву дала и на то тештамент овај дала, који ето шалемо вашој светињи, да видите сами, и ми јошт онда у круннук (Grundbuch = баштинску књигу) извадили и сам Кеплер дође и измери с оном другом кућом, и на то и книга ишла. — — — А ми сва сиромаш и цела варош са ови господари кметови — — — — Богу се молисмо, и просисмо и од цара и господе царске, и на то бивши помоштници и светопочивши

патријарх и по нем оставши митрополити и архијереји, док нам ово мало скупштине и суда и о свачем договора допустише. И толико година имасмо хвала Богу мирно и особито са својими свештеници и архијереји доконавање о васе и за васе, и дојако не бисмо распуђени; а саде како видимо хоће да буде, што није било како смо овде, да иза туђих леђа слушамо, што се говори, а и сами се обештасте најпре владико свети с кметови за свашто договорити се и у јединству бити, а саде послушасте нове неке саветнике, које ми све знамо који су. — — Молимо ваше блаженство, да бисте никакве новине нечинили, него како су они, који су прежде вас били и светопочивши патријарх и по нем митрополити; зашто милостињи суме неима ни на једном месту, него колико се и кад се како може. А што се вашему блаженству од кога брата остави и нареди, ми се у то нећемо мешати, а милостиња се с клетвом ни даје ни узима, него доброволно што се изложи. Паки потом владико свети, што нами је издао светопочивши патријарх ставропигију, и на њу се и остали митрополити подписали, онако хоћемо да обдржимо, како онде стоји и како је за ове дви цркве пештанску и будимску онде издато и доконато. Паки ми сва сиромаш и цела варош молимо ваше блаженство, да бисте тај гњев уставили и мир помежду народом и благословеније учинили, зашто народ зактева, да бисте ваше блаженство ни једнога најмањега брата клели, ни од цркве и сабора одлучили, а камо ли оне господаре старије и поглаваре на које се сва сиромаш и сва варош оставила.“

Из овога писма јасно видимо, како је несавестан црквени главар Михајло Милошевић будимски архијепи-

скоп, будимске хришћане нехришћански глобио, а најзад у својој набуситости и грабљивости проклео и одлучио од цркве оне људе, који су од њега поштенији и свеснији хришћани били. Што се овај несити архијереј тако разгњевио и у својој јарости предузео такву велику црквену казну противу најотличније и у свакој прилици свесне и великодушне општине будимске, морамо се заиста чудити, што се епископима и свештенству давало и шаком и капом. Ми ћемо показати из будимских протокола, колико су Будимци давали владикама, што су званично бележили у својим тевтерима. Свом дијецезалном владици даваше више од хиљаде фор. осим тога непрестано су шиљали митрополитима хиљадама форината у Беч, где су се ови бавили ради опште-народних ствари.

Како су владике глобили народ, сведочи писмо патријарха Арсена IV, од 1747 год. у коме укорава владику будимског Дијонисију Новаковића због безмерног глобљења. Ево шта вели патријарх. „Сеја почти од славн. Будимскаго магистрата пријахом Танача будимске доље вароши именем всего обштества ондјешнаго закона нашего предложеније и тужбу предату — — — — — да за два љета милостиње, венчанице — — — — је су до 3980 фор. 57½ нов. примили на великоје онаго народа удрученије. — — — —

Но кад завиримо у тестаменталне наредбе будимских Срба, онда се морамо чудити, што тај јадан народ није коначно осиромашио од толиких милостиња, што даваше владици, архимандриту, протопопима, свештеницима разних цркава, манастирима у Јерусалиму, у Светој Гори, у свима крајевима где некад становаху и где се настанише. Ово давање милостиње бејаше у тој мери раскошно, да

је обично сума тих милостиња превазилазила, што деца и остали рођаци насљеђиваху.

Да би што боље упознали наше читаоце са оним, што мало час рекосмо, тако исто још са неким правним обичајима старих будимских Срба, навешћемо овде тестаменат, написан године 1702 по наредби Петра Радосављевића, који се родио у селу Бранишци у Ужичкој нахији.

„Ва име оца и сина и светога духа ꙗмин.

Починьемъ ꙗ Петар Радосављевић, започиньемъ ову мою таштаменту у моиꙍи бистроі памети и уређуем, и кои самь летось до осамдесеть лета, и родио самь се у селу Бранишци у Ужичкои нахиі, и тако починьем уређивати од свога богодапога именꙗ, што ми е Бог дао до овога часа и славни оваи мои дом, што е над мном, и виноград едан у будимском грунту (земљишту) четири охтила (осмина), и у Будап-ершу (Будаерш село близу Будима) виноградъ фрталъ и по; имам хакова вина — 100 — и сидам; бакрача — 4, — два већа два манꙗ; легена — 2; — и ибрика — 2; — Имам у сандуку платна и марамица; један зубун мор дугметаца на њему — 21 — сребрна, и една фута плаветна свилена и една кркбеш калемъ аршина платна — 175; — кошуља — 6; — заткани марама — 12; — пешкира — 8; — учкуръ — 1; — везенъ бохче — 2, — паки пешкира — 5; — чаршав — 1; — ꙗстук — 1; — одимие зубунъ бео и дугмета — 13, — од сребра; 5 рифа ђоче (словачко платно), броенице пастеле — 1; — светогорске; 3 убрадача везена, срмом шарана, златоизвезени — 9; — 7 калупа раки сапуна; кашика светогорски — 7; — 15 — дугмета сребрни грончати,

што каква сребра 2 лота, минђуше злочесте — 2: — едан лот срме сажеже(не), срме мало. До осам стотина новаца беле вересне, на ћуки — 40 фор. 55 — нов. готова новаца; дуката — 10; — 43 фор. ћилим шарен — 1; — у Живана ћебета — 6; — 3 фор. пређе има до — 40; — ћебета и фуне има на тавану до — 20; — фор. тепсије има — 2; — има на асталу халина — 1; — недрта; има лежеће халине, іорган, ѧстук; што што чаршава. И девоики да се да — 50 — фор. и трудбу господарем. Остављам ово добро на господара Јанту Милошевића и на господара Живана Бранковића и на Ђука Еремића, тако да се зна.

Девоики дао у сандуку марама златом — 8; — убрадача бела — 2; — игле бисеромъ — 2; — пар сребрни копчи — 1; — бурмица од сребра — 1; — чаршав бео — 1; — пешкира — 3; — кошуле мале велике — 4; — оште едан чаршав; платна на кошуље бела, аршина — 27; — перде єнишер за іорган — 1; — тканица 1; — кацу и хардова има.

Имам сродно у Иригу, Марніанъ Максимовићъ и Васа Николићъ у Иригу синовци; и од тога Максима и сина девоика.

Оста Јакута дужна господару Петру — 444 — нов. иштели господар Петаръ; Јакути ни сам дужан ни новца ни по. И паки вели господар Петаръ о ти — 60 — дуката, што покојне Јакуте, ѧ нисам дужан ни новца ни по.

Ово нарећуем за мою душу, кому што хоћу.

50 — фор. Митрополиту.

20 — фор. На свету цркву светому Димитрију.

15 — фор. На сиромашку страну.

. . . . Калуђерицама свакои по — 120 — нов.

12 — фор. Владики меском.

12 — фор. Архимандриту.

12 — фор. Свештеником.

24 — фор. У Ковински намастир, Петру и Милици и Марти.

12 — фор. У Јерусалим.

12 — фор. У свету гору у Филиндар (Хиландар).

12 — фор. У Хопово, 12 фор. у Крушедол, 12 фор. у Раваницу.

12 — фор. У Пећ, да се да мому зету Живану — 100 — фор. има тал у кући.

Синовцем Максиму и Николи — по 25 — фор.

Петру дати у фуни (вуни) — 20 — фор.

Мишковој деци — 4 — фор.

Петру мали виноград, кума Ђурђу на пустари виноград и кацу.

4 — Еванђелија — 4 — фор.

6 — фор. Првосвештеником.

И остављам за ову милостињу да ми се прода дом.

Ове непрекидне глобе принудише Србе, те су на тадашњим и доцнијим саборима викали противу ових злоупотреба и тражише лека том злу.

У свом писму спомињу Будимци и позивају се на неку ставропигију, за коју веле „што нам је издао светопочивши патријарх ставропигију, и на њу се и остали митрополити подписали, онако хоћемо да одржимо, како онде стоји и како је за ове дви цркве пештанску и будимску онде издато и доконато.“

Тим писменом, што се назива ставропигијом, добише Будимци и Пештанци право, да могу бирати свећенике,

које они желе, а владике морају те свећенике потврдити. Обе ставропигије издате су године 1698-е и по оригиналу гласе овако:

Арсеніє Чрьноєвић Божією милостію архиепискупъ пѣкскіи и патріярх всемь Србълюмъ.

Смерѣніє наше пишетъ, по даней мы власти сь више ѿ пресветагѡ и животворѣштаго духа трисіяннаго божаства, благодетію светлости же киесарстіє, по пльно даной мы милости владателства и управитѣлнаго ми уреждейства, вь догматех црковных вьсточнаго православіа придрьжештих се, строити вса и исправлати и сьчиняти, дѣйством власти духовніе проуказовати, по правилу светыхъ апостолы и преданію светыхъ и богоносныхъ ѿцевъ вь седмих вьсточных светых вселѣнскых сьборъ утврждена. Сѐ и прочее хоштѹ си ко васъ наше по доушное устроєніє лоучше пристоюштим къ разуменію ва слоух вѣдомо представити, православни синови вьсточніє нашеы светѣй црквы у краљевскѡм граду Пешту и собонполъ Дунава такожде вь краліевскагѡ града Боудіма вьроши срьбской пребиватели рѣкоми синове христіанскій ревностію ктиторства раждегши се цьрковь светую, яко вь град Пештѹ, такождеже и вь варошъ будимскую биваюми христіяны, сѣбе на ползѹ и своієй души вѣчни поменъ устройли, подвигь таштателны указуюште и имена речѐним светым црквамъ вь лоучше своіє і юште вь своюм животе соуштіи подушіе, ставропигіи ихъ нарѣшти, и тою властію ихъ облѐшти, сь многим моленіем општим и таштеніем ѿ всего срдца, до нашей смѣрности допираютъ и нас ктиторским своим припадѣніем, ради своих подушіях; и умоляютъ сѐго ради и смѣрности наша, яко по власти Богомъ данніє намъ тожде и по утврди-

телной, милости свѣтла́го кіесара ри́мскагѡ, вь своих ѥму на́мъ пода́нных привели́гіях, моленіе ихъ изврьшꙋю и се́бо подꙋшія вѣчно ꙋтврьдити причи́наю и яко вь град Пе́штꙋ це́рковъ светꙋю христіанскꙋю, вь имѐ све́таго вели́ко мꙋченика Христова Геѡргіа, то̀жде и вь ва̀рошъ бꙋди́мскꙋю церков вь и́ме светаго велико мꙋченика Христо̀ва Дими́тріа, ѿ пре́жде ре́комихъ благочесьтивих Хрі́стіанъ сьзданіє биваѥміє двѣ глаго̀лю свете церкве вьсто́чнаго правосла́вія подлежеште́ѥименова́тисе́ ставропи́гіє допо́ѹштаю, и црко́вным пра́вилѡм свѣзꙋю, и Бого́мъ да́ною ми вла́стію потвр̀ьждꙋю, и про̀чеѥ глаголю: и яко митрополи́тъ или єпіскꙋпъ илѝ любо кои̇ дꙋхо̀вни поглава́р, како вьсто́чнагѡ правосла́віа си́це и прочаи̇шая ре́да и за́кона, биваѥміи ꙋ ни́хъ роу́кꙋ вла́сти неи́мати ни по во̀ли ѥго̀вѡи свеште́ника имъ пода́вати, та́чію ре́коми благовѣни хрістиіанни пребивающти вьви́ше вьспоме́нꙋта мѣста, вла́стъ да имеѥтъ, ѡбште сьбра́ное ихъ братство, ко́га ѡни обште изберꙋтъ, произволе, и всѝ заиштꙋтъ вьсточна́го правосла́віа сьдржештаго се свештеника, Богꙋ и человеком ꙋго́дна, тои достѡинствѡмъ чи́на своѥго свеште́нодействова́ти имъ вла́сти да имеѥтъ, по пра́вилꙋ апостолскомꙋ и преда́нію светыхъ отецъ, вьсто́чных седмих са́борех всѐлѣнских биваѥмих ꙋтврьждѐніихъ до́гматех. За сѐ бо мо́лю и заклиняю и за́ветъ тврьди пола́гаю, вса̀кога чьсти достои̇наго погла́вара дꙋхо́внаго ре́да, биваюшта̀го ꙋ више рѣкомих, на́шего смерѣніа устъ мо̀их сло́вом именованых, и ѿ Бога да́ною ми вла́стію ꙋтврьжде́нных ставропи́гіах, вь гра́д Пе́штꙋ и вьроши бꙋдимской црквѐ двѣ христіанске, всачеміє ни́кто примешателнꙋ роу́кꙋ вла́сти да имеѥтъ, кро̀м смѣрност на́ша, та́чію и по́ мне биваѥми архіепискꙋпъ прьво іоустиніаскы

и патріарх слбвеносрьбскы, нашего архипастирскаго прѣстола наследникъ, всакъ иже четирем вселѣнскым патріархом ꙋ повиноватѐлномꙋ любвію ихъ благословително вьстоитсе. Того ради всакаго ѡ семъ належателнаго ведца, и дꙋховніе благодати наследника, молю и заклиняю, молитви ради смѣрности нашеѥ, и любве ради светыхъ христовыхъ великомꙋченикь, и господиновъ рѣкомим светим храмовом, ѥлико лоучше божіа воля приставит вы сьчинѥное ѿ нас више извѣстноѥ подꙋшіе ꙋтврьждайте и благодатію ограждꙋйте, а не разрꙋшенію наставници бивайте, имене ради божіаго. Сим же дѣло изврьшивше ѥдиной божаственой благодати сіа превароучаю, тако да ѥстъ всакомꙋ вь ꙋведетелноѥ разсꙋждение. Въ лѣто ѿ бытіа ҂ꙁ с ꙁ. ѿ рождества Христова ҂а х ч и (1698). Съ ниже писаным братіи съборно: Еѵѳиміе митрополит бꙋдимскы. Аѳанасіе митрополит босинилпкъ и зриньском полю. Исаіа Діяковиħь епискꙋпъ ѥнополскы. — Месеца Іюніа 24 данъ. Арсѣніе архіепискꙋпъ пръво Іꙋстинія(н)скы, и патріархъ сръбскы.

Друга ставропигија од патријарха Арсена Чрнојевића гласи овако:

Арсеніи Чрьноевиħь божією милостію архиепіскꙋпъ пекскіи, яко також де всега Сербіи Болгаріи и прочих принадлежаніях патріарх.

Всемъ и ѡсобитимъ смиренія нашего, въ христе синомъ, настояштая сія наши видештимъ, чтети же слишаштимъ, вечноє целованіе, божіе же благословеніе, им же належит, ѡбаче въ слꙋжбах наших, разꙋмети ва ꙋведеніе творимъ, памети же силою настоіештимъ, что по внегда не без благодатнейшаго: яснейшаго величаства благоволенія, нашего же благословенія: православніи,

прави же въсточнія нашея цркви сини, кралѣвскаго свободнаго же града бȣдимскаго, предградія жителіє ревностию богобоязнства вазбȣжденніи Божією благодатію производештіи слави и части, древнія же сахранюштіи религіи, светейшіи великомȣченикȣ Димитрію жрьтвованніи воздвигоша жрътвенникъ ѡбште вси, наипаче же а грȣндаторіи того, и патрони, много просиша, нашег же молиша смѣренія покорнейше челобитствȣюштіи: за еже бы предпоменȣтȣю въсточнȣю нашȣю греческаго закона црковъ въ Бȣдиме воздвиженнȣю, ȣдостоили се титуломъ ставропигіи ѡбдарити, ȣкрасити и облешти, сврхȣ егоже смѣреніє наше моленіями их побȣжденноє от Бога намъ данною властію, не такмо силȣ даємъ и съизволяємъ, но такожде закон ȣставляємъ, ȣстановлени же от всех благопріятенъ крепки же имети се хоштемъ, яко да предреченая црковъ наша васточная въ честь светаго велико мȣченика Димитріа, светая ставропигиа, то єсть свободна и невисештая назвати се и быти можеть, ни же сіи єсть митрополитъ, ниже инь, кои либо, или от нашея въсточнія цркви, или от западнія прелатовъ, коє за слȣжителя и свештенники предкоснȣтія цркви, чрезъ коварство наметнȣти, или чрезъ силȣ въшестити помислить, но само ѡбштимъ народа сагласіємъ и вотȣмами избранъ Богȣ и човекȣм прияти православни поставити, и асигнирати се имать презвитеръ. И сице садржаніємъ настоієштих изясняюштіи, кождаго по ѡсобъ и обштія, яже молити належить, отачески просимо и богомъ заклињаємъ, да поменȣти свободнія кралѣвскаго града предградія бȣдимскаго жители, смѣренія нашего въ христе сини, предъименоватія цркви фȣндатори, патрони и заштители, свободно, безопасно, и без свакаго досажденія и смете-

нія, ȣпотребити, ȣживати и радовати се спашими преимȣществованіи, и аутентиратимъ привилегіами, допȣстити са имȣть казнѣ: 1698 лета дне 24 Іюнъ. Арсеніи архиепискȣпъ пѣкскіи и патриярха Сербіи. Исаія Діяковиѣь епискȣпъ иенополскіи. Еѵѳиміи митрополитъ бȣдимскіи. Атапасіе митрополит зрипополскіи.

Најважнија су места у овим ставропигијама где говори патријарх Арсен III: „јако митрополит или љубо који духовни поглавар, како васточнаго православија, сице и прочајшаја реда и закона бивајеми у них руку власти неимати ни по вољи јеговој свештеника им подавати, тачију рекоми благовјерни христијани, пребивајушти ва више васпоменута мјеста власт да имејет опште сабраноје их братство, кога они опште изберут произволе — — — — — — мољу и заклињају и завет тврди полагају всјакаго части достојнаго поглавара духовнаго реда бивајуштаго у више рјекоших нашего смерјенија, уст мојих словом именованих и од Бога даноју ми властију утврждених ставропигијах во град Пешту и вароши будимској црквје двје христијанске, всачемије, никто примешателну руку власти да имејет, кромје смјерност наша тачију и по мње бивајеми архијепископ прво јустинијански, и патријарх словено српски нашего архипастирскаго престола насљедник — — — — сачињеноје од нас више извјестноје подушије утврждајте и благодетију ограждујте а не разуменију наставници бивајте имене ради божијаго.“

Колико је важило ово писмено и у њему молба и преклињање патријарха Арсена III, видимо из горесно-

менутога писма будимских Срба, у коме се јадају противу грабљивога и неситога црквеног поглавара Михајла Милошевића. Име овога грешника ваља да стоји забележено у повесници српске цркве и српскога народа за поуку сваком српском црквеном главару, нека знаду, да ће повесница свачија дела забележити и добра и зла, да их потомци према делима или благосиљају или проклињу.

У овоме одсеку наше расправе показаћемо још, како су биле устројене српске општине и српска народна војска (Militia) у средњој Угарској на концу овога периода.

Слика из живота будимских и пештанских Срба показаће нам најбоље, како стајаху и остали српски досељеници, а нарочито они, што живљаху по варошима у средњој Угарској.

У тој намери навешћемо неколицину акта и изводе из протокола будимског танача или општинског суда (маћистрата). Из ових акта и протокола видићемо устројство тих Танача, као и начин њиховог суђења бар у поглавитим стварима.

У оном писму, које мало пре саопштисмо, што писаху будимци архијепископу Михајлу читамо: „Ми сва спромаш стојимо у бирову и оно 12 господара — — — ту је нас 70, и сав народ.

И тако је одиста и било. На челу танача стајаше биров са 12 господара, који се зваху ешкути. (т. ј. присежни. То је био редован суд за обичне ствари. За веће ствари сазиваху се још њих 70; који су такођер целе године стални били и у суђењу учествовали.

Но кад се имало решити о општим стварима, онда судише сви саборно, или биров са 12 ешкута, и цео

народ. Тако налазимо у акту под бр. 1055 од 1728 године 30 Јуна, где је одговор о избору новога владике.

„Того ради јесмо сакупили се промотрити с божијим произволенијем и с преосвештеним врховним господином и архијепискупом митрополитом Мојсијем Петровићем — — — — — — за сију епархију да преосвештени господин наш изберет вредни и достојни, којего будет његово преосвештенство ктело тројицу частнејши, и нашему народу да предложит, којего и ми христијани општо будемо промотрити и избрати — — — У име сабора будимске долне вароши Табани — — Танач са осталим скупа у сабору.“

Знамо да ће нас читаоци наши радо пратити у седницу будимског танача год. 1704, да видимо како су наши праоци општинске ствари расправљали. Ту ћемо наћи озбилна лица, бирова, ешкуте или кметове и остали народ где се договарају мирно и пуноважно о избору својих нових општинских поглавара као што је у протоколу забележено:

„На 1704 месеца Јунија 29 дан.

Да се има знати, када се састаше кметови у варошкој кући заради посла варошкога и потребе варошке, да поставе бирови и ешкуте и кметове, да послуже за ову годину дана, првеје по имену поставише господара Вукадина бирова, и ка нему постависмо три ешкута, првеје по имену, господара Вујицу бербера ешкутом, и паки господара Антонија Рашковића ћурчију и господара Лазу на ћуприји механџију. И паки постависмо дванајест кметова бирову на помоћ за годину дана.

Перзеје да буде игуман (главар) овим кметовом старац Степо Ужичанин и господар Никола Чукурханлија,

и господар Стојан стари биров, и господар Илија (Бошњак), и господар Ненад абаџија, и господар Михајло таћаџија, и господар Тома бојачија, и господар Ђука Чукурханлин зет, и господар Христа бугарин, и господар Анта абачија, и Никола бугарин из Махале.

И тако урекосмо, који би од ови кметова недошао на Турфин (на суђење у седницу), да има дати талир глобе у варош.

Да се има знати, каде погодисмо Вукадина бирова, да служи за годину дана и обрекосмо бирову хака за годину дана 100 фор. И толмачу Владиславу урекоше за годину дана да служи, да толмачи вароши право, сума урекоше толмачу — — — 40 фор. и једне чизме дадосмо му, да помаже и Ђоси, каде има велики хузмет.

И Ђоси Милошу урекоше кметови, да служи за годину дана хака у вароши, сума 25 фор. и чизме и томрук, што може узети, и каде зовне човека на суд, да има узети по једну потуру.

И тако урекоше кметови, што буде глобе у вароши, да имају узети ешкути 2 новца а трећи у варош.

И кантар и шиник (мера за жито) дадосмо Јерменији Ачику, и закле се, да ће право чинити вароши, што год падне, да има дати у варош 3 новца, а Ачику Јерменији 4 новца, тако уговорисмо."

Да видимо другу седницу, у којој решаваху о текућим обичним стварима: „На 1700 лета, месеца Октомврија 18 дан."

„Да се има знати како се сабрасмо ми кметови, прве за старца Вука Хрњаге и његове сироте, што су остале унучад, сабрасмо се провидити за них; прве поп Пеја протопопа, и друго: Михајло Кабакул биров, и

Томо ешкут, и Дамьан старац и Стипан биров, и Милош Ћебечија. И пригледасмо сиротинско што је годе мало много, како је био на самрти старац Вук рекао, и процинисмо све и кућу и мало много све. И остаде деци дедине новаца — 230 форинти детиних, и предадосмо Вукаји очуху нихну те више писате новце, и урекосмо, да на њих даје по — 10 — фор. на годину камате деци. И урекосмо деци на сваки дан по — 8 — новца сваком на дане ђаке, што ће се хранити, и баба им да се храни ис комуна. И паки им оста јоште — 2 — винограда, један виноград — 25 — мотика; други виноград — 20 — мотика; и три куће. И разгодисмо на — 3 — чести куће три, и виноград. — 2 — И учинисмо у виноградији и у кући до послитка деци два хисета, а матери једно хисе; а у дитиних новци, да мати и длаке не има, детини су новци сами — 230 — фор. И мати да је деци назорник.

И тога лета дође деци од винограда вина — 20 — хакова, по — 5 — фор. хаков судом — 100 фор. учини. — — —

И ва то време би Михајло биров Кабакул, и Томо ешкут, Боја и Андрија ешкут Старовлашанин." — — — — —

Сад ћемо да покажемо, како су Будимци разрезивали порез.

„На 1706 лето Октомрија 14. сабраше се уречени кметови у варошку кућу, и са бировом Томом и ешкутом Вучком и Христом, поризаше прво: чорбаџиних новаца — 300 — фор. и бургерски — 88 — фор. и крштанске ревене 100 фор. и лађаром на Острогон — 120 — фор. и за стражаре двије — 35 — фор. и дун-

ђерски од Стојана — 23 — фор. и Томи бирову хака, — 60 — фор. и ешкутом обима — 40 — фор. писару Филипу — 45 — фор. толмачу Владиславу — 45 — Ћосино хака 27 фор. 50 нов. И што биров своје трошио на варош његових и хришћанских 18 фор. и црквених 100 фор. на секуције (ексекуције) трошка досад 32 фор. 84 нов. Изиђе што је трошка варошкога, што је варош дужна, сума 1033 фор. 34 нов. А поризасмо сума — 1200 — фор. И поризасмо на главу по 1 фор. на вино по 3 нов. на вола и коња по 25 нов. на куповно по 10 нов. на овце по 5 нов. на куће, на велике по — 1 — фор. једне 75, једне по 50, једне по 30, једне 20, једне по 25, једне по 10.

И тако урекоше уречени кметови, да имају биров са ешкути купити, да кусур неостаје, и држаћемо од хиљаду форинти, оставићемо на кусур од 20 фор. ако ли више остане кусур да плати биров Томо са ешкути.“

„1707 лето, месеца Априла — 25 — дан.

Изабраше браћа добре и почтене кметове, да послуже браћи у вароши без промине по својојзи души, да учине право, што их Бог научи и свети дух настави.“

„1708 лето месеца Априлија 26.

Поставише сва братија и мали и велики, господара Стојана за бирова да послужи свој сиромаши право и верно, Бога и душе ради; и урекосмо бирову плаће — 130 — фор. за годину дана — — — — и тако сви завешташе, каде је која скупштина општа, да имају таки на скуп дођи јединодушно, кои ли паки на уречену рич не дође, такови да има давати по — 1 — талир, што није дошао на скуп, и да има у недели дана два дни турвин чинити биров, у уторник и у суботу, и кме-

товом да буде плаћа, како и у горњој вароши кметовом има полза, и од хастал пиюз (столски новац, дневнина) урекоше, каде који суд себи зактивају, да положи на хастал обичајем, да им се правица види; и печат варошки оста у игумна (најстаријег кмета) и ешкута.

„1710 лето месеца Априлија 23 дан. Поставимо бирова господара Станоја, и ка нему ешкуте, Христо и Живко капамаџија да послуже вароши право и верно како свому дому. — — — —

И тако уговорише, да се држе кметови са биpовом право, и да се послушају међу собом, и да на поље рич не износе, ни зле ни добре из Турфина, кои ли рич изнесе на поље, те се нађе, биршага (биршаг = глоба) да плати — 12 — фор. и да му места није — у Турфину. И паки ако би кои какву рич рекао за кметови, таковога да му уставимо уста и да биршаг пода — 12 — фор. и кмет кои чује злу рич за њих,ваља да бирову каже, ако не каже, биршаг — 12 — фор. И паки, каде се кметовом закаже, да дођу у варошку кућу на једну рич, каде је која потриба варошка, ако ли не дође кои на рич, да да — 12 — фор. И тако уговорише, да се чини турфин у уторник и у суботу, ако потриба буде људима судити у недели дана два дних.“

„Месеца Јунија 29 дан 1709 љето.

И тај дан господин владика с кметови заједно урекоше: чије каде се дете учи у мештера (учитеља), да има платити по један талир на годину, а кои не може дати новце готове, а он нека копа у црковному винограду за они талир. Ако ли је врло дете сиротно, те не има од куда да плати, од нега се неће ни искати, а нека се учи у школи, да је на хајмани; те новце уре-

чене за децу, да прима црковни син. — — — — И по томе погодисмо мештера Лацка Јеновца Криштовљевића да послужи, и нему службу 70 фор. за годину, и од звона његово, што узме, и у воску 35 ока. И себе да нађе помоћника, које га он хоће — — — — и да бистро уче децу."

Сви ови наводи из протокола будимског танача показују нам велику свест и разборитост Будимаца и Срба што живеше у будимском дистрикту. А на име братски одношај народа према њиховим старешинама, мора сваку српску душу да задахне поносом, а према овим врлим нашим предцима највећим поштовањем и љубављу. Но ако досада и немамо података из архива пештанских, сентандрејских и осталих српских становника у будимском дистрикту, по оним заључцима, које они сви саборно доконаваше и које за сада познајемо из акта будимских, поуздано смемо рећи, да су и они свиколици заслужили, да деле славу будимских Срба.

Овде имамо да напоменемо, како будимски танач стајаше у званичној преписци не само са српским маћистратима у средњој Угарској и српској војничкој крајини, но и са маћистратом вароши (српског) Београда.

За доказ тога саопштићемо овде писмо маћистрата београдског од 2-ог Јуна 1708 године.

„Племенитому и зјело вазљубленому и избраному господару постављеному бирову Јосифу Николићу." — А по сих весто сатварајемо вашему братољубију, што сте нам послали ваше поштено писмо, по заради Живка. И ва њем писана разумјесмо, што нам пишете, да су га мушкатири (војници) немилостиво пробијали. То истина није, већ је дошао Стојан у варошки дом, и узео да-

лога бирова и биров довео Живка до варошкога дома, и није га нико прстом додирнуо. И питао сам га лијепо по путу и по закону, јеси ли Живко дужан Стојану; и рече Живко јесам дужан, и ја га пита колико си дужан, и Живко рече: дужан сам 37 форинти. И ја му рекох имашли да платиш? И Живко рече: не имам новаца да платим. И ја рекох Стојану, хоћеш ли га почекати до који дан? И Стојан рече: нећу га почекати, веће га арештуј, докле не плати, не ћу га пустити. И ми га арештовасмо, како и остале дужнике. И био је три ноћи у арешту, а четврту је ноћ иставио подрумска врата и сломио резу, и утекао из затвора, а два бирова и тумач спавали у соби, нису ни осетили. Они су бирови и сада живи овдешњих људи домашни с кућом и домом. И учинили смо танач, и призвали Живкову матер, и оне бирове, и чула је својима ушима и видела, како се је стало дјело за нејнога сина.

Ако нам мислите на даљи писати, не трудите се, ни ми не бисмо били ради тому послу, како му је и сама мати овамо разумела, а ми недај боже нисмо никому непријатељи, веће смо свакому ради на добру. И спаси вас преблаги Христос у самиренију амин. — Месеца Јунија 2 у Белграду лето 1708. Аврам Ђурић биров од вароши савске, са остали ешкути остајемо на служби вашој милости.

Као што смо мало прије казали, имамо још да прозборимо о тако званој српској милицији у Будиму и будимском дистрикту.

На више места бејаше говора, да су будимски Срби чинили војничке услуге и на суву и на води (Дунаву).

Осим онога што видесмо у писмо од 5-ог Маја год. 1705 у коме Будимци казују цару Леополду I, да они у

случају нужде и 700 војника ставити могу у одбрану будимскога града, имамо доказа, да је одиста постојала народна милиција. И у то време бејаше међу осталим српским капетанима и капетан Перкази, који бејаше са својих зулума будимским Србима омражен. Видесмо из разних писама, како најзад Будимци стресоше с врата тог сплецију. Видели смо из писма капетана Манојла и Захарија Добрића (од 26-ог Јуна год. 1708) како на име Добрић лепо светује браћу Будимце, да Србина изберу себи за војничког главара „може се наћи и од нашега рода, који ће бити на том месту, да нас свака хала не појахује — — — је ли је — вели — боље, да ходи глас једнога Немца, који није од нашега рода, или је боље, да је глас нашега општега народа српскога.

О бићу те српске народне војске имамо доказа у писму ђенерала и коменданата будимскога града барона Јована фердинанда Преферсхофена од 2-ог Јануара 1704 године.

У овом писму ђенерал Преферсхофен изрично спомиње „Rascianæ Nationis Militia.“

На челу ове српске народне милиције, бејаше тисућник и капетани, или као што се они сами називају обервајда и вајде (обер војводе и војводе), а по негди називају се и харамбашама.

Владика Софроније подгоричанин (познији митрополит) у писму свом од 14-ог Септембра 1708 год. вели „— — — благовјерному тисућнику и благородним капетаном.“

По једном писму од 19-ог Августа године 1708 показаћемо и имена тих будимских војничких поглавара.

„Мих ниже именовати Вајде са својим јунацима пишемо и дајемо на знаније свакому доброме господину или суду, где би годи належало видети ово наше писаније, да му се има веровати, како се ми држимо у јединству с вароши (Будимом) и у злу и у добру у свакому послу; наипаче и за ове чорбаџине (Пергазијне) послове, ако би на њему комисија била, што годи бирови и ешкути и кметови узбеседе, оно и ми сви беседимо, и на то стојимо, и зато се подписујемо, и своје печате полажемо; ако би се сами неудесили код куће, за вированије веће, да се има веровати горњему писму. (М. П.) Прво подписујем се ја харамбаша Радоња горњему писму. (М. П.) Паки Станоје Вајда делија, подписујемо се горњему писму. (М. П.) И Станивук Вајда Муктић, подписујемо се горњему писму. И Ђур(и)ца мали Вајда, подписујемо се горњему писму. И Петар Вајда подписујемо се горњему писму.

Ово писмо стоји у свези са писмом, што писаху будимцима њихови заступници и посланици у Бечу капетан Манојло Николић, и Захарија Добрић, у коме саветују своју браћу, да противу познатог зликовца капетана Пергазије напишу писмо: „Нека се добро промисле господари Вајде и господар Радоња, паке нека овако отпишу: „ми се не одбијамо од служба цесарске, који хоће јунака, али ми можемо наћи и међу собом такога човека, који ће нам бити обрвајда.“ — — — — — — —

Ова српска народна милиција постојала је још у години 1760-ој, као што се види из монографије вароши Будима, коју је написао године 1760 бележник будимског мађистрата З. Е. Фердинанд Милер.

Из поменутог дела можемо дознати не само имена поглавара, но и свију простих војника.

Милер вели, да је у српске чете у Табану застава била плаве боје (Vexillum flavum habuit).

Начелник коњаника: Димитрије Стефановић, економ. Заступник: Никола Марковић шнајдер, Барјактар: Александар Прерадовић, трговац, управитељ страже: Танасије Јеремић, шнајдер. Десетари: Јован Милошевић, Петар Топаловић, Манојло Петровић, Михајло Марцикић.

Прости војници; Тома Путниковић, трговац; Никола Марковић; Танасије Јеремић, Нестор Пантелић, Димитрије Никетић, Александар Прерадовић, Тома Димшић, Фрушко Ђорђевић, Исак Радовановић, Илија Орестијевић, Петар Дожић, Јоса Антић, Лаза Радојчић, Михајло Поповић, Јован Јосиповић, Никола Радојчић, Ђука Живковић, Андрија Сабо, Јоса Петровић, Петар Табаковић, Петар Панић, Лазар Милутиновић, Танасије Јанковић, Павао Лазаревић, Петар Стојановић, Јован Димитровић, Јован Вујанић, Јосип Станковић, Јосип Расказовић, Павао Владисављевић, Ђурка Поповић, Тодор Малибиров, Петар Владисављевић, Јован Милошевић, Ђира Куклендеровић, Кузман Радојчић, Живан Јосиповић, Трифун Ракић, Коста Ђукић, Миленко Остојић, Милутин Стевановић, Петар и Илија Ђолошевић, Исак Лазић, Васа Ловчевић, Симо Филиповић, Симо Дамјановић, Мојсило Дамјановић, Мија Стојановић, Васа Павловић, Срећко Исаковић, Гаврило Јовановић, Момир Петровић, Павао Ђирић, Јова Продановић, Ђира Ђукић, Прокопије Трифуновић, Никола Марцикић, Игњат Бејашевић, Мишо Стевановић, Лаза Петровић, Крста Стојковић, Стеван Стевановић, Стеван Станковић, Петар Милићевић, Нестор Николић, Ђира Живковић, Давид Давидовић, ћурчија,

Рада Јанковић, Гавра Радниковић, Јован Апостоловић, Ђорђе Милићевић, Танасије Јовановић, Јован Радуловић, Манојло Петровић, Стојча Толмачевић, Лазар Радивојевић, Јевта Стојановић, Михајло Орестијевић, Танасије Налбан, Василије Пантелић, Данило Апостоловић, Тодор Живковић, Јован Јанковић, Стеван Капамаџија, Михајло Кузмановић, Димитрије Симиџија, Стојко Грујић, Стеван Веселиновић, Јован Котромановић, Јаков Пауновић, Никола Марцикић, Димитрије Марковић, Андрија Продановић, Јован Вукајловић, Јован Јосић, Јован Шума, Јован Грба, Петар Берберин, Аћим Корманош, Грга Вуковић, Адам Томић, Мијат Алмашац, Илија Кнезовић, Јеремија Дивиин, Андрија Арнаут, Јован и Никола Пачаџија, Тода Ћебап, Танасије Петровић, Риста Поповић, Staниша Лазић.

У градској чети бејаху ови Срби, већином кршћани. Ађутант градски: Јован Апостоловић. Десетари: Антоније Кокић и Антоније Мићић. Прости коњаници: Вартоломија Блажовић, Ђорђе Варалић, Јован Агић, Матија Маноковић, Јеролим Јосић, Глиша Шатановић, златар; Игњат Николић, Антоније Павијановић, Јосиф Кокић, Јосив Кесић, Антоније Кокиловић, Ђорђе Србић, Матија Парић, Петар Марић, Јосив Буњевац, Јосив Хаднађевић, Антоније Михајловић, Михајло Јаковчевић, Августим Маријановић, Матија Манаковић, Павао Блажовић, Андрија Дучић, Вартоломије Вицковић, Вартоломије Јурић, Јосив Сегединац, Антоније Пијановић, Михајло Сатовић, Давид Олиторовић, Ђорђе Антоновић, Антоније Томашковић, Петар Микшић, Вит. Кладовац, Јосив Агић, Јаков Јаковчевић, Марко Міназовић, Матија Јалић, Јован Петровић, Мартин Љубишић, Јеролим Јосић, Михајло Шатановић, Лука Петровић, Михајло Бабић, Матија Ћирић, Павао Пољаковић, Никола Богдановић, Тома Делијановић, Јован Павковић, Јован Битић, Јаков Блажовић, Јаков Мартиновић, Јаков Пољаковић, Матија Блажовић, ИлијаПавић, Матија Ђурковић.

У будимском дистрикту бејаше такве народне милиције на више места. Но је најзнатнија војничка чета српских шајкаша била у Коморану. Ови шајкаши чуваху најзнатнију ћесарску тврђаву у Угарској; и ту су непрекидно стајали до Марије Терезије, која је ове српске шајкаше за љубав Мађарима преместила у доњу Бачку, где и сада станују.

О овим шајкашима има спомена на више места. Тако их спомиње владика Исаија Дијаковић у свом писму од 9. Нов. 1705 год. које смо више горе саопштили.

И подвојвода Јован Манастерли, Адам Федвари, и капетан Јакшић бејаху из Коморана.

И ове разне српске чете у будумском дистрикту стајаше под самим подвојводом Монастерлијом за времена Ракоцијевог устанка, по сведочби самога Салајије, број војника износио је преко 10 хиљада.

Толико о српској народној милицији у будимском дистрикту, а о српским крајишницима бејаше већ говора на свом месту, а доцније имаћемо прилике још и више о тој нашој народној војсци прозборити.

У овој нашој расправи навели смо таквих података, који ће нашим читаоцима ставити пред очи јасну слику из живота наших честитих праотаца у првој десетини XVIII столећа. У течају ове расправе навешћемо још — неколицину таквих података а на име, да објаснимо многа тамна места у прошлости преко-савских Срба.[1]

(Наставиће се).

---

[1] Нашим читаоцима овом приликом јављамо, да ће се важнија будимска акта и протоколи, по закључењу српског ученог друштва печатати у нарочитој књизи »Грађа за српску повесницу.«

АВТОБИОГРАФИЈА МИЛОВАНА ВИДАКОВИЋА.

У збирци рукописа Српског ученог друштва налази се под бр. 185 почетак автобиографије Милована Видаковића. Рукопис је постао својина друштва још 1849 године поклоном Дим. Јовановића инџинира из Пеште. Писана је руком самога пок. Видаковића на полутабацима великог формата, правописом који је овде у свему задржан, око год. 1835, која на врху забележена стоји. Даље се ништа нашло није.

Рукопис тај штампа се сад, да би могао послужити грађом за биографију писца, коме се не може одрећи знатно место у нашој књижевности и велики уплив на постанак и развиће књижевне публике наше, макар како иначе мислили о критичкој вредности његових дела. У њему има описано детињство Видаковићево, и у занимљивој причи наћи ће интереса и литерарни историк, који хоће литерарним наклоностима и делима узроке и изворе да тражи, и народни историк, који ће наћи неколико цртица из народног живота прошлог века. С тим га предајемо онима који га уштитају.

Мило моє ӥ любезно отечество, ȣ коємъ самь се іа родіо, есть Сербія; земля една у призрѣнію просте природи прекрасна, здрава и плодоносна, коя е ӥногда чрезь нѣколико столѣтія такожде подъ вѣнцемъ царскимъ свѣт-

лила, и за велику се у Европи монархію сматрала: падши потомъ подъ иго Турско, постане провінціомъ Султана.

Мѣсто моег' рожденія есть просто село Пеменикуће зовомо, кое лежи исподъ горе Космая. Гора се ова, холмовы, и густими шумами окружена, надъ селомъ на подобіе Өавора узвыше: триуголный видъ нѣнъ издалека пада у очи, као пластъ сѣна. Съ десне стране Космая у време нашыхъ деспота быо е еданъ лѣпъ монастырь, подъ именемъ Тресіе, а с лѣве стране другій, зовомый Вертище: но оба сада леже у развалинахъ. Изъ планине стичу се у село два поточића кои еданъ потокъ ѿ полъ села составляю, на комъ воденице мелю. Кућа е моихъ родителя была поредъ потока, мало више гди га друмъ изъ Београда ходећи пресѣца. Предъ кућомъ нашомъ потокъ е извитіемъ своимъ изображавао мало полуостровце са зеленомъ шумомъ, у комъ е мати мене случайно ту подъ еднομъ тополомъ родила, по сказанію године 1780 месеца маіа.

Отецъ мой звао се Стеванъ Видаковичь, простый землѣдѣлецъ, кои ни своего имена записати ніе знао; а мати моя, кою самь мало и упамтіо, Станка, изъ села нашего и ѿ добре куће была е. Дѣдъ мой (отчінъ отецъ) именовао се Станое, кои е у исто време преставіо се, кадъ самь се іа на свѣтъ родіо, само што ме е очима видіо (како самъ чуо) и благословіо ме, пакъ издануо. Старица егова, моя баба Маріа, кое се као дѣте опоминѣмъ, поживила е после нѣга нѣколико година, и преставила се зѣло стара. Станоевъ отецъ звао се Драгутинъ, и овога дѣдъ іощь именовао се Видакъ, ѿ коего смо, ми потомцы, презиме даже до данасъ, мени са братомъ моимъ Радосавомъ, кои е садъ у Сербіи, на 6-мъ колѣну сущу, прімили и задержали.

Дѣдъ мой Станое имао е два брата, Іоанна, коего се у моемъ дѣтинству опоминемь, а найпаче кадъ е се па саме Цвѣты преставіо, а другій, коему іа ни име упамтіо нисамь, прешао е из Неменикуһа къ Дунаву, у село Вишницу, ѿ куда е са свинями на ову страну у Банатъ терговао. Станое е имао петъ сынôвà: Стевана, моегъ отца, Пачка, Апостола, и Георгіа, коихъ се іа добро опоминемъ, и петога кои е се ў нѣкомъ монастиру постригао, и као монахъ скончао есть, іа га нисамь познавао, нити самь му име упамтіо. По сказанію моихъ старіихъ Драгутинъ е Видаковичь доселіо се у Неменикуһе село (у Београдской жупаніи) ѿ Дрине рѣке, изь мѣста, Лозница зовома, у време іощь Георгіа II. Бранковича, Деспота и Графа: и то због нѣке буне, немира и на босанской границы турскогъ нападенія, уклоніо се са своимъ племенемъ овамо дублѣ у Сербію. А како самь се іа о овомъ извѣстити могао, то намъ далье слѣдовати буде.

Мои су родительи имали насъ 4 сына: Давіда, Дамяна, мене Милована и Радосава: и двѣ дщêри: Босанку, и Ѳеодору, съ коіомъ намъ е любезна мати наша у пораждаю и заглавила.

По смерти наше матере остане намъ отецъ съ насъ шесторо дѣце удовъ! Онъ се више женити ніе хотѣо, или можно на оволико дѣце ніе за себе прилику ни наити могао. Вознамѣри паче Давида найстаріегъ сына, кои е быо около своихъ 17 — 18 лѣта возрастомъ, оженити, судба му обаче ту радость недозволи, внезапу бо ѿназеба разболе се младиһь и умре. Дамянъ, іа и Радосавь, мали, едно другому до ува, а Ѳеодора на сиси! Сирота наша баба у глубокой своей старости напати се съ нами

годину, двѣли, добро и не памтимъ, на се престави куино съ неякомъ Ѳеодоромъ. Садъ спаднемо сви на вратъ стрини нашой Стани, чиче Апостола супруги, и младолѣтной сестри Босанки, коя е текъ у 14-ой или 15-ой годиви была. Но будући стрина и тако жена нѣка люта, и немилостива бяше, а къ тому и за своіомъ дѣцомъ коя іой у исто време ѿ нѣке редньомъ бывше болести помреше, ожалостьена, невосхотѣ съ нами се мучити, но навали на мужа своегъ, и ѿдѣлесе ѿ нашег отца: начине себи домъ, и изселесе, а насъ саме съ отцемъ оставе. Жалость е ово за нашег отца была: више бы путі, сѣдећи му погледао на насъ, и сузе бы му на очи удариле. Сретни смо нешто у нашой туги были, што смо имали іощь едну бабу нашу, дѣде Іоанна, втору супругу Ілінку, жену у среднихъ годинахъ, и здраву иначе, но на едну ногу рому, коя е по смерти своегъ старца, као удовица, само съ единимъ сынчићемъ Міхайломъ, выше наше куће, у своей, шльивикомъ окруже违ной кући обитавала, и у добромъ се налазила станю; а іощь више имали смо помоћи и сожаленія ѿ нѣке старице Са́ре, изъ куће Херине, съ коіомъ кућомъ наша е у великом свагда пріятельству была. Ова е старица насъ често посѣщавала и тѣшила, насъ поучавала и свагда съ матерньомъ милостію предусретала: особито што е се съ покойномъ нашомъ матеромъ, као са сестромъ у любови живила была. Она бы сила путій нашему отцу уздишући рекла: „Е мой Стеване! изгубіо си Станку, изгубіо си и све добро съ ньомъ! Како ти нье нестаде, измѣни се вамъ сва кућа ваша!“ — „Ахъ! и неспоминьи ми Сарро моя любезна!“ возопіо бы намъ отецъ, „кадъ помислимъ само шта смо пре нѣколико година были, и на што смо сада

спали, сердце мое боле: кућа быти перва, чувена и свакомъ отворена, славна и весела: ѿмћни люди, терговцы, и самъ мітрополітъ кодъ насъ дочекиватъ, угощаванъ и обдариванъ е бывао а сад ето шта дочекасмо, шта ли ћемо іощь дочекати, баремъ да хоће ратъ быти, као што се говори. пакъ куда пукло, да пукло: ніе ме ни за мене, поживіо самь баръ што самь поживіо, но за ову ме е дѣцу, коя текъ настаю живити, шта ће они дочекати какво ћеду нам добро они ўпамтити." Мы дѣца ово слушаюћи смутилй бы се на сердцу, и помрачили бы лица, а найпаче іа, кой самь найчувствителніи быо, и сестра наша, старія будући, болѣ е већъ свашто и разумѣвала.

Спрама наше куће преко потока была су три брата: Іліа, Милутинъ и Николай (колико се овогъ опоменути могу, младъ человѣкъ, высокъ и лѣпъ, изучіо свето писмо и запопіо се быо е), ове су люде Хере звали зато што су се изъ Херцеговине ту доселили били, и то збогъ своего имѣнія да што ѿ Турака не пострадаю. Здрави нѣкіи люди и богати, сыновцы выше поменуте благодѣтелне наше бабе Саре, кои су такожде нашой кући великіи пріятельи были и у свакой су намъ потреби пребѣгавали: особито Марица найстарія у кући газдарица, любила е насъ дѣцу као родьена мати. И будући да е баба Сара у горнемъ краю, накрай села кућу имала и са свои два сына, Стефаномъ и Міхаиломь весма у добромъ станю была, (ѡпоминемъ се, да су силне овце имали) тако кадъ годъ намъ она доити ніе могла, свагда намъ е Марица долазила. Истина да и нашъ отецъ, ако и ніе быо у ономъ станю, у комъ е съ отцемъ своимъ и са стрицемъ Іѡанномъ пре тога бывао; но затѡ опеть

имао е лѣпѹ стокѹ, свиня доста, као што е у Сербіи збогъ многогъ жира лакѡ такове и имати, и имао нешто и оваца, коза, понешто и рогате марве: къ томѹ прекрасне шльивике, различита воћа, едань лѣпъ на Космаю віноградъ, и едань великій у Костиной шѹми за свакій усѣвъ вертъ (баштѹ); имао е и свой плѹгъ и волове по нѣколикѡ крава мѹзара, а держао е и пчелне кошнице: слѣдователнѡ, што е се ужитка тицало, нисмо ѡскѹдни были, само што намъ е кѹћа ѿ первогъ свогъ станя клонѹла, и отецъ намъ се кое за сыномъ кое, што е и безъ жене са ситномъ дѣцомъ ѡстао быо, такѡ ѡжалости и ѡскорби, а нарочитѡ кадъ мѹ се іощь и братъ Апостолъ ѿдѣли, да мѹ се ништа почти ни милило ніе. Особитѡ већма и већма гласкати се поче, да ће Тѹрцы съ Нѣмцы ратъ ймати, пакъ се страхъ нѣкій у народъ усели, шта ће съ нима быти, ѡпоминюћи се, да сѹ више пѹтій ỷ таквой прилици ѿ Тѹрâкà сиромаси пострадали: почне као и свакій добар отецъ промышлявати, кѹда ће съ нами.

Ага е нашъ, подъ коимъ е наше село было, именовао се Ибраимъ. Онъ е сѣдіо у Београдѹ, и поредкѡ е намъ у село долазіо: бяше человѣкъ младъ, плавъ, повысокъ, и малѡ богинявъ, но доброта ѿ Господинà: Тѹрчинъ именемъ самѡ, а дѣломъ правый Хрістіанинъ. Колнкѡ се опоменути могѹ имао е Хрістіанкѹ за женѹ, и то изъ нашегъ села, у кою е се онъ збогъ лѣпоте залюбіо быо и узео ю. Постала е агиницомъ, но законъ е промѣнила.

Ага е имао на средъ села лѣпъ свой дворецъ, ѿ древета истина но повысокъ, съ многими ѡкрѹженъ стаями, и за Тѹрке квартирми. Выше двора имадяше вертъ и

едну велику ливаду. У двору су му обитавали два Анџіе: двороправительи: Исмаилъ, за кога су сказивали, да е иногда Козакъ бyo, и другій, младъ человѣкъ, добаръ и весео, звао се Османъ. Исмаилъ е често у нашу кућу долазіо, особито у есенъ кадъ бы се віно ѡтакало, и млади прасцы, по двое — по трое на великомъ ражню пекли, дошао бы онъ лѣпѡ крадомъ ѿ Турака пакъ бы се поштенѡ почастіо претећи намъ дѣцы, да ће ономъ езыкъ ѿсѣћи, кои бы га издао, да е онъ крметину ео и віно піо. Између прочихъ ту у хану служителя имадяше онъ и нѣкогъ Сербина Мишку, малѡ истина манита, но онъ е се съ нимъ хваліо, да му е одъ свію найвѣрніи быо. Исмаилъ е овай самѡ съ толикѡ намъ пріятельство показывао, што е кућу нашу ѿ квартира, (кадъ бы ѿкуда многи Турци у село дошли, и у хану се смѣстити не бы могли) заклоняо, а у прочемъ е опакъ человѣкъ быо, и налетица нѣкій, но еданъ разъ му лоша срећа буде, да мало ніе и заглавіо, али и на велику срећу нашу што ніе! Нѣкій ромый Марко, кумъ наш по нечесомъ, удавао дщерь свою, и узео мога стрица Пајка за старога свата. Чуе то Анџіа Исмаилъ, и прімни къ сердцу, за тѡ, што е се онъ за старога свата захтѣвао, и нису га прімили. Кућа е Маркова была спрамъ хáна выше Саранца источника, изъ коегъ е цѣло село почти воду носило, у брегу суща, ѡкружена зеленомъ шумомъ. Тай данъ у вече по обичаю Марко дао велику вечеру на кою позове и Исмаила. По вечеры младежь ȣстане играти, а старіи, кои за то нису, задерже се у разговору поредъ чаше віна при столу. Засвираю предъ кућомъ свирале (гайде) и ухвате се момцы съ младами и дѣвойками у велико едно исподъ зеленихъ растовà коло

играти. Милисавъ, мой братъ одъ стрица, Пачковъ найстаріи сынъ, младићь околω своихъ 21 — 22 године, но крупанъ момакъ и здравъ, съ великимъ низъ леђа перчиномъ, съ црвеными пантљиками ωплетенымъ, момакъ да му е малω пара было, ставіо се ту за коловођу, весео пустый, игра и окреће коло, вратове да поломе. Мы дѣца скупили се ту на чопорнће и гледимо. Приступи мени еданъ сосѣдъ нашъ и рекне ми, да идемъ кући, отецъ ме зове. Потешко ми то падне, ал' одемъ. Чудимъ се іа, што и мой отецъ на ту вечеру ніе ѿишао, али попе стрицъ Апостолъ, кои е пѣвецъ быо, и веселякъ у друштву великій, а позвани су были и обоица. Отецъ мени садъ запрети тамω више итп. „Да Богъ дà брате, рекне мой отецъ стрицу, кои му дошао бяше, да то веселье вели на миру намъ пройде." „И іа се боимъ" ѿговори стрицъ, да што назлоберзъ онай непочне съ Пачкомъ нашимъ, а человѣкъ быти ће заръ малω и напитъ пакъ ће се упустити съ ньимъ, но добро, приложи, што мы неодосмо." На то садъ рупи на врата Милисавъ, гологлавъ сый и съ голимъ ў руцы мечемъ, задувао се, да едва проговори „чико, возопи, іа учини шта учини, ѿ сад' што Богъ да, іа одохъ у свѣтъ!" Со тымъ счепа мою црвену съ главе капу, и метувъ себи на главу „съ Богомъ" рече, „и опростите ми, Богъ зна хоћемо ли се више и видѣти, жао ми е за све васъ, но другче ніе могло быти!" То рекне, окрене се и побѣгне, да ни рѣчце ѿ стрицѐвà тропутихъ не дочека, да му се што ѿговори.

У пстый мà стеку намъ се ту и више ихъ съ веселя, и проповѣде, како е Ісмаилъ, тражећи самω прилику да се съ Пачком свади, загледао се, при столу имъ сѣдећи у

сребрне ништолье Пакв за поясомъ, и видѣћи моегъ стрица напита, науми кавгв (свадью) заметнвти: „Море Пакко старый свате! ѿкуда теби тіи ништольи?" „Исмаилъ баша, іа самь ове ништолье кипіо ѿговори мой стрицъ дерзновеннѡ. „Іокъ валаа, іа те ништолье познаемъ", приложи Тврчинъ, и то св ништольи крадѣни теби продати, а крадѣно кои што кипи, тай се за ятака признае, море!" „Прости ћешъ Исмаилъ баша, рекне мв стрицъ, іа іатакъ нисамь нити крадѣно што кипвемъ, іа человѣка добро познаемъ ѿ коегъ самь ихъ кипіо." И овако далше стане се при столв за исте ништолье препирати: а по несреѣи прочи се ѿ стола сви готово удальили были, и Исмаилъ на еданъ путъ заваравши Пакв очи, каѡ бѣсанъ скочи съ мѣста своегъ и стровали га са столице на землю, счепа ножь, и текъ да га заколье, ал, на среѣв чве то изъ кийне Марица Херина (кваарка тв бывша) утерчи имъ на выкв, и счепа Тврчина по среди, ѿторгне га ѿ стрица и хити га ѡ землю, здрава бо и мвжественна сердца ова Херцеговка бяше. Со тымъ сад' учини се бвпа, и Милисавъ какѡ чве: „уби Исмаилъ старогъ свата!" латіо е мечь свой, и каѡ рисъ полетіо е отцв на помоћ; у іарости онакѡ каѡ слѣпъ запвцао е Турчина сѣћи: и премда се толикіи тв люди сад' слегнв, младића у первой фври (бѣшествв ономъ) задержати, нисв мв могли ѡдолѣти, и Тврчинв више помоћи, развѣ што га ніе свога у комаде исѣкао, и то више мв е чалма и оне Тврске антеріе сметале, да га на мѣстѡ убіо ніе: но такѡ е злѡ исѣкао, и такѡ іакѡ ѡсакатіо, да св га полвмертва у ха́нъ ѿнели.

За оваковый иначи ужасный у оно време надъ Тврчиномъ учиненый ексесъ, не самѡ на насъ, бѣдно сродство,

но и на цѣло село сада страхъ и трепетъ нападне! Само е се то сада желило да Турчинъ неумре, у надежди подъ маньій нешто ѿговоръ за нѣга пасти. На срећу нашу имали смо у сосѣдству нѣку стару жену, коя е на гласу била, ране буди какве на свѣту быле, знала е она съ травами излѣчити, кућа іой е била выше наше идући ко Кашницу. Ову убо старицу таки призову, коя се дѣла пріими и ране Турчину истина позалѣчуе, но опетъ остане нагрдьенъ и сакатъ, за кое еднако е претіо, колико се као дѣте ѿпоменути могу, да ће онъ не само на Павка и нѣгове сынове, него и на све Видаковичье Бумбашира подвигнути, и цѣлу нашу фамилію подъ мечь и у робство узети. Истина тежко бы онъ дѣло до тога и довео быо, да се ему Бумбаширъ даде, и за еднога се Анчію такова надъ цѣломъ едномъ фамиліомъ ѡсвѣта узме: но опетъ мы смо у страху живили, съ нѣком при том и надеждомъ на заступленіе аге нашегъ и агинице, куме намъ бывше. Но даде Богъ, те ће се наскоро некако и рать съ Немцы почети, и со тымъ ће насъ зло ово мимоити.

А стрицъ нашъ Павко, днà како му е сынъ Милисавъ Исмаила онако изсѣкао, и осакатіо, таки едну noћь са своіомъ женомъ (второга брака) Стойномъ, и са своя три сина: Любисавомъ, Петромъ и Папомъ и съ еднимъ пасторкомъ (ѿ Стойне) Стеваномъ, све е покупіо, што е понети могао, кућу затворіо и у Сремъ утетао, гди оде у Земунъ своему нѣкоему ѿ стрица брату, Диши, кой е быо сынъ нашега дѣда Іоанна; дѣдъ бо нашъ Іоаннъ, много пре тога, іа се іощъ ни родіо нисамь быо, подобнымъ начиномъ ѿ турскога зла три своя сына, ѿ перве свое супруге: Момира, Татомира и

овога Диш̾ пребаціо е био у Сремъ. Татомиръ м̾ младъ іощь умре, а Момиръ доиде у Перлезъ, мѣсто у Банат̾ спрамъ Тителa, міліитарско, и т̾ изучи терговин̾, пакъ преиде у Сремъ, у варошъ Иригъ, дивно нѣко и здраво мѣсто исподъ Фрушке горе. Онъ се т̾ ѡжени и пусти се у радню, отвори месарнице и гостіонице, какѡ што ће и далье ѡ нѣм̾ слѣдовати; а Диша е у Земун̾ изучіо био р̾кодѣліе, стр̾нице и покровце правити, и также т̾ оженень живіо е са своіомъ Іуломъ каѡ р̾кодѣлецъ лѣпѡ. Отецъ ихъ Іоаннъ съ нима на овой страни ѡстати ніе могао, но вратіо се у Сербію, и удовъ бывшій оженіо се по другій кратъ, и узео био здрав̾ нѣк̾ изъ Вербице села девойк̾ Ілінк̾, съ коіомъ ће др̾г̾ дѣц̾ изродити, по самѡ единъ сынъ Михаилъ, кога се я опоминемъ, преживи, а др̾га с̾ м̾ дѣца сва померла была.

Овай истый дѣдъ нашъ Іѡаннъ тергуюћи са стокомъ, био е на далекѡ ч̾венъ и съ многими по свой Сербій и у Болгаріи познатъ; честѡ с̾ м̾ страни терговцы долазили, съ коими е онъ по више дана у своемъ дом̾ весели' проводіо. Овомъ приликомъ Коча нѣкій терговацъ на глас̾, и богатъ,[1] имаюћи съ моимъ дѣдомъ радню, честѡ е намъ долазіо, и человѣкъ доста е у годинахъ био, но неѡжененъ, залюби се у мою сестр̾ Босанк̾, млад̾ као каплю, и дѣвойче лѣпо, кою поище себи за жен̾. Дѣдъ и нашъ отец ради бяху за нѣга дати ю, но она нипошто се склонити ніе могла. На то поище ю изъ

[1] Кой ће потомъ, наставш̾ рат̾, ск̾пити противъ Т̾рака свободный хоръ и постати ѿ стране немецке капетаномъ, и прекрасне е услуге двору аустрійском̾ у военной против̾ Т̾рака сл̾жби чиніо, у коіой и погине.

села нашегъ нѣка Єка удовица са своегъ сына Микѕ: и ова е кѕћа весма добро стояла, и момчићъ у прочемъ добаръ е и быо, и вреданъ, по маленъ возрастомъ, и збогъ тога моіой се сестри недопадне. Отецъ неоставляше па нѣнѕ волю, но еднакѡ навальиваше, да се дѣло соверши, особитѡ и затѡ, што ю не бы ѿ себе удалыо, но она никако се преволити немогаше. Ѡпомннемъ се, да бы честѡ на самѡ плакала, и стрицѕ се наймладьемѕ тѕжила, кое е и мени сила тежко падало, гледаюћи ю да веһъ сирота ѡчаява. Она бы се была, коликѡ самъ слѕшао, за момка найпосле и склонила, но за свекрвѕ казывали сѕ, да е ѿ свега опака жена была, и збогъ неѐ ѿважити се ніе могла. Кадъ ал' по нѣкоемъ временѕ наше любезне удадбенице — Босанке нестане! Омеркла а неѡсванѕла. Узбѕни се отецъ, и цѣла кѕћа, кѕда се девойче деде; траже ю, Боже, пытаю за ню и на све стране шилю, и нигди, ни гласа ни трага, каѡ да е у землю пропала.

Садъ ѹбо ѡставши мы дѣца у кѕћи и безъ неѐ, сами съ отцемъ изгледаюћи изъ сосѣдства, да ктѡ дойде и штогодъ скѕва; да намъ спреми кѕћѕ, намѣсти и почисти: до дѕше, кое стрина Стана, кое баба Іліика, или Марица (Херина) долазиле сѕ почестѡ, и надгледале насъ, а найвише добра наша, и благодѕшна баба Сарра, нигда насъ сирота заборавити ніе могла: нѣна е се матерня любовь и доброта, такѡ на моемъ сердцѕ впечатила, да іа̂ ню, ово е веһь скорѡ петдесетъ година, кѕпнѡ съ моіомъ матеромъ у молитвахъ моихъ къ Богѕ споминемъ. За сестрѕ потомъ чѕћемо, да ю е наймладьій стрицъ нашъ Геѡргій (ѿ неѐ умоленъ), еднѕ поћь ѿвео, и за нѣкогъ Ѳеѡдоровича, какѡ сѕ казивали такожде доброгъ газду и млада момка, ѹ селѕ Гѕберевци ѹдао.

Ишло е се после околѡ нашегъ отца да іой ѡпрости, што га е съ такомъ своіомъ удадбомъ увредила. Отецъ и такѡ благе нарави и сердца милостива, а особитѡ извѣстивши се да е у добрꙋ и честнꙋ кꙋћꙋ дошла, и на добре се люде намѣрила, ѡпрости іой, и чинимо се и посѣти ю са стрицемъ, но она намъ па скоро по удадби своіой дойти ніе могла, стыдила се вальда, а потомъ ће намъ се и ратъ заметни, и такѡ ю мы више нисмо ни видѣли.

Междꙋ тимъ почне се и тꙋрска войска у Београдъ, и дрꙋге погранично градове скꙋпляти: ѡпоминемъ се, да сꙋ и сквозь наше село, на пꙋтꙋ бꙋдꙋћи, свакій данъ готовѡ из Македоніе пролазили; но мирнѡ, никаква насилія чинили нисꙋ. Све съ развити баряцы ихъ, и то све у време лѣтно, зими не. И чꙋемо да и немецка войска еднако се у то време на погранична мѣста сбираше: у Сремъ, у Банатъ и на сꙋвꙋ границꙋ у Славоніи. И премда насъ раю (поддапике) у своемъ прохожденію Тꙋрцы ништа дирали нисꙋ, (поне у насъ близꙋ Београда кои смо, а далше какѡ е бывало, незнамъ); затѡ опетъ мы смо у великомъ страхꙋ были, да акѡ ихъ Немцы разбію, и станъ имъ распꙋ, тешко намъ онда! Ударили бы на насъ каѡ раздраженне зольe. Затѡ све смо у опасности бывали, и сви бѣжаню преправни. Особитѡ кадъ дойде заповѣсть, да сви хрістіяни пꙋшке и пиштолье свое Тꙋркомъ предадꙋ, и за животъ главе да се ни кодъ кога више орꙋжія ненайде. Сада ништа се тꙋ више желити ніе могло, развѣ да насъ ѿ кꙋда Тꙋрцы зими ненападнꙋ. Кои смо имали у гори, и кое гдѣ по шꙋмахъ и лꙋгови наше станове (салаше), были смо у намѣренію до нꙋжде тамѡ избѣгнꙋти, гдѣ намъ е и стока: свинѣ, овце, и козе, и говеда прекѡ зиме бывала.

Истина да сꙋ Тꙋрцы издавали заповѣсть, и народъ увѣщавали, да се мы ништа неплашимо, самѡ да на мирꙋ у своихъ домовы, и при своіой сиротини заостанемо, да се неусꙋдимо къ Немцемъ прибѣћи, и противꙋ Тꙋрака̀ орꙋжіе двићи: но народъ се на Тꙋрско увѣщаніе увѣрити ніе могао, знаюћи, да бѣснимъ Іаничаромъ и другій разъ предѣлъ нико поставити ніе могао, а кольми у време рата.

У таковомъ убо страхꙋ ми живећи више кратъ е се намъ догодило, да смо зими, ноћю, нашествіемъ у село Тꙋрске войске узнемирени бывали, и нѣколикѡ пꙋтій боси по снѣгꙋ у шꙋмꙋ бѣгали! Едва смо чекали да намъ пролѣтіе настане. И настꙋпившꙋ пролѣтію, еданъ дань изиде мой покойный отецъ у свой вертъ, кои смо выше села у Костинцꙋ имали, да посѣе бѣла лꙋка: поведе убо и мене, и посади ме поредъ леѐ, кою онъ копаше, и даде ми бѣла лука, да на чешлѣве комнямъ, и за сѣянье чистимъ. Сꙋнце пролѣтно дань поугреяло и пчелице на силный плодоносныхъ древа по вертꙋ цвѣтъ измамило; птичице на све стране по шуми съ пѣніемъ и цверкутанѣмъ своимъ узвреле бяхꙋ: мирисъ са цвѣтовъ тихимъ, часъ на час, вѣтрићемъ по вертꙋ се развѣяваше и мы сладке ове природе даре уживаюћи, весело тꙋ радимо, ал' еданъ пꙋтъ мой отецъ хити мотыкꙋ ѿ себе, пакъ счепа мене за рꙋкꙋ, и бѣжи самном узъ нѣкій поточићь. „Іао чико шта е?." уплашенъ повычемъ: „Мꙋчи, вели, ево Турака!" На то пꙋче пꙋшка, и іа на онꙋ странꙋ погледимъ, и видимъ до едно 10 — 12 Тꙋрака̀, гдѣ се друмомъ ѿ Београда какѡ бѣсни на коньи у село идꙋћи утеркꙋю, и копіями се надбацꙋю. Ѿ насъ нисꙋ далекѡ были, нити сꙋ насъ и видѣти садъ могли, а да

су видѣли, безсȣмнѣ бы на насъ пȣцали были. Малый самъ быо, ѡпоменȣти се не могȣ, гдѣ сȣ ми у тай паръ братья были, Дамянъ старіи и Радосавъ младьіи ѿ мене. Но по свой прилицы нисȣ были у селȣ, ибо отецъ са мномъ кȣћи непохити. По ѿшедшимъ Тȣркомъ, отецъ опетъ свой посао настави: покопа тȣ малѡ, пакъ остави: и да се у бригȣ, хоће ли у село или не. Шта е онъ мисліо, іа незнамъ, но какѡ е се мени проклетый Бумбаширъ у главȣ увертіо быо, іа самъ ове Тȣрке цѣло за Бумбашира держао. „За Бога чико, рекнемъ отцȣ, а да ніе то Бумбашир?“ „Е да, Бȣмбаширъ, ѿговори ми, то су вели нѣке бекріе (піяпице) но айдемо кȣћи.“ Кадъ мы у село имамо шта и видѣти! Скȣпіо се силный народъ предъ Хере Иліе и Милȣтина домомъ, стои вриска кȣкавныхъ жена̀, плачȣ и запѣваю, да се покидаю! „Шта е то за волю Божію?“ упыта отецъ. „Ето шта е!“ сквозь плачь ѿговори мȣ се, „Тȣрци намъ убише младога попȣ!“ — Ахъ, дȣша една заръ ȣ селȣ ѡстала ніе, коя се за нимъ ніе заплакала: младъ каѡ капля, и высокъ съ маломъ брадицомъ, пружіо се као еленъ, савъ кровавъ, а у лицȣ живъ, рекао бы проговориће. По довольномъ тȣ плачȣ и риданію унесȣ га братья у еговъ новъ домъ, у кои е се сирома наскорѡ некакѡ съ попадіомъ своіомъ и уселіо быо. Попадіа кȣкавна едва е другій дань къ себи малѡ дошла. Тȣрцы какѡ сȣ то учинили, одма сȣ коньe свое оболи и изъ села кораћичкимъ пȣтетъ отишли. Слѣдȣюћȣ ноћъ скȣпе се нѣкій тȣ у селȣ, и потайнѡ се ворȣже, пакъ се устреме за ньима, стигнȣ ихъ негде ȣ пȣтȣ, и за попа имъ се ѡсвете, но съ коликѡ ихъ, и какѡ претапло е се: да сȣ ихъ обаче и све потȣкли, со тымъ свога попа повратити нисȣ могли. Тежко свагдѣ

оному народу, гдѣ добри закони уведени нису, и гдѣ самовольство влада и насилія чини. Када самь се годь потомъ бѣднога состоянія нашегъ подъ игомъ турскимъ ѡпоменуо, свагда ми е се сердце у мени заплакало, и свагда бы самъ возвео очи мое на небо, и помисліо: Господи! еда ли су такѡ яко наши праотцы теби согрѣшили, да се потомство ихъ бѣдно овакѡ сада мучи, и пати.

Ми смо имали у оно време старіегь священика, отца Іѡанна, кои е се, какѡ самь слушао, у свое младо време у Карловцы у Срему учіо. Овай е убо изучіо потомъ прiватнѡ у своемъ дому Ніколая Херина (суща кои е садъ погинуо), дао га запопити и учиніо га быо своимъ капеланомъ. Отца Іѡанна домъ е быо исподъ хана, поредъ потока. У истый ма' кадъ су вышеречени Турцы піяни онакѡ, и изненада у село рупили, младый попа найде се кодъ отца Іѡанна; ту на двору ходаюћи имъ обоицы у тихомъ разговору, внезапу чую пушке, баце взоръ ко хану и виде бѣсне Турке какѡ чикльаю свое конье ѡколо хана, деру се и пуцаю: „бѣжмо!" повыче отецъ Іѡаннъ, „ово неће добро быти." И такѡ онъ пусти се низъ потокъ бѣгати; а младый устреми се узъ нѣко преко потока бердашце, да побѣгне ту у едну шумицу, коя е управо спрам' хана была. И како е се сирома бѣгаюћи узъ бердо оно погао быо, пукне пушка, ѿ кое ту падне! Докле су дотерчали, дотле онъ већъ издануо быо, и напду му тане у усты! — Іа се какѡ дѣте опоминемъ, да самь га лично познавао, и као да га садь гледимъ, какѡ е то младићь лѣпъ, и благопристоинъ быо: но слушао самь, да е то тако разуменъ, и тако благъ и учтивъ человѣкъ быо, да му е се мало пара у егово време найти могло. Онъ е имао нѣку сестру, удату

веһь, коя се ніе могла за нимъ утѣшити, но найпосле сирота ѿ превелике тѫге свое и полѫди, и такѡ скопча животъ свой.

Приспѣ намъ време, акѡ се неварамъ ѡ Гьѫргьевѫ днѫ, да носимо крсте (литію): церква намъ е была выше села на селиштѫ (гди е иногда село было), скѫпи се народъ и изъ околнихъ нѣкихъ села, коихъ ни десета заръ частъ у церквѫ се на светѫ слѫжбѫ смѣстити ніе могла, но около церкве стоеһи молили се Богѫ. По совершеной слѫжби поверви народъ изъ церкве съ еднимъ свещеникомъ и пѣвчики. Обичай е быо, да еданъ младъ момакъ, пристойно обѫченъ, распятіе хрістово, великѫ иконѫ, на раме узме и напредъ иде, а у два велика реда ставе се момчадь и дѣца, такожде чинно обѫчена свакій по еднѫ иконѫ, съ чисты и извезены убрушчиһи на рѫкѫ, персемъ приключенѫ држеһи поидѫ, кои се крестоноше зовѫ. По среди овихъ свещеникъ съ нѣколико пѣвчика, и съ церквенякомъ, кои трапезу носи, а діаче едно котлиһь съ китомъ босилька и кадіоницомъ у руцы: и за ньима народъ, напредъ наравнѡ мѫжкій а за овима женскіи полъ.

У оваковомъ строю кренѫвши се, свещеникъ съ пѣвчики из светоіъ писма што треба пое, а крестоносцы съ народомъ сви узъ еданъ гласъ и затезаюһи часъ на часъ „Господи помилѫй:“ пою, и тако идѫһи свимъ перво у село, тѫ бо бяше намъ на едной великой старой крѫшки, предъ Херииомъ кѫһомъ, записъ[1], коемѫ приспѣвши,

---

[1] Записъ зове се изсѣченый на каквомъ знаменитомъ великомъ, живомъ древѫ кресть, и то обичаествѫе быти на среди села ил' на раскрщѫ, у виногради и на ньивахъ или и у вертовы, вмѣсто креста двигнѫтогъ; ибо Тѫрцы крестъ намъ у своихъ земляхъ двиһи недопѫщаю.

крестоносцы съ иконами сви около записа, сирѣчъ около оногъ освященогъ и крестомъ назнаменованногъ древа, наокругъ стану: и на среди священикъ съ пѣвчиками молитве къ Богу, свудъ у наоколω народу у тишини съ вниманіемъ стоећу, совершивъ, святый крестъ на цѣлованіе народу стави, и ѿ креста сви редомъ иконе свете цѣливамо. По том окренемо се и къ другіимъ записомъ, съ коликω се само обићи може. Приближе се ту и Турцы, и ове обреде наше гледе, но безъ и наймањѣгъ у чемъ увреждениія: ово самь као дѣте запамтіо, особито на срдце ми се яко впечати едногъ страннογъ старца ту нѣко фізіогномическо ω мени изреченіе, кое нигда я заборавити нисамь могао. При истой овой литіи дошао ту бяше ѿ некуда и еданъ страннъ мужъ, у годинахъ сый съ бѣлы власы и берковы, кои е ту нешто и у пѣнію помагао. имадяше бо и гласъ лѣпъ и видяше книжевенъ быти, тко е быо, я као дѣте нисамь знао: но то памтимъ да е многимъ ту познатъ, и у нѣкой особитой чести кодъ свію быо. Онъ нешто установи видъ свой на мене, и подуго ме гледаше, пакъ запыта едногъ до себе: „Чіе е, вели, ово дѣтенце?“ па кое му онай ѿговори: „То е, рече, Стефана Видаковича дѣте.“ Іа будући ту близу, чуемъ то. „Да му га Богъ поживи!“ приложи старацъ, „благоугодно дѣте нѣко, иматиће вели, лѣпе даре, и штета ће быти, акω га на књигу неда.“ Ово по томъ пусте и моему отцу у уши, и отецъ науми за цѣло да ме преда попи нашему, отцу Іωанну на науку, будући да у селу школе имали нисмо: даћу га веляше отецъ попи нека се што поучи, пакъ када мало ωяча, пребацыти ћу га на ону страну, или стрицу му Диши у Земунъ или другому Момиру у Иригъ. То се мени такω уверти у главу.

да самь я све о томъ, не само мисліω, но више нӯтій и саняо, какω ћу се я учити, како ћу у немецку страну къ стрицевомъ ω̃ити, какω ћу се по фрушкогорски мамастиры по второй (по ихъ мнѣнію) Светой гори пролазити; светогъ кнеза Лазара, и цара Уроша видѣти и т. д. У овыхъ идеяхъ живећи, кад' бы самь годь у віноградъ ω̃ишао, кои смо на Космаю имали, успео бы се на высь (верхъ горе Космая) и съ великимъ бы благоволеніемъ на Фрушку гору гледао, особитω кадъ бы намъ дѣцы старіи наши казивали гдѣ ω̃ прилике подъ Фрушкомь горомъ лежи намъ варошъ Іригъ у коей нашъ стрицъ Момиръ живи. Или у пролѣтіе, таки у Марту мѣсецу, какω се време ω̃вори, кадъ бы намъ младе и дѣвойке съ момцы у Космайске планине по цремужъ[1] ишли, съ коими и мы дѣца престанемо, перво ми е было съ Космая на Сремске планине то есть на Фрушку гору гледати, време нестерпѣливо очекиваюћи, да самω нарастемъ, и у Сремъ преидемъ. Найпаче позываюћи, какω намъ е покойна наша баба Маріа проповѣдала, да е подъ Немцемъ весма лѣпω живети: ибо у нѣно младо іощь време Немцы су Сербіомъ завладали были, и имали ю околω двѣ године подъ собомъ. „Моя дѣцо!" више бы кратъ сирота уздишући рекла, „кадъ самь, іа вели, была, дѣвойка 13 — 16 година млада, идемъ сама на ньиву кудъ, или у віноградъ, пакъ весела пѣвамъ никог' се на свѣту не бо-

---

[1] У Космаю, а и по другихъ мѣсты у Сербіи, има нѣко зелье, кое цремужемъ ондашньи жительи именую, зелено и подуго на подобіе Гьургьица, кое се еде, вкуса е подобно малω младому бѣлому луку, но много е пріятніе и сочанно нѣко зелье, кое се найвише некувано са солю еде: но какω цвѣтъ ω̃ себе истера већь за ело ніе.

ћи а сретне ме благословенный Немацъ, оффіциръ на коню, пакъ погледа на ме и насмѣе се: ако му се я поклонимъ, а онъ ми вели скине іоцњ и шеширъ свой, а садъ жалосной мени, не смѣ человѣкъ самъ никудъ да се макне.“ Малый самъ истина іоцњ бýо, но имао самъ весма живе ідее, жива воображенія: што самъ годъ чуо, не само да самъ упамтити оно могао, но одма самъ сверху оногъ и разсужденія нѣка имао, и све самъ жельомъ горео, да ми се што каже, и чуемъ оно што знао нисамъ. За ово самъ найвише возлюбіо бýо стрица нашегъ Апостола, што ми е сила ѡ нашихъ кральевы и деспоты, ѡ юнацы сербски и храбры витезовы преповѣдати знао: ѡ бою на полю Косову, и паденію нашегъ царства, и прочa такова меніе онъ найрадіе преповѣдао, видѣћи, да бы му и цѣлый данъ при колѣну сѣдіо и повѣсти егове слушао: пакъ се нису потомъ довольно други мене наслушати могли, кадъ бы имъ я ово оно као изъ кньиге преповѣдати почео. Покойный отецъ такожде имао е обичай намъ кадшто изъ светогъ писма преповѣдати: а нарочито о страданію Хрістовомъ, но нѣга у томъ нисамъ тако радо слушао, ибо ніе толико іасанъ, као стрицъ бýо, све бы нешто у кратко и за насъ дѣцу непонятно оно было, а то е и сбогъ матеріе, коя е и по себи много тежша нежели исторіа. Иначе бýо намъ е отецъ добаръ и побожанъ хрістіянинъ, человѣкъ благе нарави, и весма е мало говоріо. Имао е обичай свагда у суботу у вече и у очи свакогъ празника, цѣлу свою фамилію на вечерню молитву совокупити, домъ таміаномъ ѡкадити, и свѣћу вощану самъ ужећи, кою бы на стѣну ѿ восточне стране поставіо, и тако сви къ востоку ѡкренути напредъ мы дѣца, а за нами старіи стали бы, и наймање полъ часа

Богȣ бы се молили. Иконе у кȣћи имали нисмо, но свако е се молило, како е кое знало, и оно е на уста своя свако произносило, што е кто у онай паръ на сердцȣ къ Богȣ чȣвствовао: молитве бо изъ кньиге знали нисмо. У церкви смо самѡ ѡ празницы велики ишли, а недѣльомъ особитѡ мы дѣца рѣткѡ и лѣти, а зими іошть ибо и церква намъ е подалеко была. Храмъ е быо успѣніе матере Божіе, то самь упамтіо, за штѡ е се у нашȣ церкви силный народъ изъ околнихъ села на великȣ Госпоинȣ собирао, гдѣ сȣ после свете слȣжбе божіе и тержище велико држали и тȣ се на славȣ Божію и до саме ноћи веселили и у колȣ поредъ свирца играли. Коликѡ самь упамтити могао найвише е се народа тȣ у нашȣ церкви, каѡ у каковъ монастирић, скȣпляло на цвѣтнȣ недѣлю, и на воскресеніе (кое обично тамо велик-дан зовȣ) пакъ ѡ дȣховы, и на великȣ Госпоинȣ. Наше е се село збогъ церкве и хана а къ томȣ и на дрȣмȣ сȣще, нешто за ѿмѣніе мѣстанце сматрало.

Истина да е у Сербіи народ нашъ доста у оно време подъ удрученіемъ турскимъ стеняо, но опетъ збогъ лѣпе, здраве и плодоносне земльe, и збогъ веселыхъ свȣда предѣлà, зеленыхъ шȣма, кристалныхъ извѡрà, и изобилногъ свакогъ рода воћа, кое е сила благовкȣсніе, него у Сремȣ: воліо е и оно удрȣченіе терпити, неже ли се изъ такове земльe кȣдгодь иселявати и тȣ гробове славныхъ своихъ предковъ на вѣки оставити. А найпаче они сȣ съ уповаіемъ на промиселъ Божій, свагда у надежди были, да ће имъ у чимъ ѿлакшати, и да ће ихъ Богъ кадгодъ ѿ насилія тȣрскогъ избавити и ѡсвободити. Затѡ рѣдко е се кто са своіомъ фамиліомъ ѿ ондȣдъ у Сремъ или Банатъ ѡближне провінціе, и ѿ Сербѡвъ та-

кожде обитаеме сѫще, преселити хотѣо, развѣ у ратовы, и великихъ размѣрицахъ, што сѫ кадъ избѣгавали, но и ѿ овыхъ многе е сердце паки у свое отечество повѫкло, да сѫ се и опеть вратити морали; ибо земля е као што рекосмо добра, а ніе толикѡ ѡбнародована, нисѫ утѣснѣни, поля свакій доволнѡ може имати, самѡ хоће ли радити, шѫме — дерва, и сѫвише стоке, особитѡ свйна свѫда доволнѡ, такѡ да есѫ у состоянію и съ малимъ трѫдомъ свашта себи снискати и поштено живити. Само што у време рата народъ истый сила ѿ Тѫрака страда, а нарочито по селы, на друмовы сѫщыхъ, више пѫтій ѿ необѫзданныхъ насилниковъ много претерпе. Съ данкомъ чини ми се да нисѫ яко ѡбтерећивати были; коликѡ се ѡпоменути могѫ, плаћали сѫ арача три гроша ѿ главе мѫжке на годинѫ, а грошъ е у оно време, какѡ самь слѫшао, быо, какѡ нашихъ овдѣ 40 кр. у бакрѫ. Ѿ мѫжкога сѫ арачъ узимати починяли ѿ 9 године возраста, а за женско се ништа ніе платьало. Ова сѫ се три гроша ѿ главе у три кратъ прекѡ године исплатьивала. Ѡпоминемъ се кад' е тептишъ послѣдный пѫтъ предъ ратъ тѫрскій, у наше село дошао арачъ покѫпити, да сѫ насредъ села предъ ханомъ (лѣто бѫдѫћи) разапели были тептишѫ шаторъ, подъ коимъ е онъ съ нѣколикѡ Тѫрака сѣдіо, и селяни мѫ тѫ арачъ доносили. Свако е мѫшко у протоколѫ записано было, како они кои сѫ арачъ већъ платьали, такѡ и младежь коя текъ прирасћѫе да плаћа. За ове е младе више пѫтій распра бывала, што ѡкѫпе, да имъ за дѣте плати, кое іощъ ніе у 9 годинѫ ни встѫпило было, само кадъ виде, да е дѣте мало протеглясто, одма бѣде да већъ 9 година има. И ѿ кога е што овакѡ тептишъ ѡпѫчити могао, то е у нѣговъ жепъ пало. По-

зываюћи писаръ изъ протокола свакогъ домаћина по имену, дойде редъ и на моегъ отца. Мой отецъ водећи мене и Радосава, млађега ми брата, за руку, стави се предъ тептиша; положи ту за себе и за стрица намъ Георгіа и за Даміана (старіегъ нашег брата) три гроша, показуюћи мене и Радосава, да смо іощъ мали. „Іокъ валха Стеване!" повиче тептишъ, „морашъ платити и за Милована, онъ е већъ величкій, онъ има 9 година!" „Свѣтлый ага!" приложи мой отецъ, „ако морамъ, я се нећу ни противити, но небы было право, дѣте е вели садъ текъ у осмой годиницы." „Плати море пакъ ћути!" рекне тептишъ. На кое мой отецъ уздане, и маши се да плати, но другій ту до тептиша сѣдећи проседъ Турчинъ съ великомъ брадомъ погледи на отца пакъ на мене и рекне нешто тептишу турски, на кое овай: „Но Стеване! садъ ти вели за Милована пращамъ, но на годину морашь и за нѣга платити." Отецъ му на то захвали, поклонивши се и другимъ, и за мене неплати, нити бы' више суђено, да ѿ мене Турцы арача узму, рать бо већъ замету се, у комъ ћу я потомъ и овамо прећи. Но съ колико ми се онай старый угоднымъ показао, што измоли, да отецъ за мене у тай паръ не плати, съ толико по томъ жао ми буде на нѣга гди полазећимъ намь, рекне моему отцу за мене: „Ама Стеване штета вели за ово дѣте што ніе Мусулманъ, іа бы га валха за сына узео."

Между тымъ яко се поче говорити, да су Немцы силну войску већь у Сремъ спустили и да су у намѣренію скоро на Београдъ ударити; да су се сва села Београду ѡближна, поплашила, и да већь, коя су по друмовы бѣгаю у шуме и сбываю се у збѣгове. Зато садъ

и наши селяни похите што берже, да оно хȣдо лѣтине сберȣ, пакъ да се и мы у шȣме кȣдъ изселимо.

На то дойде намъ изъ Београда нашъ ага Ибраимъ; младъ человѣкъ около своихъ 30 лѣта, плавъ бяше и мало богинявъ, народъ е съ нимъ весма задоволянъ быо: милостивъ бо и благодȣшанъ еданъ господинъ, да му е мало пара и междȣ хрістіяны было. Онъ како е дошао одма призове себи кнеза и све кметове, те имъ нѣке наредбе іощь у вече изложи, пакъ сȣтра дань цѣло село предъ свой дворъ даде сазвати. Поверви убо и мало и велико, да чȣю шта ће ага говорити. Собранȣ тако предъ двором народȣ бывшȣ, изиде ага съ нѣколико іощь Тȣрака̂ на чардакъ (олтанъ), погледи ихъ и почне имъ говорити.

„Раіо, и люди мои! Мы имамо съ Нѣмцы ратъ, то сте чȣли, то вамъ е познато: Нѣмацъ съ великомъ силомъ на насъ удара, а и наши сȣ се верло добро у Београдȣ утвердили, и на новȣ іощь войскȣ изъ Македоніе съ великимъ везиромъ чекамо; како ће комȣ сретьа у орȣжію послȣжити не знамо: но то вамъ кажемъ, раіо, немойте се у овой размѣрицы као дѣца варати, и као што сȣ се више пȣтіи ваши предцы у томъ преварили, да се съ Нѣмцы и вы сложите и на орȣжіе и вы противо Тȣрака̂ устанете; ибо незнате, нити можете напредъ знати, на што ће намъ дѣло изити. Зато послȣшайте вы мене, послȣшайте мой совѣтъ, што ћȣ вамъ рећи: оставите вы цареве нека они междȣ собомъ мейданъ дѣле, а вы лѣпо са своіими фамиліами примирите се и изъ прекрайка чекайте, кои ће мейданъ одержати. Ако одержи Нѣмацъ, а вы мȣ се поклоните, онъ ће васъ драговольно пріимити, нити ће вамъ замѣрити што моћи,

што и вы поредъ нѣга на насъ оржжіе двигли нисте: акѡ ли мы одержимо побѣдѹ, то ћете остати наши, каѡ штѡ сте и были, и слѹжиће вамъ за честь што се и вы нисте съ нашимъ непріятельемъ противъ насъ ѡполчили были, но заостали сте своемѹ царю и своіой круни вѣрни и покорни. А напротивъ акѡ се и вы преварите, каѡ штѡ сѹ се ваши стари нѣколикѡ кратъ преварили, те на Тѹрке ударите, пакъ побѣдѹ съ наши непріятельи неодержите: онда се надайте, да ће и васъ оно исто зло постићи кое е за таково дѣло и ваше старе иногда постигло, кое ми валха, раіо, не бы милѡ было! Жао бы ми било да вашимъ неразѹмнимъ постѹпкомъ у погибель себе баците. — Но бѹдѹћи, да у време рата, и оваке размѣрице свагдѣ се догодити може, и войницы кои у ратъ на пролитіе свое крови иду, обичествѹю више слободе, негѡ у мирно време имати, нити имъ се може предѣлъ свуда ѹ томъ положити, раздраженъ бо Тѹрчинъ ѿ непріятеля иде каѡ и слѣпъ, може ѿ кѹдъ ударити и на васъ, и васъ, акѡ и ништа нисте криви, изсѣћи и поробити: затѡ васъ совѣтѹемъ, да сви у горе и у дубраве избѣгнете и да се Тѹркомъ за време съ пѹта уклоните, докле невидимо шта ће бити. Оконча ли се ратъ за насъ сретнѡ, вы ћете се опетъ у свое домове вратити, и безъ свакогъ вреда подъ своимъ царемъ заѡстати: акѡ ли бы по нещастію за насъ Нѣмецъ земльомъ завладао, а вы бысте остали подъ нимъ, какѡ штѡ без сѹмнѣ вы и волите; крестъ бо крестѹ свагда тежи и ревнѹе, но ништа затѡ, самѡ то вамъ се каже да у оваkомъ случаю ѡпасни на себе бѹдете, да непострадате."

И тако дальше изговори добрый овай господинъ слово, за кое мѹ народ сердечно захвали съ обѣщаніемъ, да ћею

совѣтъ еговъ слѣдовати, и своемꙋ монархꙋ вѣрни заωстати. Дрꙋгій данъ спреми се паки за Београдъ: покꙋпи све што е у дворꙋ имаω, натовари на кола и даде напредъ у Београдъ ѿнети: а стоке што е имао, нешто говеда, и оваца, и нѣколикω комадій быволовъ: крава̀ и теоца, то заповѣди кнезꙋ и кметовомъ, да распорежꙋ на село, по коликω комадій на кога газду дойде, да мꙋ держе и сачꙋваю, акω имъ се съ войске врати: ако ли се неврати, а оно на часть имъ. Со тымъ лѣпо ωпрости се са селяны и съ тежкимъ сердцемъ на пꙋть се кꙋпиω и съ апчіами Исмаиломъ и Османомъ крене, кога подалекω испративши ови громогласнω и съ наводненима очима „сретьанъ пꙋтъ" повычꙋ мꙋ, искрено желећи мꙋ, да га у здравію и паки виде.

Садъ селяны скупе се у агинъ дворъ и тꙋ се посовѣтꙋю, кꙋда ћею се уклонити: и найпосле заключе да побѣгнꙋ у подлꙋжіе, у нѣке гꙋсте шꙋме и лꙋгове, кое имъ ѿ села по нѣкихъ равницахъ къ сѣверꙋ леже. Дадꙋ убо еданъ данъ лѣпꙋ вечерꙋ у дворꙋ агиномъ справити, и віна себи изъ меане (гостіонице) донети: и тꙋ лѣпω сви изъ села, и малω и велико, за сретьна себи у бѣгъ полазка, цѣлꙋ ноћь, узъ свирале играюћи провеселе. Трошакъ е овай село ѿ агина имѣнія учинило: есꙋ л' они на то ѿ аге дозволеніе имали, или сꙋ сами себи тꙋ свободꙋ узели, непамтимъ.

Єсень та намъ бяше лѣпа кад' се у подлꙋжіе сви изселисмо. Шꙋме велике, дѐрва̀ на све стране изобилнω: поправе селяни себи, гдѣ е кои хотѣо, колибе, у кое се склонимо, да тꙋ самω презимимо, а на пролѣтіе, да се у космайске планине, выше бꙋдꙋћи, за болю ѿ Тꙋра̀ка̀ безопасностъ, преселимо. Приспѣ намъ и зима,

паде великій снѣгъ, подъ коимъ отещане гране на дервы клонѹ чистѡ къ земльи, смерзнѹтіи потоцы почнѹ садъ подъ ледомъ уздисати: ухвати се свѹда иньe, и поизчезне намъ сладко оно птйцà церкѹтанѣ, самѡ бы се едне сове честѡ ѡбноћь чѹле, да ухѹћѹ, и тишинѹ онѹ ноћнѹ потресѹ. По колибахъ свѹда ватра, какѡ даню, такѡ и по цѣлѹ ноћь непрестаннѡ горе, и люди сви ѿ дима почадьили а и гладью и страхомъ изтомлени да ихъ е жалость была погледати. Испочетка іощь, докле е комѹ оно малѡ ране, што сѹ имали, потраяло, и коекакѡ, но кадъ ране намъ нестаде, онда се у чѹдѹ найдемо. Но на послѣдокъ неста намъ соли, нити смо е могли откѹда добити: мѣста бо и градови свѹдъ позатворани, ни за кое новце достати е нисмо могли. У кога се застало іощь сира, тіи сѹ месо са сиромъ ели, и тако сѹ се по мало солили, а кои нисѹ имали ни сира, тіи сѹ морали месо онакѡ несланo ести, но какѡ намъ е тѡ падало, свакіи себи може представити. Єдѹћи непрестаннѡ месо безъ хлѣба и безъ соли добию многи проливъ, и такѡ изслабе, да е свако каѡ болесно едва ити могло. Многи сѹ ѹ нужди тѹкли ѿ кѹкѹрѹза чокове, и такове сѹ у жервны млели, и ѿ нихъ хлѣбъ себи мѣсили, да бы со тимъ гладнѹ утробѹ свою мало заварали. И кои сѹ имали малѡ кѹкѹрѹзна брашна, да съ чоковы они помѣшаю, и коекакѡ, могао е се по кой залогай съ месомъ изести, а кои сѹ ѿ самыхъ чокова пробирали ести, нисѹ могли. Нѣкій сѹ найпосле брали и ресѹ онѹ съ лесковихъ дѐрвà, и то сѹ жервнали, да едѹ, но такѡ е то горкѡ было, да се ести ни поштѡ ніе могло. Ахъ, и дань-данашньіи кадъ се оне тѹге и оногъ мѹченія споменемъ, грозимъ се у себи. Но при свемъ томъ, коликѡ се ѡпоминемъ, ѿ такове глади

и онако гвреһи се на зими по колебахъ нисв люди іощь умирали! Слабо е истина свако было, и каѡ болесно свако е изгледало, али сѵ живили. У таковыхъ тв тѣсныхъ ѡбстоятелствы едва е се чекало, да самѡ зѣне пролѣтіе, едно да бы се люди кѵда маһи могли, ране, а особитѡ соли себи ѿкѵдъ прибавити, а дрѵго да виде шта һе и ѿ рата быти, хоһедѵ ли се ударити, и како һе щастіе съ кимъ поствпити, да едномъ виде при чемъ сѵ. У овомъ ожиданію изчезаваше намъ зима, данъ пооджжа и благодатно свнце почне землю загреявати, снѣгъ растопи, а полетв мвтни потоци. Садъ нѣкій навале, да се ѿдатле у Космай изселимо, а нѣкій хотяхв ту и прекѡ лѣта заостати. У таковомъ убо несогласію пріимимо жалостнв вѣсть, да сѵ Тврцы на нѣко село, ѡмишлявам се, ако се неварамъ, да е се Дрлвпа звало, изненада некако ударили, поплѣнили и многе у робство ѿвели, междв коими и мою теткв нѣкв тв, и нѣкв дщерь у робство ѿведв. И бвдвһи да Дрлвпа ніе далекѡ ѿ насъ была, поплаше се наши у сбегв, и у томъ страхв сви се садъ согласе, те се у Космай преселимо.

Дошедшимъ намъ у Космай, населимо се у Вртиштв планини, на лѣвой страни голога Космая, где я древный нѣкій тв у развалинахъ лежи монастырь. На сретьв нашв пролѣтіе намъ се те године весма лѣпимъ, и рано покаже. Ко нашемв сбегв приберв се намъ и Кораһичани, и іощь нѣкій ѿ околныхъ жителя, да бы у слвчаю Тврскогъ нападенія болье се бранити могли. Но и мѣсто е ово непріятелю тв доити, весма неудобно было, особитѡ за конянике: не самѡ што е мѣсто узвишено и грдиѡ великими растовы и гвстомъ швмомъ обрасло по двбоке сѵ твда свѵда и двбраве, и измеждв високихъ

каменныхъ стѣна пропасти были, да бы се лако и ѿ величайше силе бранити могли. Къ томꙋ народъ е се іощь и ѿ пꙋта кораћичкогъ. ѿкꙋда бы сꙋ Тꙋрци найболѣ срећꙋ да ударе прокꙋшати могли, обаломъ засѣкли, лѣпѡ се ѡградили и крѣпкꙋ стражꙋ поставили, такѡ да се по томъ ни малѡ нападенія ихъ бояли нисмо: а наипаче кадъ намъ по томъ шꙋме ѡзелене, и лиственна се древеса такѡ сгꙋсте, да е свакомꙋ лакѡ тꙋ, гдѣ е кои хотѣо сакрити се было, и изъ засѣде на непріятеля пꙋцати.

Кадъ се овакѡ у ово горовито мѣсто населимо, найдемо се истина у безопасности, и ѿдохнемо малѡ ѿ страха Тꙋрскогъ, а къ томꙋ и мило пролѣтіе сила насъ ублажаваше; но наста намъ великій постъ. Съ чимъ ћемо садъ дꙋшꙋ издержавати, кадъ хлѣба и дрꙋге ране немамо, развѣ меса, но како бысмо мы у таковъ постъ смѣли премерсити?! Нашъ отецъ имадяше за насъ меда доста, ораха, и сꙋвыхъ шљива, и со тымъ насъ е препитавао, но ова е рана безъ хлѣба и меса такѡ намъ се већъ ѡмразила была, и такѡ смо были изслабили, да смо едва и ходити могли: а кои ни тога имали нисꙋ, тіи сꙋ се са свимъ поразболели, и стали умирати, а ипошто премерсити. Но отецъ Іѡаннъ нашъ парохъ, паметанъ мꙋжъ, скꙋпи народъ и даде имъ прекрасно слово поученія, да могꙋ мерсити, да нꙋжда законъ измѣнюе, да наша света церковь ніе тако строга, да ни у крайной нꙋжди мерсити недопꙋсти, по да люди кодъ меса, млека и сира умирꙋ ѿ глади. Што више и то имъ іощь у своемъ словꙋ приложи, да онъ оногъ кои сбогъ поста ѿ глади умре, неће исти погребсти, да онъ свимъ, какѡ дꙋховный отецъ постъ сада у нꙋжди разрѣшꙋе, и

благосиля ихъ да могꙋ сви мерсити, развѣ средꙋ и петакъ держати. И такѡ едва е любезнꙋ и побожнꙋ простотꙋ свою на то склоніо да мерсе.

Оде убо нашъ отецъ іощь съ еднымъ сосѣдомъ нашымъ къ стоки своей да донесе намъ што за ело, а я и Радосавъ мой младый братъ ѡстанемо сами — самцыти у колеби, до саме ноћи, па да побѣле очи изгледаюћи на отца, кои тай дань и недойде, и мы онако гладни потꙋлымо малѡ огань и легнемо спавати: братъ исплакавши се таки заспи; но мени дойде нешто у главꙋ, да намъ се ніе што отцꙋ сбыло, дꙋгѡ очи несведемъ, но у мысли молимъ се Богꙋ, да насъ іощь и то зло не постигне, да се и отца лишимо, пакъ кудъ смо онда мали онакѡ и неяки пристали. У некѡ већь доба заспимъ и самъ. Кадъ предъ самꙋ зорꙋ презнемъ на нѣкій шꙋмъ, ѿтворимъ очи, али нѣко стиче тꙋ огань, ѡсвѣтліо намъ колибꙋ бяше, и чꙋемъ гласъ отца, погледимъ далѣ и видимъ, да отецъ съ нѣкими предъ колибомъ заклао юне едно и ѡправляю, іощь ни кожꙋ са свимъ ипсꙋ съ нѣга снимили, а комадъ великій ѿ бꙋта ѿсѣкли, и сѣкꙋ у еданъ котао да кꙋваю: „поберже самѡ“, повиче отецъ на проче, „догле вели ипсꙋ кꙋкавна дѣца устала, коя какѡ сꙋ гладни не бы дали месо ни докꙋвати.“ Іа то чꙋюћи приталожимъ се, као да спавамъ, а овамо поплюшти ми вода на уста, кадъ ми месо изъ котла замириса. На то пробꙋди се и Радосавъ, устанемо и едва дочекамо, да намъ котао съ ватре скинꙋ. Отецъ бяше ѿ нѣкꙋда и малѡ проіе добыо, и такѡ лѣпѡ порꙋчамо, и чисто оживимо. „Небойте се дѣцо, рекне намъ добре садъ волѣ отецъ, небойте се вели, ѿ сада глади, самѡ кадъ зимꙋ исплывасмо, и кадъ намъ попа мерсити дозволи; иматићемо одъ сада и млека

и сира, младыхъ яганяца, а по мало и хлѣба!“ Какѡ што смо по томъ и имали.

Данъ на дань любко намъ пролѣтіе видъ свой обнавляше, любичицꙋ и сасꙋ перве цвѣтке благодатное сꙋнце съ ꙋмѣреномъ теплотомъ своіомъ изъ землѣ веħъ измами; премꙋжъ свꙋда исподъ сꙋвогъ преко зиме на земльи лежеħегъ листвія сада ѡзелени: весела шева узвышаваюħи себе у чистый надъ полями воздꙋхъ перва намъ запое: дань по дань сѣда зима сасвимъ веħъ исчезнꙋ, и изъ ньене хладне рꙋке мила весна правленіе пріими, све ѡживи, све на радость она садъ возхити: ахъ! —

Свꙋдъ лꙋгови и ливаде садъ се расцвѣтаю,
И птичице свꙋд' по ньима веселѡ запою;
Свꙋд' пчелице съ лептириħи цвѣтъ мирисный облетью
Ѡсобитѡ дивіе рꙋже сада у пролетью,
Съ коихъ мирисъ по воздꙋху зефѵри разносе
И съ коим' се поля злачна диче и поносе.
Овдѣ славꙋй сакрыо се у зелено листвіе
Громкимъ гласомъ производи сладке мелодіе,
Све птичице онъ надпѣва, а неда се видѣти,
Дꙋхъ и у нымъ ѡживлява, да радости осѣти.
Ондѣ намъ се яганчиħи млади заиграваю,
По травицы матеремъ се своимъ умиляваю.
Тихій онай жꙋборъ водный прекѡ каменія
Съ птичіимъ гласомъ союженый, сердце намъ пробія.
Ѡ ты Весно! дщи любезна сладке майке природе
Какова си намъ чудесна, кꙋдъ те очи погледе!
Съ каквомъ силомъ ты подаешъ юный видъ естествꙋ
Какве сладке пріятности даешъ нашем' чꙋвствꙋ.
У пролѣтье гледаюħи дивный предѣлъ Космай
Види намъ се преображенъ онъ у земный рай!
Затѡ намъ га и дѣвице у пѣсни пѣваю,
Праведно га дѣвоячкимъ раемъ называю.

Но ктѡ рѣчій да найде за преганка чувства
Съ коими бы изразіо силу ову естества
И волшебне све прелести милога пролѣтьа
Да ѡпише и подобнѡ каѡ што сердце ѡсѣтьа.
И самъ да е Анакреонъ древный стіхотворецъ
Изразіо не бы ни онъ, онаковый пѣвецъ!
Све сладости у естеству као што сердце чувствуе,
Нит' на лиру изложіо б' тончайше ідее! —

И заистѡ любезни читательи! ево ће скорѡ петдесеть година быти, ѿ како самь я каѡ дѣте, малый іощь, изъ Сербіе изишао, пакъ се и дань-данашньіи съ особытим умиленіемъ оныхъ дивныхъ и романтическихъ по Сербіи предѣловъ весма добрѡ ѡпоминемъ, особитѡ Космая у комъ смо оно пролѣтіе и до полъ лѣта у бѣгъ провели, такѡ ми е се то у сердце впечатило да вовѣки заборавити не могу. Коликѡ самь путій я у мисли на Космаю гори быо! неизброено кратъ е духъ мой на космайскомъ ономъ высу почивао, и дань-данашньый честѡ ми тамѡ почива, и съ нѣга прекрасне оне и волшебне предѣле на све стране сматра и гледи. И какѡ не бы, кадъ самь я перву часть моегѡ у невиности іощь живота ондѣ провео, кое се найрадіе и садь спóминемъ. Ѡ златное мое време, ѡ любезна сердцу моему страно! и пріятни за чувство мое и данасъ іощь они предмети! Кадъ помыслимъ самѡ какѡ самь я по космайскомъ ономъ берду за яганчиһи ишао, и за несташны ярпһи у веселе оне лугове честѡ утерчкивао, прекѡ великыхъ кла̂да̀ прескакао, и ярпһе вратьао; подъ оный ѡсвященный на среди гологъ Космая бывшій растъ, на комъ е кресть изрѣзанъ быо, коликѡ самь путій я ѿлазіо, и подъ нимъ се Богу помоліо: коликѡ самь путій на ономъ великомъ бѣломъ камену сѣдіо (за кои прости люди сказую да су

ондѣ два юнака погребена) и ту сѣдећи съ особитимъ благоволеніемъ на Фрушку гору, у Срему сущу, гледао, желећи време, кад' ћу я у Сремъ прећи, и у мирномъ царству подъ благословеннымъ хрістіянскымъ скиптромъ безъ страха живити и книгу почети учити! И кад' самъ се годъ съ кимъ спустіо съ Космая у Тресіе, и видіо онай монастырь, когѡ стѣне іоштъ у мое ондѣ време нису са свим срушене биле, акѡ самъ и дѣте бyo, чистѡ бы ми се срдце у мени заплакало, слушаюћи ѿ старіихъ каковъ е то лѣпъ монастырь у време нашыхъ деспотовъ быо, и садъ такѡ запущенъ и порушенъ у пустиньи лежи! Прекѡ лѣта видьао самъ іоштъ да у церкви истой и говеда на врућини пландую. И кадъ бы ми се случило ту са стрицемъ Апостоломъ быти, ніе ми доволнѡ покойный могао на мое за свваштѡ пытанье већь ѿговарати, и казивати ми изъ онихъ развалина какве су ту келіе биле, гдѣ су ту калугерскій віногради и воћнаци лежали, ньіови вертови, разне стае, зидани бывши студенцы и проча овакова. По мнѣнію нѣкихъ овай е монастырь воздвигао быо Лазаръ Деспотъ, кнѧза Лазара сынъ. А запустіо се валяда при послѣднемъ нашемъ Деспоту Геѡргію. Ѡ дивно е то мѣсто, гдѣ намъ овай монастырь лежи, красный е то, и романтическій еданъ предѣлъ, да се у краткѡ ни ѡписати не може: особито кадъ се ова страна съ Космая погледи, ѡ какѡ ю е естество украсило!

Бавећи намъ се ту у бѣгу, и ѡчекуюћи шта ће съ нами быти, хоћею л' се цареви ударити, и коя ће страна побѣду ѡдержати; пукне гласъ, да су Нѣмцы већь мостъ на Забрежію изъ Срема прекѡ Саве рѣке поставили, и да имъ войска по малѡ у Сербію прелази, да е Іосифъ

вторый, благочестивый царь римскій декретъ на нашъ народъ сербскій издао, да сва ѡближна къ Београдꙋ, Шабцꙋ, и къ Смедеревꙋ села, акѡ се бое да ѿ Тꙋрака што непострадаю, у Сремъ прелазе и нечекаю съ Тꙋрцы сраженія: да сꙋ већь многа села и прешла, и да и Серблъи по Сербіи на орꙋжіе против' Тꙋрака устаю. Но нашъ великій бѣгъ: Немеників ћани, Корађичани, и Рогачани, у Космаю живећи, нисꙋ се толикѡ Тꙋрака ни бояли, затѡ и непохити имъ се да у Сремъ прелазе; пробавимо убо време мы тꙋ ѿ прилике рећи до полъ лѣта. На то дойде намъ у бѣгъ сербско воинство, подъ именемъ свободный хоръ (Freychor) междꙋ коими и мой стрицъ Пачко, каѡ капетанъ надъ триста людій, те насъ ѡкꙋпе, да се и мы што скоріе у Сремъ уклонимо: да ће се цѣла земля сад узколебати, и да можемо тꙋ пострадати.

И такѡ сви готово у име Бога кренемо се на пꙋтъ. Што е кой могао ѿ своего добарца понети, понео е, а што ніе могао, остало мꙋ е. По найвише марвице што е кой имао, потерао е: овце, и козе, говеда, и свинье и т. д. Но и дань — данашный косне ми се сердца, кадъ помислимъ, какѡ намъ е тешкѡ пало ѿ свое се домовине растати, свое кꙋће и свою землю оставити, свега се добра своего лишити, и у чꙋжꙋ землю ити! Многіи бы за утолити самѡ тꙋгꙋ свою пꙋтемъ пѣвали, но притомъ опетъ бы имъ сꙋзе изъ очію ударилe, подобнѡ киши, коя при ведромъ небꙋ и сꙋнцꙋ сꙋщꙋ падати почне. Многіи сꙋ се ѿ полъ пꙋта враћали, говорећи да воле у своемъ отечествꙋ и погинꙋти, негѡ у чꙋжой земльи за своіомъ тꙋжити и чезнꙋти. Ѡ сладка е сѵмпатіа своемꙋ отечествꙋ! Мило намъ е и просто селце у комъ смо се родили, сладкѡ

се и оныхъ гробова споминемо, у коимъ намъ предцы наши почиваю.

Пѹтовали смо подобнѡ каѡ Ісраильтяни изъ Египта. Млады люди и момцы вооружани, едни сѹ ишли предъ нами, а другіи за нами, да небы ѿ куда Турцы на насъ ударили. Лѣто намъ бяше прекрасно, топлоте умѣрене, и нигдѣ насъ за оно време не ували киша, и погода бурна. Гледимо на села сквозь коя и поредъ коихъ смо пролазили, сва већь у трави обрасла, нигдѣ никога у нъима неима, све е то ѿишло было: віногради, вертови, станови, све е то пусто, и у корову лежи; а древа: крушке, ябуке, шльиве подъ плодомъ, но іощь незрѣлимъ съ пригнутими землъи гранами дремаю: мы дѣца терчимо, и онако зелено воће ѐмо. Околѡ полдне, кадъ бы намъ дань здраво поугреяо, посѣдали бы по зеленой и мирисной трави исподъ великихъ растова, и ту бы се у хладу одмарали, доклегодъ сѹнце малѡ намъ не попревали. Мы весела младежь на врућини ходећи, онакѡ разгреяни едва бы дочекали, да на каковъ потокъ дойдемо, и да се умиемо, прекрасне се оне водице напіемо, и себе расхладимо. Стари и старице гледаюћи на насъ више бы путій намъ у сожалѣнію рекли: „піите дѣчице, и напіите се те лѣпе и здраве водице, нећете е, вели, у равномъ Срему и у Немачкой піити!“ У вече гдѣ бы на преношіе стигли, закрили бы исподъ какве шуме полье, каѡ каковъ таборъ, пакъ бы поставили свуда стражу и посѣдали бы вечерати, одма ягнье, іаре, кои што има, колѣ и пече или кува. Стари по томъ уморни поспу, а мы дѣца престанемо узъ младе момке, и већу часть ноћи у игри, смѣху, и шали проведемо, нежели што ѿспавамо. Путовали смо овако нѣколико да̂на̀: не што бы намъ до Саве

дойти далеко было, но штѡ смо збогъ Тѵрака заплазити морали, и све се шѵма и гора држати, кѵда Тѵрцы на коньи не могѵ лакѡ дойти. Ово е се наше пѵтешествіе слѵчило лѣта Г. 1788 и ѿ прилике (ако се неварамъ) месеца Іуліа.

Кад приспѣмо ко Забрежію и увидимо Савѵ, немалѡ удивимъ се величини ове рѣке, кою іа у животѵ іощь видіо нисамь быо! Видимо преко Саве и мостъ метѵтъ, но ѿ силногъ народа едва е редъ на насъ, да на нѣга вступимо, дошао. Што е народъ, то и силнѵ стокѵ: овце, говеда, свинѣ и проче на пѵстый мость натерѵю да се поганзе. Овдѣ застанемо нѣколикѡ гарнисона цесарске войске: были сѵ магьарскіи хѵсари и кѵразири, но было е и пѣшака съ нима. При самомъ тѵ мостѵ видимъ я, по ѡстрагѵ по издалека, моего отца гди се съ еднымъ на коню разговара; но докле самь я съ прочими саиномь, до моста приспѣо, дотле мой отацъ оде мостомъ за своіомъ стокомъ, кою е напредъ съ моимъ старіимъ братомъ Даміаномъ послао быо. Имали смо нешто мало оваца и коза, и нѣколикѡ комадіи ѿ говеда, а свиня што смо имали около двеста комадій, то е намъ заостало у Космаю (ѿ коихъ ели што покойный отец после на годинѵ дана кадъ е се вратіо, застати могао, не памтимъ). Тѵшкаюћи ми се тѵ сквозь народъ, и приближаваюћи ми се къ мостѵ, све самь на окѵ, докле самь могао држао онога на коню катанѵ, съ коимъ ми е се отецъ малѡ пре разговарао. Кадь већъ на мостъ вступимо, видећи какѡ намъ се овай на води подъ силнимъ людствомъ люля, уплашимо се мы дѣца и узверимо се, не смѣмо на таковый мостъ. Войници се почнѵ смѣяти, и еданъ Немакъ на мене, плашећи ме: „но хлопецъ! вели, до разь тѵ

згинешь." На то дрꙋгій „небой се, Миловане, рекне ми, небой се ништа, но иди свободнѡ, ено чике гди на тебе чека!" Погледимъ на нѣга, зачудимъ се и обрадꙋемъ кадъ у овомъ хꙋсарꙋ познамъ брата моегѡ ѿ стрица Милисава, съ коимъ ми е отацъ говоріо, „ѡ, браца!" Радостанъ возопимъ и хотѣхъ мꙋ приствпити, но онъ ми повиче „иди самѡ иди, вели, видиһемо се на оной страни довече." Но не бы намъ сꙋдьенѡ, да се више видимо, нити іа памтимъ, шта ѐ се съ нимъ збыло; по свой прилици морао е у ратꙋ потомъ погинꙋти. Едва тꙋ дочекамъ другій край моста, гледаюһи какѡ намъ се у водꙋ угиба, зной ме чистѡ ѿ страха попао быо.

Кадъ изидемо тꙋ на брегъ, ѿберемо се познатіи съ познатими, и едно дрꙋгомꙋ радꙋюһи се: „но хвала Богꙋ!" рекнꙋ „ево насъ и у Сремꙋ, и хоһел' намъ сꙋдьено быти, да се мы сретнѡ опеть у нашꙋ землю, у наше мило отечество повратимо?"

ШУМСКО ДРВЕЋЕ И ШИБЉЕ У СРБИЈИ.

НАПИСАО

Др. ЈОСИФ ПАНЧИЋ.

ПРИСТУП.

Од колике су важности добро по земљи распоређене и брижљиво сачуване шуме, од каквог су оне благодетног утицаја на живот људи, њихово здравље, њихово морално и материјално развиће, то се, на жалост, истом онда потпуно увиђа, пошто је где шума нестало или пошто су се преко мере разредиле. Оскудица у гориву и грађи, дуготрајне суше или плахе кише и жестоки ветрови са свима оним невољама, којих допадају крајеви шума лишени, касно потсећају свет што у таковим крајевима живи, да ту нешто добро није и да томе ваља лека потражити. Али се таковоме злу врло споро лек справља, јер ако за шта то важи за шуме оно правило: да је лакше што сачувано него стечено.

Наша се земља у овом обзиру још не находи у тако не повољном стању, у нас још није шума нестало, нити су се оне тако проредиле, да би нам с те стране у ближој будућности какова опасност претила. Али растећи из дана у дан број становника — потрошача шумских производа, увећане са културним напретком народње потребе и у опште интензивнија радња по свима гранама

државне привреде, све то нас озбиљно опомиње, да на шуме, овај замашни део народног капитала, за времена што већу пажњу обратимо.

Ово је добро увидела наша дружина за пољску привреду, кад је расписала награду за дело „гајење и употребљење шума у Србији“; тиме је она у добри час покренула преважно, али због свакојаких прилика, до сада у нас доста занемарено питање о српским шумама. Тим сам расписом и ја од неке руке позван, да штогод порадим у корист наших шума у опој партији, која мени, као посматрачу српске флоре, позната бити мора; и ја се томе радо одзивљем овим делцем, које списах у намери, да њиме олакшам нашему свету проучавање рашћа, што у Србији шуме састављам.

У делу сам описао 71 род и 188 фела дрвећа и шибља што у нас већином дивље расте, само неколицина — њих 10 — страна је, али је од давна у Европу донесена, те се већ и у нас, где више где мање, одомаћила, једно пак — молика —, које у суседној Старој Србији расте, уврштено је овде као интересантна новост, која би се могла и у нас с коришћу садити. Могао сам овај број да умножим још са повише фела — рода Astragalus, Satureja, Thymus, Teucrium и др. — које такођер имају стабло древно, али су оне понајвише раста врло нискога, и не улазе у састав шума, већ се виђају, гдекоје врло ретко, само по камењарима или голетним кликовима.

Као у осталој грађи за српску флору и фауму, служио сам се и овде аналитичким методом на олакшицу онима, који желе о мало муке и дангубе да дознају научно име дрвећу и шибљу, што у Србији расте. Како ваља да се с анализом поступа, то сам у више прилика разло-

жио, за биљке у флори околине вароши Београда стр. III и IV, а у том делу, стр. 1—36, налази се и ботаничка терминологија, које сам се већином и овде придржавао.

Анализа родова стоји одма у почетку дела под I, а анализе фела могу се лако под овим насловом наћи иза научног описа сваког појединог рода у раздељку II.

Српска имена дрвећа и шибља, којих сам могао дознати, стављена су испод научних имена фела, а за њима иду немачка и француска имена за оне, којима је какво дрво из тих страних литература познато. Сва су та имена накрај дела ради свачије употребе у азбучном реду изложена.

Знајући из искуства, да поред научних описа добре иконе јако олакшавају проучавање природних ствари, ја сам по научном опису навео све оне, које су мени достижне биле. А како је доста тешко, да и имућнији човек набави те скупоцене иконографије, држао сам да ми ваља и у том правцу нешто да порадим и нашао сам вештака, који ми је врло помњиво нацртао неколицину дрвећа и шибља, која су у науци нова или нису другде још довољно објашњена. Али како су нас због сад истом окончаног франц. немачког рата оставили дворесци, те се због тога нису могле те иконе у нашој штампарији да израде, и како нам је неки институт у Германији, понуђен да те иконе изради, поставио претерану цену, то сам морао за сада да одустанем од првашње своје намере, да овај првенац српске дендрологије с неколико бар икона окитим. Касније, ако буде здравља и бољих прилика, попаштиђу се да оно, што је за сада промашено, не само накнадим, већ по могућству и допуним. —

I.

АНАЛИЗА РОДОВА.

1. Шибље параситно т. ј. растеће на другом дрвећу или шибљу. . . . . 2.
Дрвеће и шибље автономно т. ј. на земљи за се растеће . . . . 4.
2. Шиб мало кад већи од чеперка, са врло ситним, љуспастим лишћем. . XXXVI P. Arceuthobium.
Шибље од 2 — 3 педа, са виђеним, плосним лишћем . . . . 3.
3. Цвеће у пазуху од лишћа усамљено или двојно. . . . . XXXIV P. Viscum.
Цвеће у пазуху од лишћа у грозд сложено. . . . . XXXV P. Loranthus.
4. Цвеће нарасло насред листоликих гранчица. . . . . LXXI P. Ruscus.
Цвеће насађено на врх обичних гранчица. 5.
5. Лишће укрштено т. ј. све по два листа у једној висини дуж стабла стављена . . . . 6.
Лишће растркано т. ј. по стаблу без реда смештено. . . . . 19.
6. Цвеће са много — више од 20 прашника. . 7.
Цвеће са мало — мање од 10 прашника . . 8.
7. Цвеће сложено само из чаше, чашини листићи бојени . . . . I P. Clematis.
Цвеће сложено из чаше и крунице II P. Atragene.
8. Лишће сложено т. ј. од свакојаке руке дељено. 9.
Лишће цело, само по ободу или на врху урезано . . . . 12.

9. Лишће прстасто, плод споља меким бодљама обрастао . . . . VI Р. Aesculus.
Лишће перасто, плод без бодаља . . . . . 10.
10. Цвеће сложено у висећи грозд . . . . XXXVII Р. Staphylea.
Цвеће сложено у усправљен коримб . . . . 11.
11. У цвећу по два прашника, плод сушан . . . . XLVIII Р. Fraxinus.
У цвећу по пет прашника, плод сочан . . . . XL Р. Sambucus.
12. Лишће зимзелено . . . . . . XI Р. Buxus.
Лишће зими отпадајуће . . . . 13.
13. По мало цветова на заједничкој петељци — 2 до 4 . . . . 14.
Много цвеће у грозд или амбрел сложено. 15.
14. Лишће ободом цело, плод не пуцајући. . . . . XLII Р. Lonicera.
Лишће ободом рескасто, плод пуцајући . . . . VII Р. Evonymus.
15. Плод сушан . . . . 16.
Плод сочан . . . . 17.
16. Лишће ободом цело, плод пуцајући . . . . XLIX Р. Syringa.
Лишће ободом рескасто или усечено, плод не пуцајући . . . . V Р. Acer.
17. По два прашника у гроздасто сложеном цвећу . . . . L Р. Ligustrum.
По 4 — 5 прашника у гроњасто сложеном цвећу . . . . 18.
18 Лишће ободом цело, по 4 прашника у цвету. . . . . XXXIII Р. Cornus.

Лишће ободом рескасто или на врху усечено, по 5 прашника у цвету . . XLI P. Viburnum.

19. Прашници сложени у маце, које по цветању отпадају. . . . . 20.
Прашници у маце не састављени . . . . 34.

20. Лишће игличасто, већином зимзелено — четина. 21.
Лишће плосно, зими отпадајуће . . . . 23.

21. Плод сушан, шешарица . . LXVIII P. Pinus.
Плод зрео сочан . . . . 22.

22. Осредњи грм, са једнокоштим плодом LXX P. Taxus.
Ниско или осредње шибље, са вишекоштим плодом . . . . LXIX P. Jnniperus.

23. Лишће сложено т. ј. повише листића на општој дршци . . . . LVII P. Juglans.
Лишће једноставно т. ј. по једна цела или од разне руке усечена листа на дршци . . . 24.

24. Плод зрео сочан . . . . . . LIV P. Morus.
Плод зрео сушан . . . . 25.

25. Семке на купици насађене, видљиве . . . 26.
Семке оплодницом укрите, не видљиве. . . 27.

26. Лишће округласто, плодова купица зелена, из две повелике љуспе сложена. LXI P. Corylus.
Лишће дугуљасто, плодова купица сушна, из много ситних љусия сложена . LX P. Quercus.

27. Женско цвеће малобројно, на заједничкој петељци општим омотачем обложено . . . 28.
Женско цвеће многобројно, у мацу или клас сложено и засебним љуспама подбочено . . 29.

28. Мушке маце кратке, округласте, на подужу петељку насађене, висеће, семе троугално . . . . LVIII P. Fagus.

Мушке маце подугачке, линеарне, висеће, семе округласто . . . . . LIX P. Castanea.

29. Плод пуцајући, чаура, са многим, врло ситним, пернатим семкама . . . . 30.
Плод не пуцајући, семке доста виђене, без влакнасте пернице . . . . 31.

30. Лишће дугуљасто, на оба краја истанчано. . . . . LXIV P. Salix.
Лишће округласто, мање више затубасто. . . . . LXV P. Populus.

31. Љуспе на плодовом класу по ободу крупно рескасте или у 2 — 3 режња дељене . . 32.
Љуспе на плодовом класу целе . . . . . 33.

32. Плодов клас висећи, кора од стабла бела. . . . . LXVI P. Betula.
Плодов клас усправљен, кора од стабла мрка. . . . . LXII P. Carpinus.

33. Љуспе испод плода плосне, зрелу семку не укривајуће . . . . LXVII P. Alnus.
Љуспе око плода савијене, семку умотавајуће. . . . . LXIII P. Ostrya.

34. Цвет симетричан, лептираст . . . . . . 35.
Цвет правилан . . . .

35. Плод на чланове подељен, попреко се распадајући . . . . XIX P. Coronilla.
Плод не членовит, дужином пуцајући . . 36.

36. Високо дрво, са белим цвећем. XVII P. Robinia.
Ниско, ретко повеће шибље, са жутим или црвеним цвећем . . . . 37.

37. Лишће перасто, мауне на дугим петељкама висеће . . . . XVIII P. Colutea.

Лишће троперо или цело, мауна усправљена. 38.
38. Лишће по ободу рескасто . XVI Р. Ononis.
Лишће ободом цело . . . . 39.
39. Чаша двоуспата, жиг споља косо отсечен . . . . XIV Р. Cytisus.
Чаша тродела, жиг изнутра косо одсечен . . . . XV Р. Genista.
40. Цвеће несавршено т. ј. састављено из једног цветног омотача . . . . 41.
Цвеће савршено, сложено из чаше и крунице. 43.
41. Плод сушан, стиснут, крилат . LVI Р. Ulmus.
Плод сочан, округласт . . . . 42.
42. Лишће рапаво, по ободу рескасто, осредње дрво . . . . LV Р. Celtis.
Лишће глатко, по ободу цело, ниско шибље. . . . . LIII Р. Daphne.
43. Цвет сложен из једног, од различите руке дељеног цветног листа . . . . 44.
Цвет сложен из више, обично пет цветних листића . . . . 51.
44. Лишће ситно, понајвише игличасто . . . 45.
Лишће доста виђено, плосно . . . . . . 47.
45. Круница краћа од чаше, лишће врло ситно, редимице по гранчицама стављено. XLVII Р. Calunna.
Круница дужа од чаше, лишће игличасто, по стаблу и гранама без реда растурено . . 46.
46. Прашници при основи срасли, цвеће без приперака . . . . XLV Р. Bruckenthalia.
Прашници скроз слободни, испод свакога цвета по три приперка . . . XLVI Р. Erica.
47. Најмање по осам прашника у цвету . . . 48.

Највише по шест прашника у цвету . . . 49.

48. Плод бобица, са много семака XLIII P. Vaccinium.
Плод коштуница, са пет семака. . . . .
. . . . XLIV P. Arctostapylos.

49. Стабло са трњем — гранчицама у трн закржљалим . . . . LI P. Lycium.
Стабло без трња, само лишће гдешто по ободу бодљаво . . . . 50.

50. Зимзелен, усправљен шиб, са белим цвећем.
. . . . XXXVIII P. Ilex.
Бавраст шиб, са отпадајућим зими лишћем, а цвећем љубачастим . . . . LII P. Solanum.

51. Прашници малобројни, највише до 10 њих у цвету . . . . 52.
Прашници многобројни, најмање по 15 у цвету. 59.

52. Зимзелени шиб, пењући се на друго рашће, камење или зидине . . . . XXXII P. Hedera.
Шибље или дрвеће са отпадајућим зими лишћем . . . . 53.

53. Плод мека бобица. . . . . 54.
Плод сушан, или доста тврда коштуница . . 56.

54. Бавраст шиб, пењући се на друго дрвеће.
. . . . VIII P. Vitis.
Усправљено шибље . . . . 55.

55. Плод округао, лишће округласто, у повеће кришке шапасто дељено . . XXXIX P. Ribes.
Плод дугуљаст, лишће дугуљасто, ободом зупчасто . . . . III P. Berberis.

56. У цвећу по 10 прашника . . X P. Ailanthus.
У цвећу само 4 — 5 прашника . . . . . 57.

57. Плод спљоштен, крилат . . XII P. Paliurus.

Плод округласт или ћошкаст без крила . . 58.
58. Плод гладак, по 4 прашника у цвећу . .
. . . . XIII P. Rhamnus.
Плод длакав, по 5 прашника у цвећу. IX P. Rhus.
59. Прашници нарасли надно цвета — на ложи.
. . . . IV P. Tilia.
Прашници нарасли наврх чашине цеви . . 60.
60. Плод сушан, правилно пуцајућа шизокарпија.
. . . . XXXI P. Spiraea.
Плод већином сочан, правилно не пуцајући. 61.
61. Плод са једном семком — коштицом . . . 62.
Плод са најмање две семке, обично њих више 63.
62. Плод стиснут, са кожастом оплодницом, која се од зрелог плода неправилно одваљује . .
. . . . XXI P. Amygdalus.
Плод округласт или дугуљаст, са сочном не пуцајућом оплодницом . . . XX P. Prunus.
63. Цвет са много, најмање 10 тучкова . . . 64.
Цвет са мало, највише 5 тучкова . . . . 65.
64. Лишће перасто, коштице укрите у задебљалој чаши . . . . XXIX P. Rosa.
Лишће прстасто, коштице неправилно растурене по меком плодовом месу. XXX P. Rubus.
65. Лишће мање или више, кадшто до самог средњег нерва дељено . . . . 66.
Лишће цело, само гдешто ободом рескасто . 67.
66. Коштице у плоду тврде. XXIII P. Crataegus.
Семке у плоду кожастом љуском обложене.
. . . . XXVII P. Sorbus.
67. Плод ситан, мало што већи од грашка . . . 68.
Плод вићен, најмање од величине ораха . . 69.

68. Лишће ободом цело, цветни листићи дугуљасти . . . . . . XXIV P. Cotoneaster.
Лишће ободом рескасто, цветни листићи ланцетасти . . . . XXVIII P. Amelanchier.

69. Плод на врху од поширокe равни пљоснат, коштице у плоду тврде . XXII P. Mespilus.
Плод на закруженом врху угнут, семке у плоду кожастом оплодницом обрасле . . . . 70.

70. Плод пре зрења длакав, окца у плоду многосемена . . . . XXV P. Cydonia.
Плод свакад гладак, окца у плоду дво-семена . . . . XXVI P. Pirus.

II.

ОПИС ШУМСКОГ ДРВЕЋА И ШИБЉА.

A.) DICOTYLEDONEAE JUSS.

A. L. Jussieu Gen. plant. Ed. Usteri pag. 79.

Стабло дрвено, сложено из судова збивених у концентричне кругове — лета; лишће цело или од свакојаке руке дељено, са једним ребром као продужењем лисне дршке, нерви што из тог ребра излазе granati и међу собом мрежасто сплетени; цвеће виђено, кадшто усамљено, најчешће у свакојаке цвасти сложено, ретко голо — без чаше и крунице —, кадшто не савршено — из једног цветног круга састављено —, обично савршено т. ј. сложено из чаше и крунице; ембрион са два наспрамна котиледона, ређе их има више а тад су пршљенасто око стабаоца поређани.

Овамо спада већина нашег шумског дрвећа и шибља.

a) Dialypetalae Endl.

St. Endlicher Gen. plant. pag. 762 (exclusis Juglandeis, DC.)

Цвеће сложено из чаше и крунице, кадшто само из чаше (пeриантије) која је тад бојена, а састоји се свакад из повише, обично пет, слободних листића.

Фамилија: Ranunculaceae Juss.

A. L. Jussieu Gen. plant. pag. 257.

Цвеће хермафродитно, правилно, прашника много, плодник један или њих више, плод једносемена ахенија, ређе малосемена бобица или многосемена чаура.

Овамо спадају већином зељасте биљке, само једно племе има у Србији неколицину репрезентаната, у којих је стабло дрвено и то:

Племе: Clematideae DC.

A. P. De Candolle Prodrom. System. natural. I pag. 131.

Чаша 4-пера, бојена, са круницом или без ње, плод многе репате ахеније.

I Род: Clematis L.

C. Linnaei Gen. plant. Ed. II pag 257.

Само један цветни омотач, прашника много, прашнице споља за прашне кончиће утврђене, лишће наспрамно, без залистака.

Анализа фела.

Цветни листићи изнутра глатки, прашнице дужином равне прашним кончићима или мало што дуже, ложа нага . . . Cl. Flammula.

Цветни листићи с обе стране длакави, прашнице 2 — 3 крат краће од прашних кончића, ложа длакава . . . . . Cl. Vitalba.

---

1. Cl. Vitalba L. Spec. plant. Ed II. p. 766. L. Reichenbach Icon. Flor. Germ. et Helv. IV f. LXIV.

Српско име: бела лоза, павитина, скробут, скромут; н. Waldrebe, фр. clematite.

Цвеће бело сложено у рехаве коримбе, цветне листке с обе стране рутаве, ахеније са врло дугим пернатим кљуном; лишће перасто, листићи срцасти, цели или усечени; стабло баврљасто, пењуће се на друго дрвеће.

Расте свуд у Србији по речним лукама и крајевима од шума, и прави гдешто густе, не проходљиве павитњаке.

Цвета у Јуну.

Употреба. Наши сељаци праве гдешто од беле лозе гужве за везивање свакојаких ствари, утврђивање ограда и др., од грана се израђују котарице; лишће садржи, као у већине биљака што у ову фамилију спадају, љут отрован сок, који кожу наједа, ако се згњечено на њу привије.

Приметба. За другу сродну фелу, што је у науци позната под именом Cl. Flammula L, сећам се да сам је негде по Србији виђао, али сам пропустио да је уберем. Из горе стављене анализе моћи ће је сваки лако разликовати од обичне беле лозе.

II Род: Atragene DC.

A. P. De Candolle Prodr. Syst. nat. I pag 9.

Два цветна омотача т. ј. чаша 4-пера, бојена, и круница много пера; цветни листићи краћи од чаше, плодника много, плод многе кљунате ахеније.

2. A. alpina DC. Prodr. I pag. 10. L. Reichenb. Icon. Flor. Germ. IV t. LX no 4662.

С. и. — н. Alpenrebe, фр. clematite des alpes.

Цвеће усамљено, луњаво; цветни листићи лопатичасти, љубичасти, ређе бели; лишће двојно троперо, листићи овални, заоштрљени, ободом зупчасти; стабло баврљасто, пењуће се на друго рашће; нарасте у висину од 2 — 3 метра.

У нас као да је ово шибље ретко; ја сам га нашао само на Ртњу у Алексиначкој, где расте по крајевима од јелака.

Цвета у Јуну.

Употреба. Због виђеног цвећа сади се гдешто по башчама, у осталом може да послужи на оне исте цели као и бела лоза.

Фамилија: Berberideae Vent.

E. P. Ventenat Tabl. III pag. 83.

Цвеће хермафродитно, правилно, у грозд сложено; чаша бојена, 4-пера; круница 6 — 8 пера, цветне листке у два реда стављене; прашника 6 — 8; плодник слободан; плод 2 — 3 семена бобица; лишће цело, по стаблу расуто, ободом рескасто.

III Род: Berberis L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 150.

Чаша 6 пера с поља подбочена омотачем од три ситна приперка; круница 6 пера, круничини листићи са ситним жљездама при основи; прашника шест; цвеће жуто; плод бобица; шиб.

3. B. vulgaris L. Spec. plant. Ed II p. 471. L. Reichenbach Icon. Flor. Germ. et Helv. III t. XVIII f. 4486.

С. и. шимширика, дивљи шимшир; н. Sauerdorn; фр. vinetier, épine vinette.

Цветни грозд висећи, бобице дугуљасте, црвене; лишће објајасто, са две трокраке бодље при основи; стабло усправљено, са веругавим гранама; нарасте до висине од 2 — 3 м.

Налази се у нас по кршевитим местима, на Гребену више г. Милановца, више м. Раванице у ћупријској, у клисури Гаура Лазару близу Злота у Црноречкој, на Горици више Рама у Пожаревачкој по песку, но овде биће да је некад посађена.

Цвета у Априлу.

Употреба. Дрво од шимширике жуто је и доста тврдо, те се може употребити на финије ствари од столара и дрводеља; са кором се боје жуто коже — сафијан; кисељасте бобице могу се употребитм место лимуна, од њих се гдешто прави и мацун — у Румунији.

Фамилија: Tiliaceae Juss.

A. L. Jussieu Gen. plant. pag. 320.

Цвеће хермафродитно, правилно, у пазуху од лишћа у грође сложено; чаша и круница 5 — 6 пере; прашници многобројни, потплодни, са слободним, ретко при основи слепљеним прашним концима; плодник у 5 окаца дељен, у сваком окцу по два ембриона; плод сушна, пометањем 1-семена чаура; лишће цело, при основи неједнако срцасто; доста високо дрвеће.

IV Род: Tilia L.

C. Lin. Gen. plant. II pag. 232.

Чаша бојена; плод округао, длакав, цветна дршка подбочена дугачким приперком, који је до пола за петељку прирастао, цвеће беличасто, мирисаво.

Анализа фела.

1. Круничини листићи подбочени изнутра љуспама, на које су насађени прашници, лишће оздо сребрасто бело . . . . . T. argentea.
   Круничини листићи без љуспа . . . . . . 2.
2. Плод чврст, са испалим уздужним гредама. . . . . T. platyphyllos.
   Плод папираст, са слабо испалим гредама. . . . . T. sylvestris.

4. T. argentea Desf. Cat. plant. hort. Paris. p. 150. L. Reichenb. Icon. Flor. Germ. et Helv. VI t. CCCXXIV.

С. и. бела липа; н. Silberlinde; фр. tilleul argenté.

Цветне листе при основи изнутра подбочене повеликим љуспама, на којима су утврђени прашници; лишће повелико по наличју од густих звездастих длака сребрасто бело; плод без уздужних греда.

Расте у нас врло обилато по нижим брдима, највише у присоју, где је подлога каменита, у друштву са црним јасеном, ситном границом, цером и мачјим грабом.

Цвета од пола Јуна.

5. T. platyphyllos Scop. Flora Carn. p. 373. L. Reichenb. Flor. Germ. VI t. CCCXVI.

С. и. црна липа, смрдљива липа; н. Sommerlinde: фр. tilleul commun.

Цвеће малобројно, цветне листе без љуспа при основи; плод чврст, древењаст, са пет испалих уздужних греда; лишће доста велико, маторо по наличју длакаво, пупољци длакави.

Расте по брдима, гдешто са белом липом, но обично боље успева по дивљачнијим и хладнијим местима.

Цвета у Јуну.

6. T. sylvestris Desf. Cat. plant. hort. Paris. pag. 152. L. Reichenb. Icon. Flor. Germ. VI t. CCCXI.

С. и. липолист; н. Winterlinde; фр. tilleul des bois.

Цвеће многобројно, цветно лишће без љуспа при основи; плод папираст, са слабо испалим гредама; лишће доста ситно, оздо пепељаво, са четкицама од смеђих длака у пазуху од нерва; пупољци глатки.

Расте са пређашњом фелом, највише по дивљачним, планинским местима.

Цвета у Јуну.

Употреба. Липово је дрво због своје лакоће = 0·439 а), финоће и једнакости ткања, а и због беле боје много употребљено од столара и дрводеља на свакојаке покућне ствари и алате, особито такове од којих се поред лакоће и дурашност тражи. Као гориво липовина није ствари и односи се ка буковом дрву као 0,68 : 1 б); бољи је липов угаљ, а троши се највише у хемијским лабораторијама и узима се гдешто на справљање барута. Липова је лика сложена из врло чврстих, збивених влакана и употребљује се на везивање свакојаких ствари и справљање гужава; лишће је пријатна храна за стоку; из семена може се тискати уље; цвеће пажљиво осушено врло је пријатан теј.

Фамилија: Acerineae DC.

A. P. De Candolle Theor. élement. pag. 244.

Цвеће хермафродитно или пометањем диклинично, обично у обилат грозд сложено; чаша 4—9 пера обично 5 пера, срасла са подебелим колутом на који су остали делови цвета утврђени; крупица 4 — 9 пера; прашника обично 8, кадшто до 12; тучкови у доњем крају срасли; плодник сложен из две срасле карпидије, у свакој карпидији по два ембриона, од којих се обично само један развија; плод 1-семена, с поља крилата жирка (самара); лишће наспрамно без залистака, обично шапасто — ређе перасто дељено.

а) Овде се разумева специфична тежа на ваздуху осушеног дрва по Dr. Th. Scheerer Lehrbuch der Metallurgie Braunschweig 1848 I p. 168.

б) По Dr Th. Hartig: Luft, Boden und Pflanzenkunde X Auflage Stuttgart 1861 I, p. 168, буково дрво као добро гориво узето је као 1, на коју се горења сила осталог дрвља односи.

V. Род: Acer L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 159.

Круница најчешће 5-пера; прашнице на шиљате прашне кончиће нарасли; плод са различито управљеним крилима; цвеће беличасто или зеленкасто; осредње, кадшто врло високо дрвеће.

Анализа фела.

1. Лишће дугуљасто не дељено, само по ободу неправилно усечено и рескасто . A. tataricum.
   Лишће округласто, прстасто дељено . . . 2.
2. Плод са хоризонтално разведеним крилима . 3.
   Плод са мање више усправљеним крилима . 4.
3. Режњи од лишћа на врху затубасти, осредње . дрво . . . . A. campestre.
   Режњи од лишћа заоштрљени, високо дрво. . . . . A. platanoides.
4. Плод са крилима у правом углу отстојећим . . . . A. italum.
   Плод са крилима мање више паралелним, усправљеним . . . . 5.
5. Лишће у три целе кришке дељено . . . . A. monspessulanum.
   Лишће у 3 — 5, по ободу или на врху зупчастих крижака дељено. . . . . 6.
6. Плод пре зрења јасно црвен, кришке од лишћа затубасте, са затубастим зупцима. A. intermedium.
   Незрео плод жућкасто зелен, кришке од лишћа завршасте, са завршастим зупцима . . 7.
7. Између крила и плода округла, затворена шупљина . . . . A. macropterum.

Шупљина између крила и плода отворена . 8.

8. Лишће особито у младог дрвета мал не до дршке прстасто дељено . . A. Heldreichii.

Лишће не дубље већ до половине у кришке дељено . . . . . . A. Pseudo-Platanus.

— —

7. A. tataricum L. Spec. plant. Ed. II. p. 1495. L. Reichenb. Icon. Flor. Germ. V t. CLXII f. 4824.

С. и. жешља, жест, жестика; н. Tatarischer Ahorn; фр. érable de Tartarie.

Цветне петељке управљене, плод пре зрења црвен са усправљеним крилима, лишће јајасто при основи срцасто, неправилно усечено и рескасто: обично шиб, кадшто ниско дрво.

Расте у нас често по крајевима од шума, у речним доловима и по брдским странама, особито много по Копаониковом подгорју.

Цвета у Мају.

8. A. monspessulanum L. Spec. plant. Ed. II p. 1497. L. Reichenb. Ic. Flor. Germ. V. t. CLXII r. 4826.

С. и. паклен, маклен, тврдак.

Цвеће рано, цветне гранчице рехаве, најзад суноврате; плод гладак, са усправљеним крилима; лишће гладко, маторо доста круто, оздо пепељаво, у три еднака, ободом цела режња дељено, при основи не срцасто; осредње дрво.

Расте у нас на многим местима по камењарима, помешан често са јоргованом, мачјим грабом, мечјом леском и др., најлепше сам дрвеће находио више Николинаца испод Ртња у Алексиначкој.

Цвета у Априлу а тад почиње и лишће да развија.

9. A. intermedium nov. spec.

Цвеће непознато, гранчице са плодом рехаве, суноврате, плодова крила исправљена, млада црвена; лишће у пазуху од нерва длакаво, у осталом глатко, при основи право отсечено, горе у три режња дељено, средњи режањ са три, бочни са 2 — 4 затубаста зупца; осредње дрво.

Расте у нас у Књажевачкој на Бучанској гори идући Ласовачкој стени и на Лесковику у Алексиначкој, помешан са тврдаком и следујућом фелом, коју наш свет такођер тврдаком зове.

Цвета по свој прилици у Априлу, јер сам концем Маја находио савршено развит плод.

Приметба. Ово дрво држи средину између две оближње феле, плодом је налик на пређашњу а лишћем више на фелу што следује, али као да је још сроднија некој грчкој фели, A. Amaliae Orph. et Boissier Flor. Orient. I p. 951, само што грчко дрвце има јаче разведене гране и што је лишћем и плодом ситније.

10. A. italum Lauth. in K. Koch Dendrologie I p. 535. L. Reichenb. Ic. Flor. Germ. V t. CLXIII f. 4827.

Цветне гранчице обилате, усправљене; плод гладак, жућкасто зелен, са крилима у углу од 85° разведеним; лишће округласто, при основи срцасто, у 5 режања дељено, режњи по ободу крупно рескасти; омање дрво, најчешће шиб.

У нас доста ретко дрво; ја сам га нашао на Лесковику у Алексиначкој и Бучанској гори у Књажевачкој у друштву са двема пређашњим фелама, којих наш народ по имену не разликује.

Цвета у Априлу, пошто је већ лишће развио.

11. A. campestre L. Spec. plant. Ed. II p. 1467. L. Reichenb. Icon. Flor. Germ. V. t. CLXII f. 4825.

С. и. клен, кун у Старом Влаху; н. Feldahorn; фр. érable champêtre.

Цвеће доста обилато, цветне петељке усправљене; плод гладак или длакав са хоризонтално разведеним крилима; лишће глатко или оздо кадифато (A. molle Op.) при основи срцасто, у пет режања дељено, режњи цели (A. austriacum Tratt.) или на врху усечени; осредње дрво.

Расте у нас свуд по доловима и нижим брдима, највише по крајевима од шума.

Цвета у Мају.

12. A. platanoides L. Spec. plant. Ed II p. 1496. L. Reichenb. Icon. Flor. Germ. V. t. CLXV f. 4828.

С. и. млеч; н. Spitzahorn; фр. érable plane.

Цвеће обилато, цветне петељке усправљене, плод са хоризонтално разведеним крилима, лишће глатко у пет крижака дељено, ободом зупчасто, кришке и зупци заоштрљени; високо дрво које из млађих делова, кад се ране, пушта млечан сок.

Расте по већим шумама, обично у друштву са буквом.

Цвета у Мају.

13. A. Heldreichii Orph. in Boiss. Diagn. plant. orient. nov. Ser. II, V p. 71.

Цвеће рехаво; цветне цетељке усправљене; плод гладак, са нешто разведеним, под врхом раширеним крилима; лишће глатко у пет крижака цепљено, у млађег дрвета готово прстасто, кришке целе или усечене; осредње дрво.

Ово је дрво открито у Грчкој, ја сам га пак 1856 г. нашао на југу од Србије по Јавору, Голији и Јанковом камену.

Цвета у Јуну.

14. A macropterum Vis. Pemptas plant. Serb. novar. Venetiis 1857 p. II t. VI.

С. и. планински јавор.

Цвеће непознато, гранчице са плодом рехаве, суноврате: плод са крилима усправљеним, под врхом тако раширеним, да се унутарњим ободом поклапају; лишће глатко у пет крижака дељено, кришке до пола са паралелним, целим ободима, на врху усечене; високо дрво.

Ово сам дрво открио г. 1856 на Јастрепцу у Крушевачкој између Прокопа и Страцимира, где расте у друштву са буквом, обичним јавором и млечом; касније сам га виђао по Методији на Кораонику; цвета нисам још могао добавити.

Цвета по казивању пограничних стражари у једно време са обичним јавором, дакле у Јуну.

15. A. Pseudo-Platanus L. Spec. plant. Ed. II pag. 1495. L. Reichenb. Icon. Flor. Germ. V t. CLXIV t. 4829.

С. и. јавор; н. Traubenahorn; фр. érable sycomore.

Цвеће обилато, цветне петељке висеће; плод са крилима усправљеним, под врхом слабо раширеним; лишће оздо пепељаво, у пет крижака дељено, кришке јајасте од пола усечене или куупно рескасте, са затубастим зупцима; високо дрво.

Расте свуд по Србији са млечом, највише по буковим шумама.

Цвета у Мају, по вишим брдима у Јуну.

Употреба. Различите феле овога рода имају у техници различиту важност, према величини до које нарасту, мноштву у ком се где находе, тврдоћи и једнакости дрва и др. Најважнији у овом погледу јесу:

Клен; има необично чврсто дрво и употребљује се због тога од столара, дрводеља и машиниста у свакојако

покућне и све оне направе и алате од којих се чврстоћа и дурашност тражи; дрво од кленовог корена врло је жилаво, има лепе шаре на углађеној површини и узима се због тога од дрводеља на справљање свакојаких луксусних ствари, лула (Ulmerkoepfe), кутија и др.

Јавору је дрво мекше и од слабе дурашности, за то се узима ређе у грађу, али због једнакости дрвеног влакна тим се више троши од столара и дрводеља на покућне ствари, које нису толико изложене квару. Као гориво јавор је бољи од букве, ка којој се у пиродинамичком обзиру односи као 1, 14 : 1, а то исто важи и за друге две обичније срене, клен и млеч.

Млечу је дрво нешто чвршће и дурашније од јаворовог, али није тако једро и бело, пак се с тога толико не тражи од столара.

Дрво од талијанске феле (A. italum.) јако је цењено од Талијана као материјал за прављење тамбура, виолина (кремонеске) и др. a).

Остале феле овога рода, које расту већином на истоку или југу од Европе, нису још научно добро испитане и за то слабо што знамо о њиховој употреби. Све садрже мање или више шећерастог сока, који се може у пролеће из набушеног дрвета исцедити и на справљање шећера и неког слабог вина употребити; лишће од већине фела добро је као храна за овце и козе, а и кора се може употребити на чињење кожа и бојадисање пређе.

Фамилија: Hippocastaneae DC.

A. P. De Candolle Theor. élem. Ed. II pag. 244.

Цвеће хермафродитно или пометањем диклинично, неправилно; чаша отпадајућа 5-пера; листићи при основи

a) A. Bertoloni Flora ital. Bonnoniæ 1839. IV pag. 389.

у цев срасли; круница 4 — 5 пера, потплодна, цветни листићи не једнаки; прашника обично 7 ређе 5 — 10, прашни кончићи слободни насађени на колутасту ложу; плодник у 3 окца дељен, у сваком окцу по два ембриона, тучак један са врло ситним жигом на врху; плод сочна чаура са три окца од којих се гдешто само једно окце развија, семе крупно (налик на кестен): лишће наспрамно без залистака, прстасто дељено; дрвеће.

VI Род: Aesculus L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 157.

Цвеће у обилат, гранат грозд сложено: чаша звонаста, из пет неједнаких режања састављена; цветне листе окрајком разведене, наборите, прашни кончићи у лук на више накривљени; плод обрастао зељастим бодљама, које неким американским фелама (Ae. Pavia, Ae. lutea) фале.

16.*) Ae. Hippocastanum L. Spec. plant. Ed. II p. 488. L. Reichenb. Icon. Flop. Germ. V t. CXLI f. 4822.

С. и. — ; н. Rosskastanie; фр. marronier d' Inde.

Цвеће бело са црвеним или жућкастим пегама; прашника седам; лишће 7-перо, листићи објајасто ланцетасти, по ободу двојно рескасти; доста високо дрво.

Ово дрво, тако се држи, расте дивље у Азији, али где, то није још познато. Год. 1576 донесено је у Европу, по свој прилици најпре у Цариград, а сад се који дан све више сади по парковима и друмовима, гдешто у друштву са другим фелама из Америке са црвеним и жутим цвећем (Ae. carnea, Ae. Pavia и др).

Цвета у Мају.

---

*) Овим знаком обележено је оно дрвеће и шибље, што у нас дивље не расте, већ је из других крајева света донесено.

Употреба. Дрво је коњском кестену — тако су га најпре Турци назвали — олоше и у грађу и гориво слабо употребљиво; нешто је боље за столарску и дрводељску радњу и може се у овом смотрењу упоредити са липовином; кора је танином обилата и може се употребити у стројарству; плод, који је на кестен посве налик, за то је до сада занемарен, што садржи неку горчину, коју су тек у новије време изнашли да одвајају, а може се употребити на справљање спирта и стирка; брашно од тог рода особито је хваљено на истоку као добра и за кашљиве коње пријатна храна а).

Фамилија: Celastrineae Br.

Ad. Brongniart Annal. des Sciences nat. X. p. 328.

Цвеће хермафродитно или пометањем диклинично; чаша 4 — 5 пера са листићима при основи сраслим; круница 4 — 5 пера, нарасла на подебели потплодни колут; прашника 4 — 5, прашни конци слободни; један тучак са целим или у 3 — 5 режања дељеним жигом; плодник слободан, дељен у 3 — 5 окаца, у сваком окцу по два ембриона; плод пуцајући; лишће наспрамно, недељено, цело или рескасто, са ситним залисцима.

VII Род: Evonymus L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 48.

Цветне гранчице у пазуху од лишћа стављене, цвеће ситно; чаша у 4 — 5 крижака дељена, цветних листића 4 — 5; прашника 4 — 5; насађених на меснат колут; плодник дељен у 3 — 5 окаца, у сваком окцу по 1 — 2 семке, лишће нераздељено, глатко; шибље.

а) C. Clusii Rariorum plantar. Historia Antwerpiæ 1601 p. 8.

Анализа феЛа.

1. Стабло и гране од мрких брадавица рапаве. . . . . E. verrucosus.
   Стабло без брадавица . . . . 2.
2. Младе гране 4-угалне, у цвећу по четири прашника. . . . . E. europaeus.
   Младе гране ваљкасте, у цвећу по пет прашника. . . . . E. latifolius.

---

17. E. verrucosus Scop. Flor. Carn. I pag. 166. L. Reichenb. Icon. Flor. Germ. VI t. CCCX f. 5135.

Цветне гранчице кончасте, троцветне; у цвету по четири прашника; плод угласт са закруженим угловима; лишће јајасто, заоштрљено; грање обрасло брадавицама; шиб ретко што већи од метра, са врло танким гранчицама.

Расте у нас свуд по шумама, особито по шумским камењарима.

Цвета у Мају.

18. E. europaeus L. Spec. plant. Ed. II p. 286 Reichenb. Icon. VI CCCIX.

С. и. курковина, н. gemeiner Spindelbaum; фр. fusain commun, bonnet de prêtre.

Цветне гранчице кончасте, цвеће многобројно; у цвету по пет прашника; плод 5-угласт, углови остри; стабло 4-угло, глатко; лишће јајасто ланцетасто; шиб обично од висине човечјег боја, но може порасти и већи.

Расте по трњацима, брдским странама и крајевима од шума.

Цвета у Мају.

19. E. latifolius Scop. Flor. Carn. I pag. 165. L. Reichenb. Icon. Flor. Germ. et Helv. VI t. CCCX f. 5136.

Цветне гранчице здуљене, кончасте, цвеће многобројно; у цвету по пет прашника; плод 5-угласт, углови крилати; лишће јајасто ланцетасто, заоштрљено; стабло ваљкасто, глатко; шиб од два човечја боја и више.

Расте у нас само по вишим брдима, много ређе од пређашњих фела: ја сам га видео испод Старице у Мајданпеку, на Плешу у Књажевачкој и на Повлену у Ваљевској.

Цвета у Мају.

Употреба. Дрво од курковине, које нешто наличи на шимшировину и које се као и шимшировина под длетом добро повија, радо се употребљује од дрводеља на гдекоје луксусне ствари, обично се пак израђује у вретена, свирке и друге ситније направе; жежено даје добар угаљ за писање и за справљање финијег барута.

Фамилија: Ampellideae H. B. et K.

Humboltd, Bonpland et Kunth Nova gen. et spec. V pag. 223.

Цвеће хермафродитно или полигамно, правилно; чаша ситна; круница 4 — 5 пера, нарасла на котилодни колут, цветни листићи на изменце стављени са ситним жљездама; прашника пет, прашни кончићи слободни; жиг седећи, не раздељен; плодник обично у два, ређе у више окаца дељен, у сваком окцу по 1 — 2 семена; лишће по стаблу расуто, са ситним венућим залисцима.

VIII Род: Vitis L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 85.

Цвеће ситно, црвенкасто, чаша петозупчаста; прашници у горњем крају дуго слепљени; бобице у два окца

дељене, малосемене; лишће шапасто дељено; бавр̓љаст шиб, који се пење на друго рашће, и ту се утврђује рашљикама т. ј. кончастим израслима, што су из закржљалих цветних гранчица постале.

20.*) V. vinifera L. Spec. plant. Ed. II p. 293.

С. Н. Винова лоза, вињага; н. Weinrebe; фр. vigne.

Цвеће многобројно, у сложен грозд збивено; бобице у вињаге свакад црне, у гајене винове лозе црне, црвене, жућкасте и зелене; лишће од свакојаке руке усечено, младо паучинасто, маторо глатко.

Овај је шиб, тако се у опште држи, од давнине досељен из Азије у Европу, где се по умерено топлим крајевима у свакојаким варијететима гаји; у нас се вињага често налази задивљала око река и потока и по крајевима од шума, где се много крат до на врх највећег шумског дрвећа пење.

Цвета у Мају.

Употреба. Дрво од винове лозе у техници је од слабе користи, само што даје угљенисано франкфуртско црнило; важност плода позната је.

Фамилија: Terebinthaceae Juss.

A. L. Jussieu Gen. plant. pag. 405.

Цвеће хермафродитно, полигамно или дводомо, правилно; чаша 3 — 5 пера, слобоћна, листићи ређе при основи међу собом и са плодником срасли; круница 3 — 5 пера, ретко крунице нема, прашника 3 — 5 или 6 — 10, ређе више, прашни кончићи понајвише слободни, ређе при основи срасли; плодник слободан, ређе са чашом срастао, један, а кадшто их има до шест, али су већином јалови: тучак на свакома плоднику по један, жиг

не раздељен; плод не пуцајући, 1-семени, коштуничав или сушан; лишће засебно, цело или перасто, без залистака; дрвеће или шибље.

IX Род: Rhus L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 145.

Цвеће у кунину сложено; чаша петодела; круница петопера, круничини листићи јајасти; прашника пет; плодник не раздељен; плод 1 — 3 семена коштуница.

Анализа фела.

Лишће цело, цветна кунина растресита . . . . R. Cotinus.

Лишће перасто, цветна кунина збивена. . . . . Rh. typhina.

---

21. Rh. Cotinus L. Spec. plant. Ed. II. p. 145.

С. и. руј; н. Sumach, Perueckensumach; фр. fustet, sumac.

Цвеће ситно, црвенкасто, плод сочивасто стиснут, гладак, многе петењке јалове, најзад здуљене, длакаве, лишће округласто, глатко; шиб од 2 м. висине.

Расте у нас врло обилато по камењарима и топлим брдским странама, помешан са јоргованом, мачјим грабом, макленом и др..

Цвета у Јуну.

22.*) Rh. typhina L. Spec. plant. Ed. II p. 380.

С. и. сирћетово дрво; н. Essigbaum; фр. vinaigrier.

Лишће перасто, са 8—10 листића на свакој страни, листићи јајасто ланцетасти, по ободу рескасти, лисне дршке, петељке и млађе гране густим рујавим длакама

обрасле; плодове гранчице врло збивене, најзад црвене уједно са плодом; осредње дрво.

Расте дивље у Америци, од куд је у Европу донесено, и ту се сади по башчама и парковима због китњастог лишћа и плода; расте врло брзо и јако се столича, те се гдешто већ и задивљало налази.

Цвета концем Јуна.

Употреба. Са дрвом од руја може да се пређа бојадише жуто, а са кореном црвено и наранчасто; лишће се узима на чињене кожа. За нас је ово рашће од приличне важности, јер се находи врло обилато на више места особито по источним крајевима наше земље, од куд га се доста у оближне области износи.

Од мање је важности сирћетово дрво; његово лишће може такођер да се употреби у стројарству, а кисео плод узима се на справљање оцта и бојадисање шешира, Дали је оцат од плода сирћетовог дрвета прављен здрав, то још није осим сваке сумње доказано.

X Род: Ailanthus Desf.

R. S. Desfontaines Acta acad. Paris 1786 p. 263.

Чаша кратка, 5-дела, кришке једнаке, јајасте; круница 5-пера, дужа од чаше; у мушком цвету десет прашника, са слободним прашним кончићима нараслим на потплодни колут, у хермафродитном само 2—3, у женском без прашника; плодника 2—5, слободна, стиснута, 1-семена, плод крилата жирка; лишће перасто; високо дрво.

23. *) A. glandulosus Desf. где и род t. 35.

С. и. пајасен a); н. Himmelsbaum; фр. Vernis du Japon.

---

a) По Б. Шулеку: Korist i gojenje šumah. Zagreb 1866 стр. 174. Чеси су први ово дрво назвали пајасеном због велике сличности

Цвеће зеленкасто у рехаву кунину сложено; плод најзад црвен; лишће перасто, са листићима наспрамним, јајасто ланцетастим, по ободу рескастим.

Расте дивљи у Хини и на Молукским острвима, од куд је пре мало што више од једног века у Европу донесен и ту се већ често по башчама и парковима, у новије време и по шумама сади.

Употреба. Дрво је ово особито важно с тога, што необично брзо расте а), пак како и нашу климу врло добро сноси, то се може корисно употребити на засађивање голетних, пешчаних или каменитих места, у нас где се стока слабо затвара тим више, што га наше домаће животиње, због непријатног задаја његовог лишћа, не једу. Пајасеново је дрво бело, врло меко и лако, али што даље то бива чвршће и теже; на шта би се пак могло употребити, то има истом да се искуством дозна.

Фамилија: Euphorbiaceae Endl.

St. Endlicher Gen. plant. pag. 1107.

Цвеће 1 — или 2 домо, из једног, ретко двојног цветног омотача сложено; чаша 4 — 9 дела; круница 5-пера, кадшто без крунице; мушко цвеће састављено из прашника, бројем са кришкама чаше равних или сугубих, нараслих посред чаше или под закржљали плодник;

у лишћу и плоду са обичним белим јасеном; ту ћемо реч моћи и ми да усвојимо тим више, што је склопљена на прилику подобних у нас речи паклен, паперје, паужина и др.

а) У парку наше војене академије посечен је лане један пајасен, коме је било 18 година, и имао је дебљину од 4 д. м; сваке је дакле године нараштивао са 2, 2 с. м. док наше обично древеће на пр. буква, која доста брзо расте, не нараштује одсеком више него са 3 м. м.

женско цвеће сложено из 2 — 3-тиног плодника, нараслог на ложу или насађеног на подужу дршку; тучка три, ређе два, цела или 2-дела: чаура 3-гука, са три окца, у сваком окцу по једна или по две семке; лишће кад укрштено, кад по стаблу расуто, већином цело, без залистака.

XI Род: Buxus L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 440.

Цвеће 1-домо, са 4-делим перигоном, мушко многобројно са четири прашника, женско усамљено, мушким опкољено и подбочено 3 — губом љуспом; плодник седећи, тучка три; чаура у 3 окца дељена, у сваком окцу по две семке, лишће укрштено.

24.*) B. sempervirens L. Spec. plant. Ed. II p. 1394. L. Reichenb. Icon. Flor. V t. CLIII f. 4808.

С. н. шимшир; н. Buchsbaum; фр. buis.

Прашници стреласти, на врху затубасти; лишће лаштеће, зимзелено, са длакавим дршкама; врло гранат шиб или сниско дрво.

Расте у топлијим крајевима јужне и западне Европе, у Македонији, Грчкој, Далмацији и др.; у нас се гдешто по башчама сади.

Цвета у Априлу.

Употреба. Дрво је шимширово врло збивеног, једнаког кроја и врло лепе жуте боје; с тога се радо употребљује од вештака на свакојаке ситније ствари, кашике, кутије, у штампарији на дрворезе, у столарству на финије покућне ствари и др.; због китњастог раста и зимзеленог лишћа гдешто се и у нас по башчама сади.

Фамилије: Rhamneae R. Br.

Rob. Brown in St. Endlicher Gen. plant. pag. 1049.

Цвеће у рехав коримб или грозд сложено, хермафродитно или пометањем диклинично, правилно; чаша 4 — 5 пера, чашини листићи при основи срасли; круница 4 — 5 пера, доста ситна, листићи нарасли на потплодни колут; прашника 4 — 5, на обод од колута насађена, прашњи кончићи слободни; тучка 2 — 4, скроз или само у доњем крају срасла; плодник сложен из 4 — 5 карпидија; плод 3-гука коштуница, са сочном или сушном оплодницом; лишће по стаблу расуто, не дељено, са ситним залисцима; шибље или ниско дрвеће.

XII Род: Paliurus Tourn.

P. Tournefort Instit. rei herb. pag. 616.

Чаша са разведеним листићима; круница 5-пера; прашника пет, прашни кончићи при основи стиснути; тучка три, жигови дугуљасти; плод сушан, по ободу крилат, у три окца дељен, у сваком окцу по једна семка.

25. P. australis Gaertn. De fructib. et seminib. plant. p. 203. M. de la Marck Illustrations des genres t. 210.

С. и. драч, чалија; н. Stechdorn; ф. argalou, porte chapeau, épine de Christ.

Круничини листићи објајасти, уврнути, прашници преко крунице пружени; крило од плода ровашено; младе гране с једне стране длакаве; лишће јајасто са три уздужна нерва; трновит шиб, у нас ретко већи од човечјег боја.

Расте у нас на више места: у Топчидеру, Алексинцу, Суповцу, Књажевцу, Зајечару, Кусјаку и др.

Цвета у Мају.

Употреба. Једина корист за коју знамо та је, што је жива ограда од чалије за сваку зверад непроходљива.

XIII Род: Rhamnus Juss.

A. L. Jussieu Gen. plant. pag. 417.

Чаша бокаласта, 4 — 5 дела; прашника 4 — 5; тучак један, са 1 — 4 жига: коштуница са 1 — 4 коштице; шибље, кадшто доста високо.

Анализа фела.

1. Шиб трновит, са наспрамним гранама. . . . 2.
Шиб не трновит, са посебице стојећим гранама. 3.
2. Коштице од плода са јапећом пукотином. . . . . , . Rh. saxatilis.
Коштице од плода са узаном, не јапећом пукотином . . . . Rh. cathartica.
3. Жига 2 — 4, ретко 5 . . . . Rh. alpina.
Тучак не раздељен, жиг главичаст . . . 4.
4. Лишће лаштеће, по ободу цело, повисок шиб. . . . . Rh. Frangula.
Лишће тавно, по ободу рескасто, доста снизак шиб . . . . Rh. rupestris.

---

26. Rh. saxatilis L. Spec. plant. Ed. II p. 1671. Waldstein et Kitaibel Plantae Hung. rar. III t. 255. (Rh. tinctorius WK).

Цвеће жућкасто зелено, жиг у 2 — 4 кришке дељен; плод са 2 — 3 коштице, свака коштица с леђа са пространом уздужном браздом: лишће елиптично или ланцетасто, на далеко рескасто; гране у трн завршене; снизак шиб, кадшто на земљу оборен, другда усправљен, са јако разведеним гранама.

Расте често по каменитим брдима; око Мокре горе у Ужичкој, Ртњу у Алексиначкој, Уљ камену и Богданици у Књажевачкој, Столу у Крајинској, више Раванице у Ћупријској, више Топчидера и др.

Цвета у Мају.

27. Rh. cathartica L. Spec. plant. Ed. II p. 279.

С. и. пасдрен, псећи дрен, пасјаковина; н. Wegdorn, Kreutzdorn, Hirschdorn; фр. nerprun.

Цвеће жућкасто зелено; жиг у 2 — 4 кришке дељен; коштица у плоду са узаном пукотином с леђа; лишће јајасто, на близу рескасто, горњи зупци жљездом окончани; гране у трн завршене; шиб обично већи од човечјег боја, кадшто осредње дрво.

Расте у нас врло обилато, особито по питомим местима, око река и бара: у Топчидеру, по Макишу, у Поморављу и др.

Цвета у Јуну.

28. Rh. alpina L. Spec. plant. Ed. II p. 280.

С. и. љиговина; Alpen — Faulbaum.

Цвеће полигамно, жућкасто зелено; жиг у 2 — 4 кришке дељен; лишће повелико, лаштеће, овално, по ободу ровашено, са повише, најмање 12 пари по наличју испалих нерва; гране без трња; кривудав шиб мало што већи од човечјег боја.

Расте по камењарима: у нас у Подрињу на Крстачи више м. Раче, на Равној гори и испод Мучња у Ужичкој, на Повлену у Ваљевској, на Радочелу више Студенице и др.

Цвета у Мају.

29. Rh. rupestris Scop. Flor. Carn, I p. 164, t. 5.

Цвеће хермафродитно; црвенкасто; круница из пет јајастих листића сложена; жиг нераздељен, главичаст,

лишће тамно, јајасто или округласто, по ободу рескасто, са 6 — 9 пари по наличју видљивих нерва; грапе без трња, младе длакаве; шиб усправљен, ретко што већи од аршина.

Расте у нас по кршевима: око Мокре горе у Ужичкој, више Раванице у Ћупријској, по Обручатници у Алексиначкој, на Столу у Крајинској и др.

Цвета у Мају.

30. Rh. Frangula L. Spec. plant. Ed. II p. 280.

С. н. — ; н. Faulbaum, Kratzholz, Zapfenholz, Pulverholz; фр. bourgène.

Цвеће хермафродитно, бело; круница из пет јајастих листића сложена; жиг не раздељен, главичаст; лишће лаштеће, овално, по ободу цело; плод незрео црвен, најзад црн (као што је зрео у већине фела црн); усправљен шиб, од величине 3 — 4 м.

Расте по влажним местима: близу Београда у Макишу, у Моравској долини између Карановца и Осаонице, врло обилато у Подрињу идући Сакару и др.

Цвета у Мају.

Употреба. Дрво од обичног пасдрена доста је тврдо и употребљује се од дрводеља на свакојаке ситније ствари; од последње феле (Rh. Frangula) праве се врањеви и чепови за бурад, особито је пак ово последње дрво цењено од барутџија, јер даје жежено нај бољи и нај лакши угаљ за пушчани прах.

Много је важнији од прве овде описате феле плод, који у рано доба справљен и са којекаквим хемичким стварима помешан, даје зелену, жуту и црвену боју; у трговини је овај плод познат под именом graines d' Avignon, у нас зрна или алаџувер.

Фамилија; Leguminosae Juss.

A. L. Jussieu Gen. plant. pag. 381.

Цвеће хермафродитно, симетрично; чаша 5 пера, са листићима кадшто од основе у цев сраслим, другда двоуснатим; круница 5 пера, лептираста, на потплодни колут нарасла, два доња цветна листића у кобилицу срасла, три остала слободна, два бочна крила, а горњи највећи барјак; прашника десет, сви прашни кончићи у целу или расцепљену цев срасли, или девет кончића сраслих а десети слободан; плод из једног оплодног листића сложен, стубић један, жиг један на врху или с бока на тучак насађен; плод махуна, дуж пуцајућа или се у попречне чланове распадајућа; лишће цело или од свакојаке руке дељено; у нас већином зељасте биљке, гдекоје шибље и много страно дрвеће.

XIV Род: Cytisus L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 347.

Цвеће усамљено, у рехав грозд или збивену главицу сложено; чаша зељаста, двоусната, горња усна са три доња са два зупца, барјак усправљен; прашници у један сноп срасли; стубић усправљен; жиг на спољашњој страни од тучка косо стављен; плод стиснут, са повише семака; лишће 3-перо, ређе цело.

Анализа фела.

1. Цвеће наврх стабла или грана у голи грозд сложено . . . . 2.
   Цвеће дуж стабла или наврх грана лишћем подбочено . . . . 3.
3. Цветни грозд висећи, шиб од величине човечјег боја или већи . . . . . C. Alschingeri.

Цветни грозд усправљен; шиб мало што већи од метра . . . . C. nigricans.

3. Цвеће у пазуху од лишћа дуж стабла стављено. . . . . 4.

Цвеће наврх стабла или грана у коримб сложено. . . . . 6.

4. Лишће не раздељено . . . . . C. decumbens.

Лишће троперо . . . . 5.

5. Барјак гладак, цветне петељке краће од својих чаша . . . . C. hirsutus.

Барјак длакав, цветне петељке од дужине чаша . . . . C. elongatus.

6. Барјак по среди наранчаст, махуна рутава. . . . . C. capitatus.

Барјак свуд једнако бојен, махуна свиласта. . . . . C. austriacus.

---

31. C. Alschingeri. Vis. Flor. Dalmat. III p. 162 Ic. LIV.

Цветни грозд висећи, цвеће рано, као у свију следујућих фела жуто; лишће 3-перо, листићи објајасти, лисна дршка озгор браздовита; махуна од положених длака свиласта, по ободу задебљала; висок шиб или осредње дрво.

Расте по камењарима, у нас само на Цеврину у Крајинској.

Цвета у Мају.

Приметба. Друга сродна фела — C. Laburnum L. —, много је обичнија по Европи, а и у нас се често виђа сађена по баштама и парковима. Ову обичну фелу зову Немци bohnenbaumartiger Geissklee, фр. aubours, faux-ébenier.

32. C. nigricans L. Spec. plant. Ed. II p. 1041. L. Reichenb. Icon. Flor. Germ. XXII t. 20.

C. n. зановет, као већина следујућих фела; н. Geissklee.

Цветни грозд усправљен; лишће тро́перо, листићи елиптични, сви делови од положених длака свиласти; снизак шиб ретко што већи од метра. Лишће и младо грање осушено поцрни.

Расте по брдовитим местима, камењарима, крајевима од шума по целој Србији.

Цвета у Јуну.

33. C. capitatus Jacq. Flor. Aust. p. 21 t. 33.

Цвеће у збивен коримб сложено; барјак по среди наранчаст; грање од разведених длака рутаво, годишње гране испод коримба усправљене, стабло обично премашуће; лишће 3-перо, листићи овални, од положених длака свиласти; махуне рутаве, најзад црне; снизак, усправљен шиб, ретко што већи од аршина.

Расте по думацима и крајевима од шума.

Цвета у Јуну.

34. C. austriacus L. Spec. plant. Ed. II p 1042. Reichenb. Icon. Flor. Germ. XXII t. 27 I, II.

Цвеће наврх стабла у збивен коримб сложено, барјак свуд једнако жут; гране усправљене, длакаве; лишће 3-перо, ланцетасто, од положених длака свиласто уједно са барјаком и махуном, која матора бива смеђа; снизак шиб од величине пређашње феле.

Расте у нас врло обилато по хумовитим, присојним странама.

Цвета у Јуну.

Приметба. По нашим вишим брдима на истоку, по Барама и Расоватом камену расте неко сродно шибље

мало што веће од педи, са врло ситним лишћем (C. microphyllus Boiss.? Diagn. plant. orient. S. II p. 5); на Копаонику у Крушевачкој са жутим длакама по целом стаблу (C. chrysotrichus Boiss.? Diagn. pl. or. I, 2, pag. 12). Да ли се пак то шибље специфично разликује од пређе описате феле, то би се могло казати истом по сравњењу Боасијером описатог рашћа.

35. C. elongatus WK. Plant. rar. Hung. II p. 200 Ic. 183.

По 2 — 4 цвета у пазуху од лишћа наврх стабла или грана у лиснат грозд сложена, петељке од дужине чаше; барјак гладак, дужи од крила, а крила дужа од кобилице; лишће троперо, листићи објајасти, од положених длака свиласти; махуна 5 — 6 пута дужа по што је широка, зрела врана; штркљаст шиб, од величине човечјег боја.

Расте у нас по Подунављу више Добре, око Милановца, Текија, Брзе Паланке и др.

Цвета у Априлу.

36. C. hirsutus L. Spec. plant. Ed. II p. 1042.

Цвеће у пазуху од лишћа сложено наврх стабла у кратак, лиснат грозд; чаше двојином дуже од својих петељака; барјак гладак, много дужи од крила; махуна рутава, кадшто само по ободу трепљава, матора врана; лишће троперо, листићи овални; снизак шиб, ретко већи од аршина.

Расте у нас по думацима, крајевима од шума: више Топчидера, око Мокре горе у Ужичкој, на Копаонику у Крушевачкој, на Ђурђевом брду близу Јагодине, на Плешу и Расоватом камену у Књажевачкој и др.

Цвета у Априлу.

37. C. decumbens Walp. Repert. V p. 804 Reichb. Ic. Flor. Germ. XXII t. 25 f. III et t. 29 f. III. IV.

Цвеће усамљено или двојно, у пазуху од лишћа сложено у подугачки, лиснати, једнострани грозд; чаше 2 — 3 крат краће од својих петељака; барјак гладак, мало што дужи од кобилице; махуна (25 — 30 м. м. д. 9 м. м. ш) зрела врана, глатка или длакава; лишће цело, дугуљасто или објајасто уједно са стаблом глатко, чешће свиласто, кадшто од разведених длака рутаво (C. Halleri); шиб ретко што виши од педи.

Расте у нас по присојима нижих и виших брда, рутави варијет на југоисточној страни Ртња у Алексиначкој.

Цвета у Априлу, на вишим брдима касније.

Употреба. Ове различите феле заповета, као што их наш народ у опште назива, од слабе су користи, ван што дају, где у повећој количини расту, у лишћу и годишњим зеленим гранама пријатан и здрав брст за овце и козе, а само прва фела, што може у приличио дрвце да израсте, могла би се употребити у столарству и дрводељству.

XV Род: Genista L.

C. Lin. Gen. Plant. Ed. II pag. 343. E. Spach Revisio gen. Genistae y Annales des sciences nat. 1844.

Цвеће усамљено, у рехав грозд или збивену главицу сложено; чаша зељаста 5-дела, горње две кришке дуже, доње три кадшто врло ситне; барјак право пружен; тучак мал не прав или нешто на више савијен: махуна стиснута мало — или много семена; лишће цело, ређе тродело; доста ниско и гранато шибље.

Анализа фела.

1. Стабло од силазећег лишћа крилато. G. sagittalis.
   Стабло ваљкасто, кадшто угласто, али без крила . . . . 2.
2. Кобилица много дужа од крила . . . . . 3.
   Кобилица крилима равна или краћа . . . 4.
3. Стабло са гранатим бодљама у пазуху од лишћа . . . . G. dalmatica.
   Стабло без такових бодаља . . . G. inermis.
4. Цвеће у пазуху од лишћа усамљено или двојно. . . . . G. pilosa.
   Цвеће наврх грана у главицу или грозд сложено . . . . 5.
5. Лишће тросперо, скоро отпадајуће . G. radiata.
   Лишће не раздељено . . . . 6.
6. Цвеће на врло кратке петељке насађено, наврх грана у главице збивено . . G. subcapitata.
   Цвеће са умерено дугим петељкама, накрај грана у дуже или краће грозде збивено . . 7.
7. Младе гране правилно троугле . G. scariosa.
   Младе гране ваљкасте или неправилно угласте. 8.
8. Махуне рутаве . . . . G. ovata.
   Махуне глатке, ретко длакама рехаво обрасле 9.
9. Чашине кришке дуже од својих цеви, семке угасито смеђе. . . . . G. anxantica.
   Чашине кришке краће од својих цеви, семке шућкасте или зеленкасте . . . G. tinctoria.

---

38. G. radiata Scop. Flor. Carn. II p. 61.

Цвеће наврх грана у коримб сложено; петељке много краће од својих чаша: цветни делови свиласти; барјак

од дужине кобилице; махуна ситна, свиласта, у усправљен кљун завршена; лишће троперо, свиласто, врло скоро отпадајуће; стабло усправљено са смеђом дуж набраном покожицом, гране зелене; шиб ретко већи од аршина, страног изгледа с тога, што је обично без лишћа.

Расте у нас по присојним странама и камењарима: у Подрињу на Звезди, Стоцу, близу Сокол бање у Алексиначкој на Уљ камену у Књажевачкој и др.

Цвета у Мају.

39. G. dalmatica Bartl. et Wendl. Beitraege zur Bot. II p. 74. L. Beichb. Icon.-Flor. Germ. XXII t. 34 f. III.

Цвеће наврх грана у дугачак грозд сложено; чаше од дужине својих петељака; барјак гладак или само дуж среде длакав, краћи од длакаве кобилице; прашнице дугуљасте; жиг гладак; лишће цело; махуна ромбична са 2 — 3 семке; лишће ланцетасто или линеарно; стабло длакаво, обрасло разведеним, од свакојаке руке гранатим трњем; шиб мало што већи од педи.

Расте у нас по камењарима око Мокре горе, на Стоцу и Звезди у Ужичкој.

Цвета у Мају.

40. G. germanica L. var. inermis Koch Syn. Ed. II p. 168.

Цвеће у кратак, рехав, лиснат грозд сложено; чаше од дужине својих петељака; барјак гладак, уједно са крилима много краћи од кобилице; прашнице овалне; жиг гладак; махуна длакава, овална са 4 — 6 семака; лишће цело, ланцетасто или јајасто; снизак шиб од разведених длака рутав.

Расте у нас на Пањку у Ужичкој, на равном Столу у Чачанској и Копаонику у Крушевачкој.

Цвета у Мају, на Копаонику у Јуну.

41. G. subcapitata nov. spec.

Цвеће наврх грана у збивену главицу сложено и подбочено кругом од збивеног наврх грана лишћа; чаша жућкаста, од положених длака свиласта, чашине кришке равне у дужини са чашином цеви, горње две пошироке, троугалне, доње три нешто краће, линеарне; барјак на врху крњ, уједно са кобилицом свиласт; крила глатка краћа и двојином ужа од барјака и од кобилице; махуна нешто накрива, свиласта; лишће цело, дугуљасто, у доњем крају сужено, дуж среде обично савито, згор глатко, оздо свиласто; стабло са гранама дуж изриљано, младе гране зелене, свиласте; кривудав грапат шиб, ретко већи од педи.

Расте по кршној Обручатници испод Ртња у Алексиначкој. а)

Цвета у Јуну.

Приметба. Г. Е. Боасије у Жневу, коме сам ову фелу послао, желећи да је сравни са две друге сродне феле, одговорио ми је да се разликује од G. involucrata Spach тиме, што је у ове стабло јако веругаво, длакаво, лишће ситније на обе стране разведеним длакама обрасло и што петељке носе приперке; од G. Sakellariadis Boiss et Orph., што ова има цвеће наврх грана гроздасто стављено и што јој је лишће уже, с обе стране длакаво. Трећа, G. sericea Wulf. с којом се моја фела у одећи слаже, разликује се тиме, што јој је цвеће нешто веће, што су чаше на доста дуге петељке насађене, што

а) Овамо спада по свој прилици и онај ситни шиб, који расте обилато наврх Сухог рудишта у Крушевачкој, а за који сам пре држао да је G. sericea Wulf. Сравни J. Pančić Verzeichniss der in Serbien wild wachsenden Phanerogamen у Verhandlungen des zool. bot. Vereins Wien 1856. стр. 477.

су чашине кришке дуже од своје цеви и што је барјак дужи од крила и од кобилице.

42. G. sagittalis L. Spec. plant. Ed. II pag. 998.

С. н. пријештап; н. Ginster mit geflügelten Aesten.

Цвеће наврх стабла у главице сложено; чаше с поља длакаве, дуже од својих петељака; махуне рутаве, маторе смеђасте; лишће малобројно, ланцетасто, стабло крилато, доњим крајем на земљу оборено; шиб од чеперка.

Расте по дивљачним местима, највише по брдским странама на југу од Србије, близу нас идући од Бањичке механе Торлаку.

Цвета у Јуну.

43. G. scariosa Viv. Flor. Ital. Fragm. I. t. VIII.

Цвеће наврх грана у рехав грозд сложено; петељке од дужине чашине цеви; барјак гладак од дужине кобилице; прашнице дугуљасте; жиг длакав; махуне глатке, лишће ланцетасто са сувим прозрачним ободом, стабло усправљено, угласто, са троугалним гранама.

Расте по камењарима: на Ртњу и близу Сокол бање у Алексиначкој, на Столу у Крајинској, на Барама у Књажевачкој и др.

Цвета у Априлу.

44. G. anxantica DC. Prodrom. II p. 150.

Цвеће наврх грана у грозд сложено; чаша жућкаста, дужа од своје петељке, чашине кришке дуже од своје цеви, махуна дугуљаста, глатка, са 6 — 8 бубрежастих семака; лишће елиптично, кошасто, младо дугим длакама рехаво обрасло, маторо глатко и доста круто; шиб од аршина, са доста здуљеним, угластим гранама.

Расте у нас по Златибору на обали Рзава.

Цвета у Југу.

Приметка. Овај шиб може да се по нерватури лишћа нај лакше разликује од сродне жутилице: у ове су нерви малобројни и прозрачни, а нењу се уз лисни обод до обљнжљих нерва, с којима анастомишу; у наше пак феле (да-ли и у талијанске?) ти су нерви многобројни, тавни и распадају се у густу мрежу, у којој су окца прозрачна.

45. G. ovata WK. Plant. Hung. rar. I p. 86 t. 84.

Цвеће наврх грана у доста збивен грозд сложено; петељке краће од чашиних цеви; барјак гладак, дужи од осталих цветних листића; кобилица под врхом длакава; прашнице јајасте; махуна скроз рутава; лишће јајасто или овално, уједно са гранама рутаво; обично снизак шиб мало што већи од педи и тад са мало грана, или већи и врло гранат, са ужим, елиптичним лишћем — G. lasiocarpa Spach.

Расте у нас по хумовитим странама и камењарима, од равнице до нашег највећег брда, Копаоника.

Цвета у Мају.

46. G. tinctoria L. Spec. plant. Ed. II p. 998; L. Reichenb. Icon. Flor. Germ. XXII t. 37 f. I, II.

С. н. жутилова трава, жутилица; н. Ginster, Faerber — Ginster; фр. genêt.

Цвеће наврх грана у обилат, лиснат грозд сложено, петељке од дужине чашиних цеви; барјак гладак, од дужине кобилице; прашнице дугуљасте, завршкасте; жиг длакав; махуна зрела смеђа, глатка, ређе рехаво длакава; семке округласте; лишће ланцетасто или овално, глатко, ретко ободом трепљаво; шиб усправљен, кадшто доста висок и штркљаст — G. elatior Koch.

Расте врло обилато по бујним ливадама и крајевима од шума од равнице до осређних брда, већи варијетет у Подунављу и др.

Цвета у Јуну.

47. G. pilosa L. Spec. plant. Ed. II p. 999. L. Reichb. н. м. t. 42 f. I, II.

Цвеће усамљено или двојно у пазуху од горњег лишћа; петељке мало што дуже од чаше, барјак свиласт дужи од кобилице; прашнице на изменце нешто дуже; махуне свиласте, маторе вране, семке мургасте, нешто стиснуте; лишће дугуљасто, на кратке дршке насађено, свиласто; шиб од 0,5 — 1,5 м. в.

Расте по камењарима: испод Враћевшнице у Крагујевачкој, на Мокрој гори и по Забучју у Ужичкој.

Цвета у Мају.

Употреба. И о фелама овога рода важи оно, што је мало пре о зановетима речено; једина жутилица употребљава се на бојадисање пређе, жуто и зелено.

XVI Род: Ononis L.

C. L. Gen. plant. Ed. II pag. 346.

Чаша зељаста, звонаста, у пет крижака дељена, кришке једнаке, линеарне; барјак виђен, цртаст, кобилица здуљена у кљун; стубић горњим крајем усправљен; махуна надувена, кратка, малосемена; лишће троперо, горње не дељено, ободом рескасто; обично доста ниско шибље, са ружичним или жутим цвећем.

Анализа фела.

1. Цвеће жуто, краће од чаше . . O. Columnae.
   Цвеће ружасто, ређе бело, дуже од чаше . 2.
2. Стабло лепљиво, гране без трња. . O. hircina.

Стабло не лепљиво, гране у три окончане . 3.
3. Стабло усправљено, корен дубоко у земљу силазећи . . . . O. spinosa.
Стабло при основи на земљу оборено, корен на далеко под земљом пузећи . O. procurrens.

48. O. spinosa Wallr. Sched. crit. p. 379.

С. н. гладиш; н. Hauhechel; фр. bugrane.

Цвеће усамљено, у пазуху од горњег лишћа састављајуће рехав грозд, петељке обично краће од чашине цеви; круница ружаста, једном већа од чаше, барјак овалан, на врху ртаст, дужи од кобилице а још дужи од крила; махуна зрела жућкаста, од дужине чаше, семке 2 — 4, овалне, смеђе, кржичаве; листићи округласти; стабло трновито, усправљено обрасло између лишћа пругом од подужих длака; шиб мало што већи од аршина.

Расте около путова, особито по сувим и каменитим местима.

Цвета у Јулу.

49. O. procurrens Wallr. Sched. crit. p. 381.

Цвеће усамљено у пазуху од горњег лишћа састављајуће рехав грозд, петељке краће од чашине цеви; круница ружаста, трећином дужа од чаше; барјак округласт, ртаст, дужи од кобилице и од крила; махуна овална, жљезданим длакама обрасла, матора жућкаста, краћа од чаше; семке доста велике, 1 — 2, смеђе, крвжичаве; листићи дугуљасти; стабло при основи положено, пуштајуће у земљу жиле; шиб готово сав жљезданим длакама обрастао, мало што већи од аршина.

Расте у нас доста обилато по пољима, око друмова, на крајевима од ливада и њива, у опште по питомијим местима.

Цвета у Јулу.

50. O. hircina Jacq. Hort. Vindob. p. 40. t. 93.

Цвеће обично двојно, у пазуху од лишћа наврх грана у доста кратак грозд сложено, петељке краће од чашине цеви; круница ружаста, једном дужа од чаше; барјак дугуљаст, ртаст, дужи од крила и кобилице; махуна округласта, матора мрка, краћа од чаше, семке округласте, квржичаве; листићи дугуљасти; стабло усправљено, уједно са осталим деловима жљезданим длакама обрасло; шиб ретко од 2 м.

Расте у нас по влажним местима, око река и бара: близу Београда, у Поморављу и др.

Цвета у Јулу.

51. O. Columnae All. Flor. Pedem. p. 318 t. 20 f. 3.

Цвеће усамљено у пазуху од горњег лишћа састављено у кратки лиснати грозд; петељке краће од чашиних цеви; круница жућкаста, краћа од чаше или њој равна; барјак овалан, ртаст, дужи од крила и од кобилице; махуна ромбична, матора врана, од дужине чаше; семке (4 — 6) округласте, стиснуте, мургасте, квржичаве; листићи објајасти или дугуљасти; стабло устајуће, уједно са лишћем жљезданим длакама обрасло; шиб мало што већи од педи.

Расте по каменитим брдима: на Лесковику у Алексиначкој, на Оденцу близу Белог потока, по Барама и Коларници у Књажевачкој.

Цвета у Мају.

Употреба. Ово ниско шибље није бог зна од какове техничке користи, а ни стока, осим осла, не једе га због

трња којим је већином обрасло; корење од гладишевине употребљује се као лек од камена за коње, а где овог трња изобила има, узима се у врзине.

XVII Род: Robinia L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 349.

Чаша звонаста, двоусната; круница са барјаком повеликим, усправљеним; жиг наврх стубића насађен, затупаст; махуна дугуљаста, стиснута, многосемена, са виђеним обрубом; лишће перасто, глатко; високо дрво са гранама трновитим.

52.*) R. Pseudo-Acacia L. Spec. plant. Ed. II p. 1043.

С. н. багрена, бела багрена; н. Akazie; фр. robinier.

Цвеће многобројно, бело, сложено у пазуху од лишћа у висећи грозд; петељка двојином дужа од трбасте, длакаве чаше, барјак округласт од дужине кобилице; лишће са 5 — 10 пари дугуљастих листића.

Расте дивља у средњој Азији, од куд је од давна у Европу донесена, а ту се у свакојаким варијететима по башчама, око друмова, гдешто већ и у пољу сади, пак се већ и сама семењем расплођава.

Цвета у Мају.

Употреба. Због бујног, китњастог раста и обилатог, доста виђеног, мирисавог цвећа багрена се, као што је пре речено, радо сади по башчама. Али и осим тога особито је тим корисна, што брзо расте, што успева доста добро и у посној, пешчаној и каменитој земљи. Њено жућкасто и прилично тврдо дрво може корисно да се употреби од столара и дрводеља, а и као гориво врло је добро; најпосле је и брст од багрене врло пријатна храна за стоку. За нас који још ограђујемо рађене земље

багрена би могла врло корисна постати и тим, ако би се употребила као жива ограда, јер се врло лако подиже и за кратко време непроходљивом бива. Онај варијетет што тера кратке, у куглу скупљене гране, зове се у науци R. umbraculifera; не цвета и само се може садницама да размножи.

XVIII Род: Colutea L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 361.

Чаша звонаста, 5 зуба; кобилица на врху куса; жиг нарастао испод врха на унутрашњи обод од стубића; махуна јако надувена папираста, многосемена; лишће перасто; осредњи шиб.

53. C. arborescens L. Spec. plant. Ed. II p. 1045.

С. н. пуцалина, жута багрена; н. Blasenstrauch: фр. baguenaudier.

Цвеће жуто, малобројно (2 — 6), сложено у пазуху од лишћа у кратак грозд; чаша обрасла црним положеним длакама, чашина цев кратка, зупци од чаше неједнаки, доњи најдужи; барјак вићен, округао, усправљен, на врху по среди крњ; крила узана, краћа од кобилице; махуна израшћујућа у повелики, прозрачни меур; семке глатке, стиснуте, смеђе; лишће са 3 — 5 пари повеликих, објајастих, листића; шиб од висине 2 — 3 м.

Расте у нас по топлијим местима: на Гребену више г. Милановца, по Кожељским и Жупским виноградима, на Кремину испод Студенице и др.

Употреба. Жута се багрена због вићеног цвећа радо сади по башчама и парковима, у осталом од слабе је важности: младе гране могу се употребити као и жутиловка на бојадисање; лишће је стоци доста слатко, али јој проузрокује пролив.

XIX Род: Coronilla L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 66.

Чаша звонаста, 5 зуба, са кратким зупцима, два горња зупца готово до врха срасла: кобилица у кљун продужена; прашни кончићи на врху раширени: махуна ваљкаста или угласта, дуж цртаста, попреко на чланове подељена, лишће перасто; доста снизак шиб.

54. C. Emerus L. Spec. plant. Ed. II p. 1046.

С. н. — н. Strauchige Kronwicke; фр. faux baguenaudier, coronille des jardins.

Цвеће малобројно (2 — 4), на врху опште петељке у амбрелак сложено; посебне петељке краће од чаше; барјак округласт, на више усправљен, на врху крњ, на нокатац двојином од чаше дужи насађен; махуне доста танке, до чеперка дугачке; лишће са 2 — 3 пара објајастих, оздо пепељавих листића; стабло дупке стојеће, од основе своје гранато, обично од висине 1 м., ретко више.

Расте у нас по кршевима: у Подунављу, на Тополшници и Уљ камену у Књажевачкој, око Мокре горе у Ужичкој и др.

Цвета у Априлу.

Употреба. За овај шиб важи оно што је мало час за жуту багрену речено; лишћем може да се пређа бојадише; стока једе овај брст али јој не прија.

Фамилија: Amygdaleae Juss.

A. L. Jussieu Gen. plant. pag. 376.

Цвеће хермафродитно, правилно; чаша венућа, 5-пера, срасла у звонасту цев, са 5-делим окрајком; круница 5-пера, круничини листићи парасли на ситни

потплодни колут; прашника 15 — 30, са слободним прашним кончићима; стубић један, жиг главичаст; плод коштуница, са једном коштицом и једним семеном; лишће не раздељено; шибље или дрвеће, са гранчицама кадшто у три окончаним.

XX Род: Prunus L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 214.

Цвеће бело, сложено у гроњу или грозд; коштуница округласта, сочна, споља глатка или обливена сивим пепељком, са коштицом округлом или дугуљастом, по површини глатком; младо лишће преко среде дуж здвојено.

Анализа фела.

1. По 1 — 2 цвета у пазуху од лишћа, зрео плод обливен сивим пепељком . . . . . 2.
   Цвеће на врху гранчица у гроње сложено, плод без сивог пепељка . . . . 3.
2. Плод на подужој петељци висећи, осредње дрво . . . . Pr. insititia.
   Плод на краткој петељци усправљен, доста снизак шиб . . . . Pr. spinosa.
3. Лишће згор лаштеће, цвеће савремено са лишћем . . . . 4.
   Лишће згор тамно, цвеће рано т. ј. пре лишћа се развијајуће . . . . 5.
4. Лишће округласто, осредње дрво. Pr. Mahaleb.
   Лишће објајасто, врло снизак шиб . . . . Pr. Chamaecerasus.
5. Дршке при врху са жљездама, плод сладак . . . . Pr. avium.

Дршке без жљезда на врху, плод киселаст . . . . - . . . . . Pr. vulgaris.

---

55. Pr. avium L. Spec. plant. Ed. II p. 376.

С. и. дивља трешња; н. Kirschenbaum, Süss-Kirsche, Waldkirsche, Zwieselbeere; фр. cérisier.

Цвеће рано, пре цветање увијено у сушне, по ободу трепљаве љуспе; плод округао, гладак, сладак, црн или црвен; лишће објајасто, оздо длакаво, по ободу двојно рескасто; дршке са две црвенкасте жљезде на врху; гране усправљене, подземно стабло без изданака; осредње дрво.

Расте по шумама виших брда, на Јелици, по подгорју Копаоника и др., по башчама се пак у свакојаким варијететима сади.

Цвета у Априлу.

56.*) Pr. Cerasus L. Spec. plant. Ed. II p. 679.

С. и. вишња; н. Weichsel, Weichselbaum, Sauerkirsche; фр. merisier.

Цвеће рано, пре цветања савијено у љуспе од којих су спољне сушне и по ободу трепљаве а унутарње листолике; плод округласт, црвен киселаст; лишће објајасто, двојно рескасто, гладко, дршке без жљезда; гране разведене или висећи; подземно стабло са изданцима; осредње дрво.

Расте дивља око Црног мора у Азији, одкуд је од давна у Европу донесена, те се ту у свакојаким варијететима сади, а по виноградима или око људских обиталишта често се налази задивљала.

Цвета у Априлу.

57. Pr. Mahaleb L. Gen. plant. Ed. II p. 679.

С. и. цремжа, магрива, дивља вишња; н. Steinweichsel; фр. malagué, bois de St Lucie.

Цвеће савремено са лишћем, лаштеће, округласто, при основи срцасто, по ободу рескасто, дршке кадшто с две жљезде на врху; плод ситан, округласт, накисео или горчаст, шиб или врло granато дрво.

Расте у нас по камењарима у Подунављу, у Књажевачкој, Алексиначкој, Ћупријској, Ужичкој и др.

Цвета у Мају.

58. Pr. Chamaecerasus Jacq. Collect. I p. 133.

С. и. дивља вишња; н. Zwergweichselbaum.

Цвеће савремено са лишћем; плод округао, накисео, лишће лаштеће, објајасто, по ободу рескасто, зупци жљездом завршени; снизак шиб, ретко што већи од аршина.

Расте по топлим странама, особито где је земља каменита: више Топчидера, на Гребену више г. Милановца, по Крајинским виноградима, испод Ртња, више Параћина, по Ђурђевом брду близу Јагодине и др.

Цвета у Априлу.

59. Pr. insititia L. Spec. plant. Ed. II p. 680.

С. и. трношљива; н. Kriechenpflaumen.

Цвеће рано; петељке обично двојне, ситно длакаве; плод округласт, на подугачкој петељци висећи, коштице набориte; лишће елиптично, по ободу рескасто, оздо особито по нервима длакаво, залисци линеарни, длакави; гране разведене, мање више трновите, младе сиvасто длакаве; дрво ретко што веће од два, три човечја боја.

Расте око села, по крајевима од шума, готово по целој Србији; може бити да је у нас као и по осталој Ев-

ропи задивљала. Неки држе да је трнош.ъива производ хибридације између трна и маџаруше а); Кох напротив је држи за самосталну фелу која по Европи и на истоку расте б).

Цвета у Априлу.

60. Pr. spinosa L. Spec. plant. Ed. II p. 691.

С. и. трн: н. Schlehen, Schwarzdorn; фр. épinier, prunelier.

Цвеће рано, петељке усамљене, плод округласт, на краткој петељци усправљен, зрео сивим пепељком обливен, коштице наборите; лишће елиптично, по ободу рескасто, најзад глатко, залисци линеарни длакави; гране разведене, трновите, младе длакаве; шиб највише од величине човечјег боја.

Расте по думацима, по крајевима од шума, ливада и др. по целој Србији.

Цвета у Априлу.

Употреба. Плод од две прве феле и од трношљиве једе се сиров или од свакојаке руке справљен и због тога се ово дрвеће у свакојаким варијететима и по башчама сади в). Дебље дрво од већине фела у томе се слаже, што је црвенкасто, по изглађеној плосни мрасасто, те се с тога може корисно да употреби од столара у дрводеља у свакојаке дрвене направе. Од правих вишњевих грана праве се камиши, а то важи и за цремжу од које су шарени ка-

а) A. Neilreich Flora von Nieder-Oesterreich Wien pag. 920.

б) K. Koch Dendrologie Erlangen 1869 I pag. 95.

в) У планинским крајевима Швајцарске дивље се трешње суше а и многа се трешњевача од њих прави, а то се све као тражена роба за добре новце продаје (b. J. Leunis Synopsis der drei Naturreiche Hannover 1864. II p. 422); ово би могло да се ради и у нас, где дивље трешње изобила расту.

мши доста цењени; незрелим трњинама може пређа да се бојадише црно, трновом кором црвено; трњем се ограђују рађене земље, особито воћњаци.

XXI Род: Amygdalus L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 214.

Цвеће рано, усамљено или двојно, у пазуху од лишћа; коштуница сочна или сушна, округла или дугуљаста, споља длакава, коштице дугуљасте, мање више стиснуте од не правилних бразда или јамица изривене. У нас по својој прилици две дивље феле a).

Анализа фела.

Цвеће црвено, доста виђено, коштице без бразде по ободу, лишће линеарно ланцетасто. . . . . A. nana.

Цвеће бело, ситно, коштице са браздом по ободу, лишће дугуљасто у доњем крају сужено . . . . A. campestris.

---

61. A. nana L. Spec. plant. Ed. II p. 677.

Лишће линеарно ланцетасто, глатко, по ободу рескасто; чашине кришке краће од својих цеви; цветни листићи ружасти, објајасти или обсрцасти; гране усправљене; шиб ретко кад већи од аршина.

Расте по каменитим присојима на Гребену више горњег Милановца, по Богданици у Књажевачкој, на Ле-

---

a) Да би се с временом могло дознати, да ли заиста и друга Бесерова фела (A campestris Bess.) у нас расте — мени је само једна по плоду позната — додао сам овде анализу обеју тих фела.

сковику и Ртњу у Алексиначкој, по Мутничком пољу у Параћинској (A. campestris Bess?) и др.

Употреба. Ово ситно шибље од слабе је користи; плод му је доста ситан и горак, и може се употребити место горког бадема. Већа фела из Азије (A. communis L), која се у нас, осим Београда, доста ретко гаји, даје познати бадем.

Фамилија: Pomaceae Juss.

A. L. Jussieu Gen. plant. pag. 370.

Цвеће хермафродитно, правилно; чаша 5-пера, чашини листићи у доњем крају у цев слепљени и са плодником срали; круница 5-пера, нарасла на гршак од чаше; прашника 30 и више, са прашним кончићима на чаши нараслим; плодник не раздељен или раздељен у 2 — 5 окаца; плод сочан, срастао са чашом која мање више задебља и у меснату масу израсте; лишће цело, кадшто дељено, подбочено ситним, махом отпадајућим залисцима; дрвеће или шибље.

α) Плод са коштаном ендокарпијом.

XXII Род: Mespilus L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 217.

Цвеће виђено, бело, наврх грана усамљено, чашини листићи повелики; тучкова пет, плодник са два окца, у сваком окцу по два ембриона; плод округао, у горњем крају спљоштен; лишће цело; шиб или ниско дрво.

62. M. germanica L. Spec. plant. Ed. II p. 684.

С. и. мушмула; н. Mispelbaum; фр. neflier.

Цвеће подбочено приперцима; чаша руновита; круничине лиске улубљене, по ободу нешто крецаве; плод длакав, зрео смеђ; лишће дугуљасто, на кратке петељке

насађено, у горњем пола по ободу ситно зупчасто, оздо длакаво; дивљи или задивљали шиб са трњем.

Расте по думацима у горским крајевима, чешће се налази сађен и задивљао око обиталишта селских.

Цвета у Мају.

Употреба. Сади се у нас једино због плода, који на дрвету не зрије, већ се меће у сламу или сено, где сагњили а после је сладак за јело; дрво је доста тврдо и може се употребити у дрводелству онако као од пређашњег рода.

XIII Род: Crataegus L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 216.

Цвеће средње величине, бело, ређе ружасто; чаша са 5 доста кратких крижака; плодник ретко не разде- љен, обично у 2 — 5 окаца дељен, у сваком окцу по два ембриона; плод округао или дугуљаст, окончан на врху остацима од чашиних крижака; лишће од свакојаке руке усечено; обично доста велико шибље, ретко осредње дрвеће.

Анализа фела.

1. По 1 — 3 тучка у цвету . . . . 2.
   По 5 тучкова у цвету . . . . 3.
2. Цветне петељке, глатке, чашине кришке дугуљасте, по 2—3 тучка у цвету. Cr. oxyacantha.
   Цветне петељке длакаве, чашине кришке ланцетасте, само један тучак у цвету. Cr. monogyna.
3. Плод угасито црвен . . . . Cr. pentagyna.
   Зрео плод црн . . . . 4.
4. Чашине кришке јајасте, врховима разведене. . . . . Cr. melanocarpa.

Чашине кришке ланцетасте, низ плод оборене.
. . . . Cr. nigra.

---

63. Cr. oxyacantha L. Spec. plant. Ed. II p. 683.

С. н. црвени глог; н. Weissdorn. Hagedorn, Heckdorn; фр. aubepine.

Цвеће сложено у обилати коримб; петељке глатке; чашине кришке дугуљасте глатке, разведене и најзад суврађене; тучка 2 — 3; плод округласт, зрео црвен, са 2 — 3 коштице: лишће објајасто, обично у 3 кришке плитко дељено; ниско дрво или обично шиб.

У нас је овај глог ређи од следујућег белог глога; је сам га виђао на Умци и близу Даросаве у Београдској, у Роготу у Крагујевачкој и близу Чачка испод Јелице.

Цвета у Мају.

64. Cr. monogyna Jacq. Flor. Austr. III t. 292 .f. 1.

С. н. бели глог.

Цвеће сложено у обилати коримб, петељке длакаве. чашине кришке ланцетасте, завршкасте, кадшто длакаве низ плод оборене; тучак један, на врху главичаст; плод дугуљаст, зрео црвен, са једном коштицом; лишће у дубоке завршкасте кришке исечено: осредње дрво или шиб.

Расте врло обилато по свима равнијим крајевима земље наше и састављa мешовите шумарице у Поморављу, на Млави, Пеку, Тимоку и др.

Цвета у Мају.

65. Cr. pentagyna WK. in Willd. Spec. plant. II p. 1006.

Цвеће сложено у обилат коримб, петељке длакаве; чашине кришке троугалне, разведене, врхом суврађене; тучкова пет; плод угасито црвен, овалан, са пет коштица;

лишће особито по наличју длакаво, у завршкасте кришке дубоко исечено; повећи шиб или осредње дрво.

Расте у нас у Подунављу више Добре, у Поповици испод Црног врха у Крајинској, а највише у Поморављу између Јагодине и Ћуприје.

Цвета у Мају.

66. Cr. melanocarpa M. B. Flor. taur. I p. 386.

С. и. црни глог, као и следујућа фела на коју по плоду наличи.

Цвеће сложено у обилати коримб; петељке длакаве; чашине кришке јајасте, разведене, врхом суврађене; тучкова пет; плод црн, овалан, са пет коштица: лишће длакаво у завршкасте кришке дубоко дељено; шиб или осредње дрво.

Расте у нас по хумовитим местима и крајевима од шума: близу Трнаве и Лужница у Крагујевачкој, више Белице у Јагодинској испод Главице у Параћинској, испод м. св. Стевана и на путу у Суповац у Алексиначкој и др.

Цвета концем Маја.

67. Cr. nigra WK. Plant. Hung. rar. I p. 62 t. 61.

Цвеће сложено у обилати коримб; петељке длакаве; чашине кришке ланцетасте, низ плод оборене, тучкова пет; плод црн, округао, са пет коштица; лишће длакаво, у завршкасте кришке дубоко исечено; осредње дрво.

Расте по речним лукама: у Макишу и на Циганлији близу Београда.

Цвета концем Маја, уједно са пређашњом фелом, 15 дана касније од других фела што имају црвен плод.

Употреба. Глогово је дрво бело и врло тврдо, а употребљује се од дрводеља, столара и колара на свако-

јаке направе, од којих се иште чврстоћа и дурашност. Плод од већине, особито црвених фела бљутав је и слабо се тражи за јело, боље су црне глогиње, особито од последње феле, које бивају и нај крупније. Глог је наше најтеже дрво, сп. т. = 0,871.

XXIV Род: Cotoneaster Med.

F. K. Medicus in DC. Prodrom. II pag. 632.

Цвеће у пазуху од лишћа стављено: чаша кратка, ободом 5-зуба, са усправљеним зупцима; круничини листићи дугуљасти; тучка 2 — 3, краћа од прашника; плод коштуница, са 3 — 5 коштица, које из зрелог, на врху јапећег, плода вире; лишће цело; доста ниско шибље.

Анализа фела.

Чаше и петељке глатке, ретко рехаво длакаве, плод доста ситан, црвен, ређе црн . . . . C. vulgaris.

Чаше и петељке руновите, зрео плод алев . . . . C. tomentosa.

---

68. C. vulgaris Lindl. Trans. of Lin. soc. XIII. p. 101. С. н. дуњарица; н. Bergmispel, Hirschbeere.

Цвеће усамљено, ређе по 2 — 3 цвета у пазуху од горњег лишћа насађена на кратке длакаве петељке; чаша глатка, са закруженим, по ободу сушним зупцима; круничини листићи овални, мало што дужи од чаше; плод црвен, ређе црн, зрео на ниже оборен; лишће овално на врху ртасто, згор глатко, оздо бело рутаво; шиб обично од аршина, низ стене оборен, ретко по недоступним местима усправљен и од величине човечјег боја.

Расте по камењарима виших брда: на Столу у Крајинској, Плешу и Расоватом камену у Књажевачкој, на Копаонику у Крушевачкој, на Ртњу, Острој чуци и Лабуковачком камену у Алексиначкој, на ова два последња места са црним плодом.

69. C. tomentosa Lindl. где и пређашња фела.

По 3 — 5 цветова, сложених у коришб; петељке и чаше рутаве; плод алев, на својој петељци усправљен; лишће јајасто, згор длакаво, оздо руновито; шиб у свима партијама нешто крупнији од пређашњег.

Расте гдешто са пређашњим по вишим брдима, али се виђа и по кршевима нижих места: више Раванице у Ћупријској, на Стенику у Чачанској, на Мокрој гори у Ужичкој.

Цвета у Априлу.

Употреба је овог обично сниског шибља слаба: где по забрањеним местима у право стабаоце израсте, може да се корисно употреби у камише; виђа се гдешто и по парковима.

XXV Род: Cydonia Tourn.

P. Tournefort Inst. rei herb. pag. 632.

Чаша звонаста, ободом у пет листастих крижака дељена; крупичини листићи округли; плодник у пет окаца дељен, у свакок окцу повише ембриона; стубића пет; плод на врху угнут, у свакомплодовом окцу по 15 — 20 хоризонтално положених семака; лишће цело; дршке залисцима подбочене; шиб или осредне дрво.

70. C. vulgaris Pers. Synops. plant. II p. 40.

С. н. гуња; н. Quittenbaum; фр. cognassier.

Цвеће виђено, ружасто, на кратке петељке насађено: чашине кришке по ободу жљезданим зупцима обра-

сле; круничини листићи овални на врху крњи, с поља рутави, два крат краћи од чаше; плод округласт, млад густим маљем обрастао; лишће јајасто по ободу цело, по наличју купадрасто, залисци ситни, овални по ободу жљездама обрасли; шиб врло гранат од 2 — 8 м. висине.

Расте у нас по топлијим странама нижих брда: више Топчидера, у Страгарима у Рудничкој, близу Јагодине и др. Неки држе да је из Цидоније на Криту по осталој Европи разнесена и да је ту после дуготрајне културе задивљала; ја бих рекао да овај шиб у нас заиста дивљи расте.

Цвета у Мају.

Употреба. Осим плода, који се од свакојаке руке приуготовљен једе а и у лекове меће, може се и доста чврсто дрво корисно да употреби у свакојаке столарске и дрводељске производе.

XXVI Род: Pirus L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 481.

Чаша бокаласта, ободом у пет кратких крижака дељена; круничини листићи округли; плодник у пет окаца дељен, у сваком окцу по два ембриона; стубића пет; плод на врху угнут; лишће не раздељено, по ободу рескасто; осредње дрво, дивље са гранама у трн окончаним.

Анализа фела.

1. Плод дужи од петељке, на врху и при основи угнут . . . . P. Malus.
Плод од дужине петељке, на врху угнут, при основи закружен или истанчан . . . . 2.

2. Лишће ланцеласто или дугуљасто, на кратке дршке насађено . . . P. amygdaliformis.
Лишће округласто, на подугачке дршке насађено . . . . P. communis.

---

71. P. amygdaliformis Vill. Cat. des. plant. du jardin de Strassb. p. 28.

С. н. сланопађа:

Цвеће многобројно, сложено у гроње и подбочено линеарним, под врхом нешто рашриреним приперцима (који због риђих длака, којим су густо обрасли од осталих сивастих делова јако се одликују): петељке 3 — 4 крат дуже од чаше; круничини листићи овални, у гладак или при основи нешто длакав нокатац сўжени; младе прашнице љубичасте, стубићи краћи од прашника, при основи длакави; плод округласт у петељку истанчан; лишће ланцетасто или елиптично, ободом цело или ровашено, у кратку дршку сўжено на мла́дом шибљу, на матором, плод носећем древећу овално, насеђено на дршку мал не равне дужине; шиб или осредње дрво са руновитим млађим деловима, под јесен осим млађих грана глатко.

Расте врло обилато по источним крајевима наше земље: у Крајинској, Црноречкој, Пожаревачкој, Ћупријској и Алексиначкој и овде се на неким местима у доста великој висини налази — испод Ртња; од овуд Мораве напротив ретко се виђа: у Јагодинској у Буковачком забрану, а једно повеће дрво идући од Белице Таборишту.

Цвета у Мају.

Приметба. Слаже се у гдечему са оном фелом што је у науци позната под именом P. nivalis Jacq. — чему

иде у прилог и име, које је наш народ овој дивљој крушци надео, — али се у другом чему подудара и са руском фелом P. eleagrifolia Pall, а); ову моју сумњу могло би да разбистри једино сравњење тих сродних фела, а томе ја до данас не имадох прилике.

72. P. communis L. Spec. plant. Ed. II p. 686.

С. п. крушка; н. Birnbaum; фр. poirier.

Цвеће многобројно, у гроње сложено; петељке танке дугачке, глатке или длакаве; крунични листићи по покатцу глатки; прашнице младе љубичасте; стубићи слободни, при основи длакави, дужином прашницима равни; плод испод среде ка петељци истанчан, или у доњем крају закружен (P. Achras Gaertn): лишће овално, младо по ободу и нервима длакаво, маторо глатко, лаштеће.

Расте по думацима, крајевима од шума, највише по нижим, питомијим местима у целој Србији; чешће онај варијетет, што му је плод у доњем крају закружен.

Цвета у Мају.

73. P. Malus L. Spec. plant. Ed. II p. 686.

С. п. јабука; н. Apfelbaum; фр. pommier.

Цвеће малобројно, у гроње сложено; петељке доста кратке уједно са чашом длакаве; плод округласт или спљоштен, зрео сладак у дивљег варијетета (P. acerba Merat.) киселаст; лишће оздо кушљавим длакама обрасло (у дивљег варијетета глатко), по ободу зупчасто; пупољци длакави.

Расте по шумама, а по башчама се у свакојаким варијететима сади б).

а) K. Koch Dendrologie Erlangen 1869. I p. 217,

б) Неки држе, да су наше дивљаке страног порекла — из Азије, и да су по дуготрајном гајењу из култура умакле и зади-

Цвета у Мају.

Употреба. Дрво од описатих дивљака врло је чврсто и употребљује се због лепе боје, коју изглађено добива на свакојаке столарске и дрводељске производе: незрелим плодом служи се наш народ у бојадисању пређе. Горивo дивљаке недају најбоље: дивља се крушковина односи ка буковом дрву као 0,84 : 1,0 а дивља јабуковина као 0,77 : 1,0.

XXVII Род: Sorbus L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 216.

Цвеће бело, сложено у обилате коримбе, чаша звонаста, у пет кратких, врхом уврнутих крижака дељена; круничини листићи округласти; плод у 3 — 5 окаца дељен, у сваком окцу по два ембриона; лишће перасто или до разне дубине усечено; дрвеће или шибље.

Аназиза фела.

1. Лишће перасто . . . . 2.
   Лишће цело или на врху усечено, ређе само у доњем крају перасто дељено . . . . 3.
2. Пупољци лепљиви, плод жућкаст, зрео само с једне стране црвенкаст . . . S. domestica.
   Пупољци длакави, зрео плод скроз црвен . . . . S. aucuparia.

вљале. Други напротив веле да оне расту дивље по умереним крајевима Европе, средње и западне Азије и да су се ту, а и по целом обитаваном свету под негујућом човечјом руком преобразиле у оне небројене сорте јабука и крушака, којих данас производимо. Прву мисао заступа Кох у мало час споменутој дендрологији другу Алф. Декандол у делу: Geographie botan. raisonée II стр. 889.

3. Лишће оздо купадрасто бело, зрео плод црвен . . . . S. Aria.
Лишће глатко или само младо длакаво, зрео плод црн . . . . S. torminalis.

---

74. S. aucuparia L. Spec. plant. Ed. II p. 683.

С. н. смрдљиковина; н. gemeine Eberesche, Vogelbeer; фр. cochêne, sorbier des oiseleurs.

Тучка три, плод округласт, доста ситан, зрео јасно црвен; лишће перасто, листићи двојно рескасти: пупољци длакави; осредњи шиб или ниско дрво.

Расте у нас доста ретко по вишим брдским странама: у Клисури више Јошаничке бање у Крушевачкој, на Плешу и Расоватом камену у Књажевачкој.

Цвета у Јуну.

75. S. domestica L. Spec. plant. Ed. II p. 684.

С. н. оскоруша; н. Garten-Eberesche, Sperlingsbaum; Sperberbaum; фр. cormier, alisier commun, sorbier domestique.

Тучка три; плод средње величине, округласт или ка петељци истанчан, зрео само са стране сунцу окренуте црвенкаст; лишће перасто, листићи рескасти, згор наборити, оздо длакави; пупољци лепљиви; осредње дрво, у свима деловима веће од пређашње феле, на коју у осталом доста наличи.

Расте у нас по брдовитим крајевима по целој земљи, а виђа се често и по башчама сађена.

Цвета у Мају.

76. S. Aria Crantz. Stirp. Austr. II p. 46.

С. н. мукиња; н. Mehlbeerbaum, weissfilzige Eberesche, Weisslaub, фр. alouchier.

Тучкова пет; плод округласт, зрео црвен; лишће објајасто, са 10 — 12 по наличју видљивих нерва с обе стране главнога ребра, по ободу у горњем пола двојно рескасто, згор зелено, глатко или нешто паучинасто, оздо бело од кушљавих длака; обично шиб, ређе осредње дрво.

Расте по каменарима: више Раванице и св. Петке у Ћупријској, на Лесковику и Ртњу у Алексиначкој, на Плешу и Барама у Књажевачкој, око Ужица и др.

Цвета у Јуну.

77. S. torminalis Crantz. Stirp. Austr. II p. 38.

С. и. брекиња; н. Atlasbeer-Esche; фр. alouchier des bois.

Тучка 3 — 5; плод објајаст, сиров жућкаст, зрео црн; лишће срцасто, у неједнаке кришке дељено, доње кришке разведене; осредње дрво.

Расте по шумама, особито нижих и средњих брда по целој Србији.

Цвета у Мају.

Употреба. Дрво од све четири феле врло је чврсто и радо се узима од столара и дрводеља у свакојаке направе; повеће феле, брекиња и оскоруша у овом су погледу нај кориснпје; као гориво смрдљиковина је од слабе користи јер се односи ка буковом дрву као 0,86 : 1,0 много је боља брекиња = 0,93: 1,0.; кора од свију фела може да послужи у стројарству: плод од оскоруше и брекиње, пошто сагњили, врло је добар за јело, од мукиње је брашнав, од смрдљиковине бљутав; од свију ових плодова може да се прави сирће и ракија; са смрдљиковином радо засађују на северу друмове, због китњастог лишћа и обилатог, у јесен црвеног плода.

XXVIII Род: Amelanchier Mnch.

K. Moench Methodus plant. determ. pag. 682.

Цвеће бело, малобројно, у коримб сложено: чаша звонаста, у пет кратких, врхом разведених крижака дељена; круничини листићи ланцетасти: плодник у пет окаца дељен, у сваком окцу по два ембриона: стубића 2 — 5, при основи срасла: плод коштуница, 2 — 5 кошта; лишће не дељено.

78. A. vulgaris Mnch. где и род.

Чаша млада руњава, најзад глатка; плод округласт, зрео црн, лишће округласто или овално, ободом рескасто, на дуге петељке насађено, младо кунадрасто, матopo глатко; шиб мало кад већи од метра.

Расте у нас по кршевитим местима: око Мокре горе у Ужичкој, на Ртњу и по Обручатници у Алексиначкој.

Цвета у Априлу.

Употреба од овог шиба једина је та, што се гдешто по парковима сади.

Фамилија: Rosaceae Juss.

A. L. Jussieu Gen. plant. pag. 370.

Цвеће хермафродитно, правилно: чаша 4 — 5 пера, кадшто двојна, унутрашњи чашини листићи мање више у цев срасли: круница 5-пера, ретко 4-пера, насађена уједно са прашницима на горњи крај од чашине цеви: прашника много, прашни конци слободни; тучкова много: плод шипак т. ј. многе коштице укрите у задебљалу цев од чаше, или плод сушан, сложен из неколицине карпидија пршљенасто на ложи нараслих и садржавајућих по једну семку или њих више: лишће цело или од свакојаке руке дељено; обично доста ниско шибље.

XXIX Род: Rosa L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 219.

Чаша у пет подугачких, много крат перастих крижака дељена, са сочном бокаластом т. ј. под врхом сýженом цеви; круница 5-пера, виђена, тучкови слободни или врхом срасли, плод изнутра издевен крутим длакама, између којих стоје многобројне коштице; лишће перасто, са залисцима дршци мање или више прираслим: стабло и грање обично обрасло бодљама.

Анализа фела.

1. Тучкови врхом у један сноп срасли. R. arvensis.
   Тучкови слободни. . . . . 2.
2. Бодље по стаблу доста дебеле, при основи српасто накриве. . . . . 3.
   Бодље доста танке, чекињасте, шиљасте, мал не праве. . . . . 5.
3. Лишће, особито по наличју, жљездама обрасло, црвено, мирисаво . . . R. rubiginosa.
   Лишће само гдешто и то по ободу или држци жљездама обрасло, црвено, без мириса. . . 4.
4. Цветни листићи по ободу, особито на врху трепљави. . . . . R. belgradensis.
   Цветни листићи без трепаља на врху. R. canina.
5. Петељке са плодом суповрате . . R. alpina.
   Петељке са плодом усправљене . . . . 6.
6. Режњи од чаше цели — кадшто и у R. tomentosa. . . . . 7.
   Режњи од чаше перасти. . . . . 8.
7. Цвеће бело или бледо ружасто, плод црн . . . . R. pimpinellifolia.

Цвеће црвено, плод црвен . . . R. reversa.
8. Лишће оздо глатко, младо црвенкасто, петељка са чашом нага . . . . R. rubrifolia.
Лишће оздо мање више длакаво или жљездовито, петељка са чашом мање више чекињама обрасла. . . . . 9.
9. Цвеће пријатна мириса, угасито црвено, шиб ретко већи од аршина. . . . . R. gallica.
10. Плод округласт од величине обичног шипка, зрео црвен, без ћубе чашиних листића на врху. . . . . R. tomentosa.
Плод јајаст, већи од обичног шипка, зрео најзад завршен усрављеним чашиним листићима . . . . R. villosa.

---

79. R. gallica L. Spec. plant. Ed. II p. 704.

Цвеће пријатна мириса на подужој петељци усамљено, чашине кришке једва нешто пераст са листастом израсли на врху, краће од крунице, по цветању одпадајуће; тучкови слободни, краћи од прашника; плод округласт, зрео црвен, коштице у чаши седеће; лишће са 5 — 7 округластих, доста крутих, оздо длакавих, по ободу двојно рескастих листића, залисци сви једнаки; снизак шиб, ретко већи од аршина, са многобројним, танким, правим или накривим бодљама.

Расте врло обилато у целој Србији по хумовитим местима, особито у присоју.

Цвета у Мају.

80. R. pimpinellifolia Ser. in DC. Prodrom. II p. 608.

Цвеће усамљено; чашине кришке ланцетасте, не дељене, мало што дуже од цветног пупољка; тучкови

слободни, краћи од прашника; плод округласт, згор нешто спљоштен, зрео црн; лишће са 5 — 9 овалних, доста ситних, глатких или длакавих листића, залисци под горњим лишћем нешто шири; шиб од 1 — 2 аршина, са ружастим или белим цвећем и стаблом правим бодљама, кадшто врло обилато обраслим.

Расте по дивљачним местима, ређе у равници, понајвише на осредњим брдима, особито камењарима у целој Србији.

Приметба. Сродну фелу, са црвеним цвећем и црвеним плодом (R. reversa WK), мислим да сам негде видео на југу од Србије, али је убрао нисам. Да би се ово могло боље испитати, ставио сам и ту фелу у анализу српских ружа.

81. R. arvensis Huds. Flor. Angl. Ed. I p. 219.

Цвеће ређе усамљено, понајвише сложено у коримб; петељке дугачке, кадшто жљездама обрасле; чашине кришке ланцетасте, не дељене, најзад отпадајуће; стубићи у један сноп срасли, од дужине прашника; плод округао или дугуљаст, усправљен, зрео црвен; лишће са 5 — 7 округластих или елиптичних, по ободу рескастих листића, залисци дугуљасти, са заоштрљеним, усправљеним врховима; шиб кадшто врло дугачак, на земљу оборен или на друго се шибље пењући, са белим цвећем и бодљама једнаким, при основи стиснутим, српасто накривим.

Расте по думацима и крајевима од шума, од равнице до средњих брда, у целој Србији.

Цвета у Мају.

82. R. alpina L. Spec. plant. Ed. II p. 703.

Цвеће обично усамљено, једним прицерком подбочено, петељке пре и после цветања суноврате; чашине кришке

ланцетасте, не дељене, при врху нешто раширене, од дужине цвета или дуже; плод дугуљаст, зрео црвен, окончан чашиним кришкама; лишће са 5 — 11 елиптичних, по ободу тројно рескастих листића; шиб ретко што већи од два аршина, са јасно црвеним цвећем и плодом црвеним, кад глатким, кад жљезданим длакама обраслим — R. pyrenaica Gou.

Расте по вишим брдима: на Ивици и Златибору у Ужичкој, Столовима у Чачанској, Жељину и Копаонику у Крушевачкој, Ртњу у Алексиначкој, Ивановој ливади и Ветрену у Књажевачкој.

Цвета у Јуну.

83. R. rubrifolia Vill. Histoire. des plant. du Dauph. III p. 549.

Цвеће сложено у коримб, ређе усамљено; петељке кратке, глатке или длакаве, усправљене; чашине кришке целе или перасте, завршене листастом израсли, по цветању отпадајуће; тучкови слободни; плод црвен, округао, коштице посред чаше на кратке дршчице насађене; лишће са 5 — 7 елиптичних, рескастих листића; шиб ретко што већи од човечјег боја, са бодљама ретким, нешто накривим, лишћем особито у младо доба са љубичастим нервима или скроз црвенкастим и цвећем црвеним доста ситним.

Као да је доста редка; нађена у нас више Мокре горе у Ужичкој и на Плешу у Књажевачкој.

Цвета у Мају.

84. R. canina L. Spec. plant. Ed. II p. 704.

С. н. дивља ружа, шипак као и друге феле; н. Hundsrose; фр. rosier.

Цвеће ређе усамљено, обично сложено у коримб, петељке глатке, ретко длакаве; чашине кришке пера-

сте, по цветању суврађене, најзад отпадајуће; стубићи кратки, слободни: плод овалан или објајаст, зрео црвен, коштице насред чашине цеви на дуге дршчице насађене; лишће кад глатко, кад оздо длакаво (R. dumetorum Thuill.) са 5—7 елиптичних, завршкастих, ободом рескастих листића; шиб обично већи од човечјег боја, са стаблом од половине у лук искривљеним и бодљама доста јаким, при основи стиснутим, српасто накривљеним и цвећем ружастим, ређе белим.

Расте по душацима и крајевима од шума по целој Србији.

Цвета у Мају.

85. R. belgradensis Panč. Flora agri Belgrad. p. 130.

Цвеће усамљено или сложено у коримб: петељке глатке; чашине кришке перасте, већ за цветања суврађене, најзад отпадајуће; круничини листићи по ободу ситним зупцима обрасли; стубићи кратки слободни; плод овалан зрео црвен, коштице насред чаше на дуге дршчице насађене; лишће глатко са 5, ретко 7 елиптичних, згор лаштећих, ободом двојно рескастих листића. Шиб као у пређашње феле од које држим да је специфично различита: са трепаља на предњем крају од цветних листића, са ранијег плода, угасито зеленог, згор лаштећег лишћа и са дебљих бодаља по стаблу.

Расте око Београда, најчешће на Топчидерском брду по крајевима винограда и поља.

Цвета у Мају.

86. R. tomentosa Sm. Flor. Britt. p. 539.

Цвеће усамљено ређе у рехав коримб сложено; петељке кадшто чекињаве; чашине кришке обично перасте, најзад отпадајуће; плод округласт, усправљен, зрео

црвен, кадшто чекињама обрастао, средње коштице на дуге дршчице насађене, лишће са 5 — 7 елиптичних, длакавих, по ободу рескастих листића; шиб од величине обичне дивље руже.

Расте у нас доста обилато по планинским крајевима: на Буковима у Ваљевској, по Муртеници у Ужичкој, на Човечјој глави и Расоватом камену у Књажевачкој и др.

Цвета у Јуну.

87. R. villosa L. Spec. plant. Ed. II p. 704.

Цвеће у рехав коримб сложено; петељке чекињаве; чашине кришке перасте, до зрења плода трајуће и усправљене; плод јајаст, чекињама обрастао, најзад готово црн, покрупан; лишће с обе стране длакаво, листићи двојно рескасти; шиб много већи од обичне руже.

Као да је ова фела у нас ређа од пређашње, јер сам је ја нашао само на Жељину у Крушевачкој.

Цвета у Јуну.

88. R. rubiginosa L. Mantiss. plant. II p. 564.

Цвеће ређе усамљено, обично у коримб сложено; петељке жљезданим длакама мање више обрасле, чашине кришке перасте, суврађене, најзад отпадајуће, стубићи кратки, слободни; плод овалан, усправљен, зрео црвен; лишће са 5 — 7 елиптичних, глатких или длакавих, двојно рескастих, оздо свакад жљездама обраслих листића; шиб ретко што виши од два аршина, са бодљама не једнаким, српасто накривим, цвећем ружастим или белим — R. agrestis Sav, кадшто врло ситним — R. micrantha DC; понекад у обилат коримб сложеним — R. umbellata Leers.

Расте у нас врло обилато по равнијим или хумовитим местима, помешана гдешто са обичним шипком од ког

је свакад мања; има је и око Београда у свима горе изложеним варијететима.

Цвета у Мају.

Употреба. Сниско и штркљасто ово шибље од слабе је економичке користи: узима се у врзине; на обичније, веће феле калеме се по башчама питоме руже; плод од обичног и планинског шипка (R. canina и R. villosa) може се, вешто справљен, употребити као мацун у јела.

XXX Род: Rubus L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 220.

Чаша трајућа, са кратком цеви, дељена у пет листастих крижака; круница 5-пера; прашника много, стубнћи насађени наврх плодника; плод сложен од много коштица, уваљених у нарашћујућу, сочну ложу: лишће прстасто: шибље са мање више бодљавим стаблом, белим или ружастим, у гроздове или коримбе сложеним цвећем.

Анализа фела.

1. Плод црвен, ређе беличаст . . . R. Idaeus.
   Плод црн . . . . 2.
2. Стабло угласто, са плосним или упалим странама . . . . 3.
   Стабло ваљкасто или не разговетно угласто. 4.
3. Лишће од густих длака на обе стране бело. . . . . R. tomentosus.
   Лишће с обе стране или бар по лицу зелено. . . . . R. fruticosus.
4. Доњи листићи седећи, зрео плод сивим пепељком обливен . . . . R. caesius.

Доњи листићи на вићену дршчицу насаћени, плод без пепељка . . . . 5.

5. Цело стабло особито на врху жљезданим, обично рујавим длакама обрасло . R. hybridus.
Стабло без жљезданих длака . R. nemorosus.

---

89. R. caesius L. Flor. Suec. Ed. II p. 172.

С. н. купина, оструга, као и све остале феле са мрким плодом; н. Brombeerstrauch; фр. ronce.

Цвеће сложено наврх стабла или у пазуху од лишћа у рехав грозд: чаша пепељава, чашине кришке уз зрео плод усправљене: круничини листићи бели, овални, спред рутави; плод округао, зрео црн, обливен сивастим пепељком: лишће троперо; стабло усправљено, глатко (R. umbrosus Wallr) или рутаво, на тле оборено и пуштајуће у земљу жиле (R. agrestis Weihe).

Расте по врбацима, око река и потока — глатки варијет, рутави пак по орницама, обилато и по Врачару где је ратару врло немио.

Цвета у Мају.

90. R. hybridus Vill. Prosp. des plant. du Dauphiné p. 46. Waldst. et Kitaibel Plant. rar. Hung. II p. 150. t. 141. (R. hirtus WK).

Цвеће наврх стабла сложено у гранат грозд; чаша зелена са белим обрубом, око плода усправљена; круница повелика; бела или ружаста; плод округласт, црн лаштећи; лишће троперо, средњи листак елиптичан, при основи закружен или срцаст, бочни листићи с вањске стране раширени: сви зелени делови обрасли подугачким, обично рђим чекињама, црвеним жљездама окончаним, безцветне гране на тле оборено и пуштајуће у земљу жиле; стабло са правим бодљама; шиб од дужине 2—3 м.

Расте у нас обилато по планинским крајевима: на Авали близу Београда, на Штурцу у Рудничкој, особито много на Јастрепцу у Крушевачкој и др.

Цвета у Мају, гдешто касније.

91. R. nemorosus Hayn. Arzneig. III t. 10.

Цвеће наврх грана у рехав, доста кратак коримб сложено; чаша пепељава под зрелим плодом посувраћена, круница повелика, бела или ружаста; плод округласт, црн; лишће петоперо, горње троперо или не раздељено, листићи дугуљасти, на врху завршкасти, при основи сужени или насрцасти, бочни мал не седећи; стабло ваљкасто, обично без длака, обрасло правим или на ниже обореним бодљама.

Расте по планинским местима, ја сам је нашао само око Мајданпека у Крајинској.

Цвета у Јуну.

92. R. tomentosus Willd. Spec. plant. II p. 1083.

Цвеће у подугачак, гранат али збивен грозд сложено, обично доста ситно; чаша беличаста са кришкама најзад сувраћеним; цветни листићи дугуљасти, у доњем крају сужени; плод ситан, округласт, црн; лишће петоперо са ваљкастом дршком, на обе стране беличасто од врло збивених длака, под прстима благо, листићи округласти, или дугуљасти, завршкасти, бочни мал не седећи; стабло усправљено, бодљама српасто накривим доста густо обрасло.

Расте у нас по думацима и крајевима од шума, и близу Београда у Топчидеру.

Цвета у Јуну.

93. R. fruticosus L. Flor. Suec. Ed. II p. 172.

Цвеће наврх грана у обилати грозд сложено: чаша са белим обрубом, најзад суврађена; круничини листићи бели или ружасти, по ободу трепљави; плод округласт, доста ситан, црн, лаштећи; лишће петоперо, зелено, оздо длакаво са браздовитом згор дршком, листићи сви на дуже или краће дршчице насађени; стабло обрасло уједно са гранама подебелим, накривим бодљама; шиб од висине 2 — 4 м.

Расте у целој Србији, по думацима и крајевима од шума.

Цвета у Јуну, кадшто по други пут у јесен.

94. R. Idaeus L. Flor. Suec. Ed. II p. 172.

С. н. малина; н. Himbeerstrauch; фр. framboisier.

Цвеће у пазуху од лишћа усамљено или сложено у рехав грозд, петељке усправљене, са зрелим плодом суноврате; чашине кришке ланцетасте, зелене, са белим обрубом, најзад суврађене; круничине лиске беле, објајасте у покатац су́жене; плод округласт, црвен, ређе беличасто жут, длакав, особита пријатна мириса; лишће перасто, са 5 — 7 овалних, оздо беличастих листића; стабло усправљено, без бодаља; шиб од висине два аршина, ретко већи.

Расте по планинским особито каменитим местима на југу и истоку од Србије; на Биљаници у Пожаревачкој, Ртњу и Озрену у Алексиначкој, на Расоватом камену, Ивановој ливади и Плешу у Књажевачкој, на Јастребцу, Жељину и Копаонику у Крушевачкој а).

Цвета у Јуну.

а) Наврх Ртња нашао сам у цвету ситнију фелу са зељастим стаблом и врло дугим врежама; биће зар она што је позната у науци под именом R. saxatilis L, али јој плода, који би имао бити црвен, видео нисам.

Употреба. Ово бодљиво, штркљасто шибље може се корисно употребити у врзине или живу ограду, у осталом од слабе је економне користи; плод од крупнијих фела може да се сиров или од различите руке справљен једе, гдешто се од њега пече ракија; малине се већ и у нас по башчама саде.

Приметба. Осим горе описатих фела од купина, има их по свој прилици у Србији и више, али се доста тешко проучавају с тога, што ваља имати цвета и плода са истог стабла. А како сазревање плода од средње руке за два месеца касније пада него цветање, то је човеку, који какову већу област испитује, тешко да удеси, да једнога лета двапут на исто место доспе, још теже да запамти с кога је стабла шта убрао. Зато ми до сада није било могуће да сазнам, дали које од других фела, што су у западној Европи познате — у Француској 24, у Немачкој више од 40 — и у Србији расту.

XXXI Род: Spiraea L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 218.

Цвеће доста ситно, махом бело, сложено наврх стабла или грана у обилате коримбе. Чаша у пет ситних крижака дељена; круница 5-пера; прашника много; плод сушан, обично сложен из 5 многосемених карпидија: лишће цело или ободом усечено; доста ниско шибље, а има повише и зеља.

Анализа фела.

1. Лишће дугуљасто, цело од густог маља беличасто сиво . . . . Sp. cana.
Лишће објајасто, гдекоје цело, већином пак на врху усечено, кадшто длакаво, али при том зелено. . . . . 2.

2. Стабло и лишће глатко, цветни коримби на-
врх грана стављени . . . . Sp. ulmifolia.
Стабло и лишће длакаво, цветни коримби ве-
ћином у пазуху од лишћа стављени. . . .
. . . . Sp. media. Schm.

95. Sp. cana WK. Plant. rar. Hung. III p. 252 t. 227.

Коримби у пазуху од лишћа на умерено дуге петељке насађени; лишће овално, завршкасто, на цветним гранчицама затубасто, од густога маља сивасто; шиб мало што виши од аршина, са стаблима у круг разведеним.

Расте у нас по камењарима око Мокре горе у Ужичкој.

Цвета у Мају.

96. Sp. media Schmidt Oester. Baumz. II p. 53 Waldst. et Kit. Plant. rar. Hung. III p. 261 t. 235 (Sp. oblongifolia WK).

С. и. — н. Spierstaude; фр. spirée као и следујућа.

Коримби у пазуху од лишћа на кратке петељке насађени; лишће објајасто, на цветним гранама цело, на осталима на врху усечено; усправљен шиб, обрастао по свима млађим деловима разведеним длакама; нарасте гдешто до висине човечјег боја.

Расте у нас обилато по камењарима: близу Белих, води у Београдској, на Борачкој стени у Крагујевачкој, Овчару, Каблару и Чемерну у Чачанској, више Раванице у Ћупријској, на Богданици у Књажевачкој и др.

Цвета у Мају.

97. Sp. ulmifolia Scop. Flor. Carn. I p. 349. t. 22.

Коримби на врху стабла или грана на умерено дуге петељке насађени, лишће јајасто, спред по ободу усечено и двојно рескасто, глатко; шиб од висине 1 — 2 м.

Расте по вишим каменитим брдима: на Жељину и Јастрепцу у Крушевачкој, Ртњу у Алексиначкој, Плешу, Ветрену у Књажевачкој.

Цвета у Јуну.

Употреба. Од овог ситног шиба друге користи нема, ван што се због обилатог цвећа и китњастог раста по парковима сади.

Фамилија: Araliaceae Bartl.

F G. Bartling Ordin. nat. plant. pag. 238.

Цвеће хермафродитно, правилно, чаша 4 — 5пера, чашини листићи у доњем крају у цев међу собом и са плодником срасли; круница 5 — 10пера, посађена наврх чашине чеви; прашника 5 — 10, са слободним прашним кончићима; плодник у 5 — 10 окаца дељен, у сваком окцу по један ембрион; тучкова 5 — 10, слободних или сраслих; жигови главичасти; лишће цело или у режње дељено; шиб пењући се у приличну висину на друго рашће или камење.

XXXII Род: Hedera L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II. pag. 86.

Чаша ободом цела или у пет крижака дељена, круничине листе од пола разведене, плод 5—10-семена бобица.

98. H. Helix L. Spec. plant. Ed. II p. 292.

С. и. бршљан; н. Epheu; фр. lierre.

Цвеће многобројно, на једнаке, звездатим длакама обрасле, петељке насађено; круничини листићи ланцетасти, зеленкасто жути, споља длакави; бобице црне, округласте, па дрху остатком од чаше и тучка обрасле; лишће глатко, зимзелено, на цветајућим гранама цело, на стаблу у 3 — 5 крижака дељено.

Расте у нас свуд по шумама, али остаје већином снизак и јалов, а само онај бршљан цвета и носи плод, који се пење на дрвеће, камење или зидине.

Цвета у Септембру.

Употреба је од овог шиба слаба, само што се гдешто због зимзеленог лишћа по башћама сади, ради маскована голих зидова.

Фамилија: Corneae DC.

B. P. De Candolle Prodr. syst. nat. IV pag. 271.

Цвеће хермафродитно, у грозну сложено; чаша 4 — пера са листићима доњим крајем у цев сраслим; круница 4 — пера; прашника 4; плодник у 2 — 3 окца дељен или не раздељен; лишће нераздељено, укрштено; шибље, кадшто доста високо.

XXXIII Род: Cornus L.

C Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 48.

Чашине кришке кратке; крунични листићи за цветања разведени, носећи по један прашник; стубић к врху задебљао, жиг право отсечен, коштуница у 2 — 3 окца дељена, садржавајућа често само једну семку; лишће ободом цело.

Анализа фела.

Цвеће рано, жуто, зрео плод црвен. . C. mas.
Цвеће позно, бело, зрео плод црн C. sanguinea.

---

99. C. mas L. Spec. plant. Ed.II p. 171.

С. м. дрен; н. Hartriegel (gelber), Kornelkirschen; фр. cornouiller (mâle).

Цвеће рано, жуто, на кратке петељке насађено и састављено у коримб, подбочен омотаћен од четири улу-

бљена листића: цветни листићи ланцетасти; коштунице дугуљасте, доста крупне, зреле црвене и накиселе; лишће на кратке дршке насађено, јајасто, оздо длакаво, од паралелних нерва цртасто; шиб са сивим гранама.

Расте свуд по думацима и шумама, од равнице до средних брда.

Цвета у Фебруару.

100. C. sanguinea L. Spec. plant. Ed. II p. 171.

С. н. сиба, свиба; н. Hartriegel, Hundsbeerstrauch; фр. cornouiller sanguin.

Цвеће бело, позно, сложено наврх грана у гроњу, без особитог омотача; цветни листићи дугуљасти, споља длакави, разведени; коштунице доста ситне, окончане зупцима од закржљале чаше, зреле црне, са белим педицама; лишће на дуге дршке насађено, елиптично са сведеним к врху нервима, оздо беличасто; гране с пролећа црвене; шиб мало што већи од два аршина.

Расте свуд, нај више по питомим местима, око река и потока.

Цвета у Мају.

Употреба. Дреновина је једно од нашег нај тврђег дрвља и употребљује се од столара и дрводеља на свакојаке направе, од којих се јачина иште; дрењине могу да се једу, а употребљују се и на справљање слатка. Сибовина је такођер доста чврста али због обично доста танког стабла на друго се што не употребљује, до на штапове, камише и друге ситнице.

Фмилија: Loranthaceae DC.
A. P. De Candolle Prodr. IV pag. 277.

Цвеће хермафродитно или диклинично, са кожастом, у 2 — 4 режња дељеном чашом и ситном 4 — 8пером

круницом; прашника 3 — 8; плодник не раздељен, са циглим једним ембрионом; плод бобица; лишће не раздељено, наспрамно; ситно, паразитно шибље.

XXXIV Род: Viscum L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 473.

Цвеће једно — или дводомо: мушко са чашом по ободу у 4 режња дељеном и 4 прашника; женско са чашом плоднику прираслом, круницом 4-пером и једним тучком без стубића; бобица округла; лишће повелико, плосно.

101. V. album L. Spec. plant. Ed. II p. 1451.

С. м. имела као и следујућа фела; н. Mistel; фр. gui.

По 3 — 5 цветова седећих наврх грана; зрео плод бео, прозрачан; лишће лопатичасто, ободом цело; мали шиб, ретко што већи од две педи, са гранама рачвастим, у круг разведеним.

Расте на свакојаком шумском древећу; липи, јабуци, ораху, лески, тополи а зар и др.

Цвета у Марту.

XXXV Род: Loranthus Juss.

A. D. Jussieu Gen. plant. pag. 236.

Цвеће хермафродитно, ретко пометањем диклинично; чаша са кратким, зупчастим ободом; круница 4 — 8пера, нарасла на чашину цев; прашника толико, колико и круничних листића; стубић кончаст, жиг главичаст, бобица јајаста; лишће повелико, плосно.

102. L. europaeus L. Spec. plant. Ed. II p. 1673.

Цвеће у пазуху од лишћа сложено у кратак грозд, свака петељка подбочена засебним приперком; лишће лопатичасто као у пређашње феле, на коју овај шиб осим цвећа јако наличи.

Расте обилато по нашим храстовим шумама, најчешће на граници, ређе на церу.

Цвета у Априлу.

XXXVI Род: Arceuthobium MB.

Marschal Bieberstein Flor. Taur. caucas. III pag. 629.

Цвеће дводомо: мушко седеће, са плоснатом у 2 — 4 режњића дељеном чашом, са 2 — 4 прашника и са закржљалим плодником; женско са цевастом, стиснутом у два режњића дељеном чашом, жигом седећим и плодником у коме има само један ембрион: лишће врло ситно; ситан шиб.

103. A. Oxycedri MB. где и род.

По 1 — 3 цвета наврх грана или у пазуху од лишћа: чашини режњићи у мушком цвету објајасти, на прилику куке увити; прашнице посред цветних листића седеће: у женском цвету чаша двоуснатa; плод исправа седећи, а после на кратку дршку насађен и из чаше вирећи; лишће љуспасто, доњим крајем гране обухватајуће: шиб ретко што већи од педи.

Расте на црвеној фењи (Juniperus Oxycedrus): испод Стола, по Демерођи, око Рашке и на Борју у Чачанској.

Цвета у Септембру.

Употреба. Сви делови овог ситног шибља садрже лепљиву материју, која се може кухањем одлучити и као лепак на хватање птица употребити. Друге какове користи сада нема од овог чудноватог парасита, који је некад у медецини, хиромантији и теософији већу улогу него данас играо.

Фамилија: Staphyleaceae Bartl.

T. G. Bartling Ordin. nat. pag. 351.

Цвеће хермафродитно, правилно: чаша петопера у цев срасла, по ободу 5-дела: круница 5-пера, слободна: пет прашника на изменце стојећих са круничиним листићима: плодника 2 — 3, при основи срасла, у сваком плодннку повише, кадшто већином пометених ембриона: плод бобица или чаура; лишће сложено, наспрамно; дрвеће, у нас само један шиб.

XXXVII Род; Staphylea L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 128.

Чаша бојена отпадајућа; цветни листићи виђени, бели; чаура надута, из 2 — 3 капка сложена, у 2 — 3 окца дељена, унутарњим ободима од капака пуцајућа, семке смеђе, покрупне, обично по две скупа срасле.

104. St. pinnata L. Spec. plant. Ed. II p. 386. Reichenb. Flor. Germ. V t. CLXI f. 4823.

С. и. клокочика; н. Pimpernuss; фр. patenotier, faux pistachier, nez-coupé.

Цвеће наврх грана у висећи, рехав грозд сложено: петељчице под половином члановите, подбочене линеарним прилерцима; чашине кришке овалне, улубљене; круничини листићи објајасти, чаши величином равни: оплодница на прилику меура надута, семке лабаво омотавајућа; лишће перасто са 5 — 7 овалних, по ободу ситно рескастих листића; шиб од 3 — 6 м.

Расте по крајевима од шума, на много места по Србији и близу Београда у Топчидеру.

Цвета у Мају.

Употреба. Бело и доста чврсто дрво од клокочике узима се од дрводеља на свакојаке ситније направе; из семака може да се тиска уље.

Фамилија: Ilicineae Brongn.

A. Brongniart. Annales des Sciences nat. X p. 529.

Цвеће хермафродитно, правилно; чаша 4 — 6пера, чашини листићи у доњем крају у цев срасли; круница 4 — 6пера, потплодна; прашника 4 — 6, плодник у 2 — 4 окца дељен, у сваком окцу по један ембрион, ретко њих више; плод коштуница, са четири коштице; лишће зимзелено, засебно; дрвеће или шибље.

XXXVIII Род: Ilex L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 54.

Чаша ситна, трајућа, у 4 ретко више крижака дељена, круница са разведеним окрајком; 3 — 5 седећих жигова; у свакој коштици по једна семка; шиб.

105. I. Aquifolium L. Spec.. plant. Ed. II p. 181. L. Reichenb. Ic. Flor. Germ. XVII t. MLXXX.

С. н. зеленика; н. Hülsen, Stechpalme; фр. houx.

Цвеће беличасто, у пазуху од лишћа усамљено или у рехаву грожу сложено; коштунице црвене, лишће јајасто, лаштеће, цело или крупно зубчасто, зупци бодљиви; на северу и у нас осредњи шиб, чим даље к југу тим израшћује у веће дрво.

Зеленика као да је у нас доста ретка; ја сам је нашао у шуми више Грошнице у Крагујевачкој и испод Острвице у Рудничкој.

Цвета у Мају.

Употреба. Дрво од зеленике врло је чврсто и радо се употребљује од столара и дрводеља у покућне ствари;

од грана праве се бичаље, камиши, штапови; из коре може да се куха лепак.

Фамилија: Grossularieae DC.

A. P. De Candolle Flor. de. France IV pag. 405.

Цвеће хермафродитно, ретко пометањем диклинично, правилно, чаша 4 — 5пера, доњим крајем срасла у цев и плоднику прирасла; круница 4 — 5пера, нарасла на грлак од чаше; прашника 4 — 5; плодник нераздељен, са многим ембрионима: плод бобица: лишће засебно, шапасто дељено, без залистака; ниско шибље.

XXXIX Род: Ribes L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 87.

Чаша ободом у 4 — 5 крижака дељена; круничини листићи ситни, краћи од чаше; прашника обично 5, ређе 4 или 6, прашници на круницу насађени; бобица са многим угластим семкама.

Анализа фела.

1. По 1 — 2 цвета у пазуху од лишћа, плод зрео жућкаст, бодљиви шиб. . R. Uva crispa.
   Цвеће у пазуху од лишћа у грозд сложено, зрео плод црвен, шиб без бодаља . . . . 2.
2. Цвеће дводомо, цветне гранчице усправљене . . . . R. alpinum.
   Цвеће хермафродитно, цветне гранчице бар врхом суноврате . . . . 3.
3. Гране сиве, лишће само по нервима длакаво, ободом рескасто . . . . . . R. petraeum.
   Гране сиво смеђе, лишће скроз длакаво, ободом двојно рескасто. . . . R. multiflorum.

106. R. Uva crispa L. Spec. plant. Ed. II. p. 292.

С. и. шмањак, огроз: н. Krausbeere, Stachelbeere; фр. groseille à maquerau.

Цвеће у пазуху од лишћа усамљено или двојно, подбочено ситним преперцима, чаша у гротлу длакава: чашине кришке затубасте, врхом сувраћене; круничине листке објајасте, усправљене, краће од чаше: стубић доле длакав, у два жига дељен: бобице округле, зеленкасте или жућкасте, ређе црвенкасте, глатке (само по башчама) или чекињама обрасле; лишће округласто у пет режања дељено, обично длакаво, насађено на кратку дршку, коју боче по 2 — 3 бодље; снизак врло гранат шиб, са цвећем жућкастим или црвенкастим.

Расте по каменитим шумама на Ивици, Звезди и Златибору у Ужичкој, на Плешу у Књажевачкој, испод Ртња у Алексиначкој и др.

Цвета у Априлу.

107. R. alpinum L. Spec plant. Ed. II p. 291.

Цвеће дводомо, мушко многобројно (20—30), женско ситније, малобројно (2—3); цветне гранчице усправљене петељчице длакаве, подбочене ланцетастим, трепљавим приперцима, кад у дужини цвећу равним, кад дужим; чаша глатка, са затубастим, разведеним кришкама: стубић врло кратак: бобице ситне, зреле црвене, бљутаве; лишће при основи срцасто; шиб мало што већи од аршина.

Расте по каменитим брдима: на Ртњу и Лесковику у Алексиначкој, Расоватом камену у Књажевачкој, по Методији испод Копаоника у Крушевачкој.

Цвета у Мају.

108. R. multiflorum Kit. in Roem. et Schult. Syst. veget. V. p. 493.

Цвеће хермафродитно, у дугачке, суноврате грозде сложено, петељчице подбочене приперцима много краћим од цвећа; цветни листићи клинасти; прашници ван крунице пружени; бобице црвене, киселе; лишће у 5 режања дељено, обилатим длакама обрасло по ободу двојно рескасто; гране смеђе, рутаве; шиб од 1 м.

Расте по каменитим брдима рекао бих на више места у Србији, ал ја сам ову фелу убрао само на Бељаници у Пожаревачкој и то са зрелим плодом 20 Јула 1864 године.

Цвета у Мају.

109. R. petraeum Wulf. in Jacq. Miscell. II p. 36.

Цвеће хермафродитно у пазуху од лишћа сложено у подугачак, најзад висећи грозд; петељке доста дебеле, длакаве, подбочене приперцима ретко кад дужим од својих петељака; чаша глатка са усправљеним, трепљавим и црвенкастим ободом; бобице доста виђене, зреле црвене, накиселе; шиб од висине 1 — 2 м.

Расте по планинским крајевика на југу од Србије: на Василиној чесми, Голији, Јанковом камену и Одвраћеници у Ужичкој.

Цвета у Мају.

Употреба. Ситно ово шибље од слабе је техничке користи: прва се фела, огроз, турск. ћићинбоба, сади по башчама ради плода који се сиров или од различите руке справљен у јела меће; једна фела, која се дивља може бити и у нас налази — R. rubrum L., сади се од давна по башчама под именом морског грожђа или рибизле н. Johannis-Beere; фр. groseiller commun, ради кисељастог плода, који се сиров једе или од различите руке справљен у јела и лекове меће.

б) Gamopetalae Endl.

St. Endlicher Gen. plant. pag. 346.

Цвеће сложено из два цветна круга: чаше слободне или за плодник прирасле и једнопере, по ободу од различите руке дељене круннце; ретко без круннце, као у белог јасена.

Фамилија: Caprifoliaceae Rich.

A. Richard Diction. classiq. d' histoire nat. III pag. 172.

Цвеће хермафродитно, правилно или неправилно: чаша доле срасла у цев и прирасла плоднику, горе дељена у 2, 3 или 5 ситних крижака; круница насађена наврх чашине цеви, ободом у 4 — 5 крижака дељена; прашника 4—5, нараслих на круницу; плодник у 3 — 5 окаца дељен, у сваком окцу по један ембрион или њих више; плод бобица; лишће наспрамно, цело или дељено; зеље или шибље.

α) Племе: Sambucineae Rich.

A. Rich. Diction. class. d' histoire nat. III pag. 173.

Круница правилна, точкаста, по један ембрион у сваком окцу од плодника; жига три, седећа.

XL. Род: Sambucus L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 128.

Цвеће у коримб сложено, бело, чаша у пет крижака дељена; круница точкаста; прашника пет; жига три, седећа; бобица у 3 — 5 окаца дељена, са 3 — 5 семака; лишће перасто дељено; осредње шибље — у нас и једно зеље (бурјан).

Анализа фела.

Плод црн, зрео са петељком суповрат . S. nigra.

Плод црвен, зрео са петељком усправљен . . . . S. racemosa.

110. S. nigra L. Spec. plant. Ed. II p. 385. L. Reichenb. Icon. Flor. Germ. XII t. DCCXXX.

С. и. бзова, базга; н. Hollunder (gemeiner); фр. sureau.

Цвеће сложено у обилату, испрва усправљену а најзад суноврату циму, цветови вршни на петељке насађени, бочни седећи; бобице округле, зреле црне; лишће са 5 — 7 ланцетастих, заоштрљених, ободом неједнако рескастих режања; залисци, где их има, ситни; шиб од 3 — 4 м. висине, кадшто омање дрво, са белом сржи.

Расте обилато по думацима, крајевима од шума око река и потока, гдешто и по нашим башчама.

Цвета у Јуну.

111. S. racemosa L. Spec. plant. Ed. II p. 386. J. Reichenb. Icon. Flor. Germ. XII t. DCCXXXI.

Цвеће сложено у обилату, округласту, свакад усправљену кунину, сви цветови на петељке насађени; бобице округле, зреле црвене; лишће са 3 — 5 јајасто — ланцетастих, ободом ситно зупчастих режања, са или без залистака, при основи од сваке лисне дршке по две брадавице; шиб 2 — 4 м. висок, са смеђастом сржи.

Много ређа од пређашње феле; ја сам је виђао испод стене Шарен града идући од Расоватог камена Ивановој ливади на источној нашој граници и на Равној гори у Ужичкој.

Цвета у Мају.

Употреба. Стара базговина особито од корена врло је чврста и може се корисно употребити у столарству и дрводелству; од млађих грана праве се ткачке цеви, од старијих штрцаљке и друге ситнице; плод се кухан може јести и меће се често у лекове.

XLI Род: Viburnum L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 127.

Чаша у пет режања дељена; круница точкаста са разведеним ободом; прашника пет; жига три, седећа: бобица без тина, садржавајућа обично само једну семку, ретко њих више; лишће не дељено или гдешто само у предњем крају усечено; шибље са белим цвећем.

112. V. Lantana L. Spec. plant. Ed. II p. 384. L. Reichenb. Icon. Flor. Germ. XVII t. MCLXXI f. I. II.

С. п. удика; н. Brustbeere, wolliger Schneeball; фр. viorne (commun).

Цвеће збивено у густ коримб; петељке длакаве; чашине кришке јајасте, затубасте; круница 4 крат дужа од чаше, са ободом у једнаке режње дељеним; бобице овалне, стиснуте, најпре зелене, после црвене, најзад црне, семке овалне стиснуте; лишће длакаво, овално, затубасто, при основи срцасто, по ободу зупчасто, без залистака при основи; шиб ретко што већи од човечјег боја, са белим мирисавим цвећем.

Расте свуд по думацима и крајевима од шума.

Цвета у Мају.

113. V. Opulus L. Spec. plant. Ed. II p. 384. L. Reichenb. Icon Flor. germ. XVII t. MCLXXI f. III, IV.

С. и. — н. gemeiner Schneeball; фр. viorne obier, sureau d' eau.

Цвеће сложено у рехав коримб, петељке глатке; чашине кришке овалне, глатке; крунице различите величине, ситније посред коримба, а много веће по ободу: бобице округле зреле црвене, семке јајасте, при основи срцасто угнуте; лишће згор глатко, оздо длакаво, спред у 3 — 5 зупчастих крижака дељено; залисци при основи од лишћа чекињасти; шиб од 2 — 4 м. висине.

Расте обилато по бујнијим, подводним местима, око река и бара.

Цвета у Мају.

Употреба. Стабло и праве гране од удиковине узимају се у обручеве и камише; због обилног цвећа и црвеног плода обе се феле саде по парковима, последња под именом: картон.

β) Племе: Caprifolieae Rich.

A. Richard Diction. class. d' hist. nat. III pag. 173.

Круница цеваста или звонаста, ободом двоусната или петодела; плодник са повише ембриона у сваком окцу; стубић кончаст, жига три, кадшто срасла.

XLII Род: Lonicera L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 75.

Чаша са 5-зубим окрајком; круница левкаста или звонаста са ободом двоуснатим, горња усна у четири кришке дељена, доња цела; прашника пет; плод бобица, у три окца дељена, у сваком окцу по 2 — 3 семке; лишће цело; шибље.

Анализа фела.

1. Стабло баврљасто, повијајуће се по другом рашћу, цвеће пршљенасто . . L. Caprifolium.
   Стабло усправљено, по два цвета на општу петељку у пазуху од лишћа насађена . . 2.
2. Плодници (касније бобице) мал не до врха срасли . . . . L. alpigena.
   Плодници само у доњем крају срасли . . 3.
3. Петељке једне дужине са цвећем, плод црвен. . . . . L. Xylosteum.

Петељке много дуже од цвећа, плод црн . . . . L. nigra.

114. L. Caprifolium L. Spec. plant. Ed. II p. 246. L. Reichenb. Icon. Flor. Germ. XVII t. MCLXXIII f. III.

С. н. орлови нокти; н. Geisblatt (wohlriechendes); фр. chevre feuille des jardins.

Цвеће сложено у пршљен, подбочено пршљеном од два, мање више срасла листа; круница с поља маљава, са цеви дужом од обода; стубић гладак; бобице овалне, не срасле, зреле црвене; лишће глатко, оздо пепељаво, округласто на старим, а дугуљасто на млађим, јаловим гранама; стабло бавр.ьасто, повијајуће се око другог рашћа; шиб цвећа обично црвеног, у нас жућкастог — L. pallida Host.

Расте по думацима и крајевима од шума по целој равнијој Србији.

Цвета у Мају.

115. Xylosteum. L. Spec. plant. Ed. II p. 248. L. Reichenb. Icon. Flor. Germ. XVII t. MCLXXIV f. I. II.

С. н. —; н. Hundskirsche, Heckenkirsche, Beinholz.

По два цвета насађена у пазуху од горњег лишћа на кратку петељку; чаша са кратким, зупчастим ободом; круничина цев у доњем крају трбаста, краћа од обода, стубић и прашни кончићи длакави; бобице округласте, спљоштене, у доњем крају срасле, зреле црвене; лишће овално, длакаво, оздо бељутаво; шиб од 1 — 2 м. висине, са доста ситним, жућкастим и длакавим цвећем.

Расте по шумама виших брда дуж целе јужне наше границе, а на истоку по Плешу и Расоватом камену у Књажевачкој.

Цвета у Мају.

116. L. nigra L. Spec. plant. Ed. II p. 247. L. Reichenb. н. м. f. III.

По два цвета насађена на подугачку петељку у пазуху од горњег лишћа; чаша са кратким зупчастим ободом; крунична цев у доњем крају јако трбаста, краћа од обода; стубић и прашници кончићи при основи длакави; бобице јајасте, доњим крајем слепљене, зреле црне; лишће дугуљасто, маторо глатко; шиб мало што већи од 1 м., са белим изнутра црвенкастим цвећем.

Као да је у нас овај шиб редак, јер сам га нашао само на Одвраћеници у Ужичкој.

Цвета концем Маја.

117. L alpigena L. Spec. plant. Ed. II p. 248. L. Reichenb. н. м. t. MCLXXV f. III, IV.

По два цвета насађена на подугачку петељку у пазуху од горњег лишћа; крунична цев кратка, при основи трбаста; стубић и прашници длакави; бобице мал не целом дужином срасле, зреле црвене; лишће повелико, дугуљасто, оздо маљаво; шиб мало што већи од 1 м., са ружастим цвећем.

Расте по камењарима виших брда: на Повлену у Ваљевској, Таламбасу и Јавору у Ужичкој, Ртњу у Алексиначкој, Плешу и Расоватом камену у Књажевачкој.

Цвета у Мају.

Употреба. Дрво од феле, под бр. 115 описате, особито је чврсто и може се корисно употребити у пушчане шипке, камише и др; остало шибље није од какове веће користи, осим што се због китњастог раста и доста виђеног цвећа по парковима и башчама сади; лишће је од свију фела пријатна брстина за стоку.

Фамилија: Vaccineae DC.

A. P. De Candolle Theor. élem. Ed. I. pag. 216.

Цвеће хермафродитно, правилно; чаша у доњем крају срасла са плодником; круница звонаста или бокаласта, насађена наврх чашине цеви; прашници слободни, бројем са режњима од крунице равни или сугуби; плодник у 4 — 5 окаца дељен, у сваком окцу повише ембриона; стубић кончаст, жиг главичаст; плод бобица; ниско шибље, са лишћем целим, без залистака.

XLIII Род: Vaccinium L.

C. Lin. Gen. plant. Et. II pag. 166.

Чаша ретко ободом цела, понајвише 4 — 5 зуба; круница у 4 — 5 крижака дељена; прашника 8 — 10; бобица округла, на врху угнута.

Анализа фела.

1. Плод црвен, лишће зимзелено . V. Vitis Idaea
   Плод црн, лишће зими отпадајуће. . . . 2.
2. Гране ваљкасте, лишће ободом цело оздо пепељаво. . . . . V. uliginosum.
   Гране угласте, лишће скроз зелено; ободом рескасто . . . . V. Myrtillus.

---

118. V Myrtillus L. Spec. plant. Ed. II p. 498. L. Reichenb. Icon. Flor. Germ. XVII t. MCLIX f. I. II.

С. н. боровница; н. Heidelbeere; фр. myrtille, airelle.

Цвеће у пазуху од лишћа усамљено, суноврато; чаша ободом мал не цела; круница бокаласта, са режњима врхом суврађеним; прашници са две чекињасте израсли; бобица зрела црно љубичаста, сивим пепељком обливена, киселаста; лишће овално, ободом ситно зупчасто; шиб од 1

— 4 д. м., са цвећем ружасто и зеленкасто белим, гранама угластим или крилатим и корењем далеко под земљом пузећим.

Расте по вишим брдима на југу, од Златибора до Копаоника и на овом последњем брду заузима уз следујућу фелу и кржљаву фењу све голе висове; ређе се виђа на источној нашој граници: на Ивановој ливади, Ветрену, и Расоватом камену.

119. V. uliginosum L. Spec. plant. Ed. II p. 499 L. Reichenb. н. м. t. MCLXVIII t. V.

С. н. — ; н. Rauschbeere.

Цвеће суноврато, скупљено наврх годишњих грана у ситан грозд; чаша са кратким затубастим зупцима: круница бокаласта са кришкама кратким, врхом сувраћеним; прашници са две кончасте израсли; бобице округле, зреле плаветникасто сиве, бљутаве; лишће цело, бледо зелено по наличју пепељаво: шиб од 4 — 8 д. м., са цвећем белим и ружастим, гранама ваљкастим и кореном далеко пузећим.

Расте у нас само на Копаонику у Крушевачкој.

Цвета у Јуну.

120. V. Vitis Idaea L. Spec. plant. Ed. II p. 500. Reichenb. н. м t. MCLXVIII. f. I.

С. н. брусница; н. Preuselbeere; фр. airelle du mont Ida.

Цвеће сложено наврх грана у кратак на ниже оборен грозд, петељчице краће од цвећа, подбочене приперцима по ободу трепљавим; чаша са пет троугластих, трепљавих крижака; круница до пола дељена у пет затубастих, врхом сувраћених крижака; прашници без кончастих израсли; бобице округле, зреле црвене, кисељасте; лишће зимзелено, објајасто, на врху ртасто, згор ла-

штеће, оздо од смеђих жљезда педичаво; шиб од 2 — 3 д. м. са цвећем белим или ружастим, гранама усправљеним, длакавим и корењем пузећим.

Pеђи у нас од пређашњих фела, ја сам га нашао само на Копаонику у Крушевачкој и у Мајданпеку у Крајинској.

Цвета у Мају или Јуну.

Употреба. Друге користи од овог ситног шибља нема, ван што се његов плод може јести; најбољи је од боровнице, а њом може и пређа да се бојадише; плод од друге феле (V. uliginosum) бљутав је за јело, Руси држе да може у већој количини поједен и да опије и с тога га зову: піяница.

Фамилија: Ericeae R. Br.

Rob. Brown Prodr. Flor. Nov. Holl. pag. 557.

Цвеће хермафродитно, правилно; чаша петопера, са листићима мање више сраслим; круница у 4—5 крижака дељена; прашници слободни, бројем равни са круничиним кришкама или сугуби, нарасли уједно са круницом на потплодни колут; плодник слободан, у 4 — 5 окаца дељен, у сваком окцу по један ембрион, или њих више; плод сушан, ређе бобичаст; лишће цело, обично зимзелено, без залистака.

α) Цлеме; Arbuteae DC.

A. P. De Candolle Prodr. Syst. nat. VII pag. 580.

Плод бобичаст не пуцајући, круница отпадајућа.

XILV Род: Arctostaphylos Adans.

M. F. Adanson Familles des plant. II pag. 165.

Чаша у пет крижака дељена; круница бокаласта, са петозубим суврaћеним ободом; прашника 10, прашнице

по наличју са две кончасте израсли; бобице округле, са пет једносемених коштица.

121. A. officinalis Wim. et. Grab. Flor. Sil. II p. 391. L. Reichenb. Icon. Flor. Germ. t. MCLXVII f. 3. (A. Uva ursi).

С. н. планика; н. Baerentraube, Steinbeere, Sandbeere, фр. busserole, arbousier raisins d' ours.

Цвеће суноврато, сложено у кратак грозд, петељчице краће од цвећа, подбочене ланцетастим по ободу трепљавим приперцима; чаша са поширокім кратким режњима, круница изнутра маљава уједно са прашницима; бобица округла, зрела црвена, нагрка; лишће објајасто, зимзелено, маторо скроз глатко и лаштеће; снизак шиб од 3 — 8 д. м. са ружастим цвећем, стаблом на земљу обореним и кореном пузећим.

Планика је у нас ретка; ја сам је нашао само на Ртњу у Алексиначкој.

Цвета у Мају.

Употреба. Лишће од овог зимзеленог шиба трошило се некада више но данас у лекарству, важније је ово дрвце за крзнаре: Татари се служе кором и лишћем ситно измлевеним на прављење сафијана а).

β) Племе: Ericeae DC.

A. P. De Candolle Prodr. Syst. nat. VII pag. 612.

Плод сушан, пуцајући, круница венућа, не отпадајућа.

XLV Род: Bruckenthalia Rchb.

L. Reichenbach Flora excurs. I pag. 413.

Чаша ободом у 4 кришке дељена; круница кугласто звонаста, ободом 4-дела, насађена на потплодни колут,

а) P. S. Pallas Flora Rossica I. 2. pag. 91.

прашни кончићи у доњем крају срасли; плодник у 4 окца дељен, у сваком окцу повише ембриона, стубић ван крунице пружен, жиг главичаст; плод чаура; снизак шиб, са црвеним цвећем и игличастим, зимзеленим лишћем.

122. Br. spiculiflora Rchb. Icon. Flor. Germ. XVII t. MCLXII f. I.

Цвеће сложено наврх грана у збивени, усправљени грозд; чаша ружаста, круница угаситија; лишће ободом трепљаво, завршено белом кожастом израсли; ситан шиб, са обореним стаблом а усправљеним гранама, ретко што већи од педи.

Редак у нас шиб; ја сам га нашао само на Копаонику између Сухог рудишта и Беђировца и близу наше источне границе на Црном врху идући од Иванове ливаде Старој планини.

Цвета у Јуну.

XLVI Род: Erica. L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 163.

Чаша 4-пера, листићи слободни или доњим крајем срасли; круница много дужа од чаше, ободом у 4 зупца дељена; прашника осам; плод чаура, у 4 окца дељена, у сваком окцу повише семака; лишће игличасто; зимзелени, сниски шиб.

123. E. carnea L. Spec. plant. Ed. II p. 504. L. Reichenb. Icon. Flor. Germ. XVII t. MCLXV f. I.

С. и. црница, црњуша, н. Haidekraut (gemeines).

Цвеће у пазуху од горњег лишћа сложено у једнострани грозд; круница цевасто звонаста; прашници са жигом преко крунице пружени; лишће пршљенасто сложено; шиб са ружастим цвећем, мало што већи од педи.

Расте врло обилато по целој нашој јужној граници од Ивице у Ужичкој до Копаоника.

Цвета рано у пролеће чим се окопни.

XLVII Род: Calunna Salisb.

R. A. Salisbury in Trans. of the. Lin. Soc. VI pag. 317.

Чаша у 4 једнаке сушне кришке дељена; круница краћа од чаше, звонаста; прашника осам; плод чаура, дељена у 4 окца, у сваком окцу повише семака; лишће врло ситно, наспрамно или пршљенасто; шиб.

124. C. vulgaris Salisb. и. м. L. Reichenb. Icon. Flor. Germ. XVII t. MCLXII f. II.

С. и. врисак; н. Besenhaide; фр. bruyère (commune).

Цвеће суноврато, сложено наврх грана у једнострани грозд; чаша ружаста; круница звонаста, два крат краћа од чаше; прашнице са игличастом израсли; лишће у 4 реда по стаблу поређано, затубасто, глатко или трепљаво, доњим крајем здуљено у две зашиљасте израсли; шиб врло гранат, ретко што већи од аршина.

У нас редак, нашао сам га само на Сакару у Подринској.

Цвета у Јуну.

Ово ситно китњасто шибље од друге користи није, већ што се узима, где га у већој количини има у метле, и што је својим обилатим до позне јесени развијајућим се цвећем издашна храна за пчеле.

Фамилија: Oleaceae Lindl.

S. Lindley. Key to Syst. bot. pag. 67.

Цвеће хермафродитно или диклинично, потпуно или лишено спољашњих цветних омотача; чаша — где је има — цеваста, у 4 кришке дељена; круница отпадајућа,

4-дела; прашника два; плодник у два окца дељен, у свакои окцу по два ембриона или њих више; плод разнолики: крилата жирка, чаура или бобица; лишће цело или перасто; шибље или дрвеће.

a) Племе: Fraxineae Endl.

St. Endlicher Gen. plant. pag. 573.

Плод сушан, пуцајући или непуцајући.

XLVIII Род: Fraxinus L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 497.

Цвеће полигамно или дводомо; чаша и круница 4-дела, кадшто без чаше и крунице; плод крилата жирка (samara), кадшто само са једним окцем и једном семком; лишће перасто; дрвеће.

Анализа фела.

Цвеће рано, без крунице . . Fr. excelsior.
Цвеће савремено (са лишћем), са 4-делом круницом . . . . Fr. Ornus.

---

125. Fr. excelsior L. Spec. plant. Ed. II p. 1509. L. Reichenb. Icon. Flor. Germ XVII t. MLXXII f. II — VI.

С. п. бели јасен; н. Esche; фр. frêne.

Цвеће рано, без крунице, у пазуху од лишћа гроздасто сложено, испрва усправљено а после висеће; самаре дугуљасте, у доњем крају сужене и закружене, на врху кусе или крње и ртасте од заоставшег стубића; пупољци црни; лишће са 9 — 13 дугуљастих, оздо длакавих, по ободу рескастих листића; високо дрво са сивом испрва глатком а после наборитом кором и гранама ломљивим, зеленим и лаштећим.

Расте у нас обилато по шумама, особито по бујним пљоштама; највеће се таково дрвеће виђа у Поморављу.

Цвета у Априлу.

126. Fr. Ornus L. Spec. plant. Ed. II p. 1510. L. Reichenb. и. м. f. I.

С. н. црни јасен; н. Manna-Esche; фр. ornier, frêne à manne.

Цвеће са белом, подугачком, у 4 режња дољеном круницом, сложено наврх грана у гроздасту киту, савремено са лишћем; самаре линеарне, ртасте од заоставшег стубића; лишће са 7 — 9, кадшто и мање, овалних, оздо по нервима длакавих, по ободу од среде зупчастих листића; осредње, већином малено дрво.

Расте по топлијим местима, а особито камењарима од Топчидера до на крај равније Србије, а гдешто стиже у присоју и до виших брда.

Цвета у Мају.

Употреба. Јасеново је дрво врло чврсто, и употребљује се често на свакојаке направе од столара, колара и дрводеља; као гориво равно је са буквом; кора може да послужи у стројарству; из живе коре случајно или навалице рањене може у топлијим крајевима да се с пролећа добије сладуњава буза, која згуснута претставља ману; лишће је добра брстина за стоку. На ваздуху сушена јасеновина има спец. тежу = 0,644.

XLIX Род: Syringa L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 8.

Чаша цеваста, кратка, ободом 4-зуба; круница левкаста, ободом 4-дела, много дужа од чаше; прашника два, насађена на цев од крунице; у плоднику повише

ембриона у свакоm окцу; стубић кончаст у цвету укрит, жиг у два режњића дељен; чаура у два окца дељена, на две стране пуцајућа; лишће насирамно, цело; шиб.

127. S. vulgaris L. Spec. plant. Ed. II p. 11. L. Reichenb. Icon. Flor. Germ. XVII t. MLXXIII f. I.

С. н. љиљак, јоргован; н. Flieder; фр. lilas.

Цвеће на кратке петељке насађено, сложено наврх грана у повелики, гранати грозд; лишће јајасто, глатко, ободом целцато, на дуге петељке насађено; доста висок шиб, са виђеним љубичастим, ретко белим цвећем.

Расте у нас врло обилато по камењарима у целом Подунављу и по каменитим присојима осредњих брда, где се виђа често помешан са копривићем, тврдаком, црним јасеном и мечјом леском.

Цвета у Априлу.

Употреба. Љиљково је дрво врло чврсто и може се корисно употребити од дрводеља у свакојаке ситније направе, особито ако се најпре кваси у ћезапу, од ког добива врло лепу црвену боју; због лепог цвећа овај се шиб сади често по башчама и парковима.

β) Племе: Oleineae Endl.

St. Endlicher Gen. plant. pag. 571.

Плод сочан, не пуцајући, бобица или коштуница.

L. Род: Ligustrum L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 7.

Чаша 4-дела; круница са дугом цеви а ободом у 4 режња дељеним; прашници у цвету укрити; плод бобица, подељена у два окца, у свакоm окцу по две семке; лишће цело; шиб.

128. L. vulgare L. Spec. plant. Ed. II p. 10. L. Reichenb. Icon. Flor. Germ. XVII t. MLXXIV f. I, II.

С. и. калина; н. Rainwaide, фр. troëne.

Цвеће на кратке петељке насађено, бзивено наврх грана у сложен грозд; чаша ободом у врло кратке зупце дељена; круница са разведеним кришкама; жиг подебео; бобица зрела црна, грка; лишће елиптично, на кратке дршке насађено, ободом целцато, на врху ртасто; шиб ретко кад већи од човечјег боја, са осредњим, белим цвећем.

Расте обилато по думацима, особито у равнијим крајевима а и по камењарима нижих брда.

Цвета у Мају.

Употреба. Дрво од калине бело је и доста чврсто, али због ситноће није издашно, те служи само на гдекоје ситније направе; са црним плодом боји се гдешто (у Срему) вино.

Фамилија: Solaneae Juss.

A. L. Jussieu Gen. plant. pag. 138.

Цвеће хермафродитно, већином правилно; чаша 1-пера, у 5, ређе 4 или 10 крижака дељена; круница потплодна, 1-пера, ободом дељена у кришке, које са чашиним кришкама на изменце стоје; прашници бројем равни са крунициним кришкама на које су и нарасли; плодник у два окца дељен, у сваком окцу повише ембриона; плод бобица или чаура; лишће цело или од свакојаке руке дељено; већином зеља, ретко шибље.

LI. Род. Lycium L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 81.

Чаша бокаласта, ободом двоусната или у пет кришчица дељена; круница левкаста; прашника пет, пра-

шнице усправљене, duж пуцајуће; плод бобица; штркљаст шиб, са гранама у лук разведеним, гдекојим у трње закржљалим.

129. L. barbarum L. Spec. plant. Ed. II p. 277. L. Reichenb. Flor. Germ. XX t. MDCXXXV f. I.

С. н. — ; н. Bocksdorn.

Цвеће усамљено или у пазуху од лишћа у багље сложено; чаша двоусната, усне 2 — 3зубе; круница са разведеним или сувраћевим, у пет крижака дељеним ободом; прашници ван крунице пружени, са концима у доњем крају длакавим; бобица дугуљаста, зрела црвена; лишће ланцетасто, глатко, ободом цело; шиб од величине човечјег боја или нешто већи.

Овај шиб, од давна донесен у Европу из северне Африке, у нас се почео пре двадестину година да сади и виђа се гдешто око Београда, Пожаревца, Алексинца и др. задивљао.

Цвета у Јуну.

Употреба. Лако се прима, брзо расте и јако се столича, с тога се узима у живу ограду, под којим је именом и у нас гдешто познат; плод је као у већине биљака, што у ову фамилију спадају, отрован.

LII. Род: Solanum L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 85.

Чаша у 5, ређе 10 крижака дељена; круница точкаста; прашника 5, ређе више, прашнице сведене, на врху диром пуцајуће; плод бобица.

130. L. Dulcamara L. Spec. plant. Ed. II p. 264. L. Reichenb. XX t. MCXXXIII f. I. II.

С. н. пасквица, разводник; н. Nachtschatten; фр. morelle grimpante, douce — amère, vigne de Judée.

Цвеће ван пазуха од лишћа у разведене гроње сложено, петељке глатке, при основи зглобљене; чаша кратка, са троугластим кришкама; круница у пет ланцетастих крижака дељена; плод овалан, зрео, црвен; лишће длакаво, доње цело, горње тродело са ситнијим бочним режњима; шиб танак, бавраст са љубичастим, по ободу маљавим цвећем, обично нижи од човечјег боја.

Расте највише по бујним, влажним местима, око бара, река и потока.

Цвета у Јуну.

Употреба је од овог сиског, по камењу и другом рашћу повијајућег се шиба слаба; годишње се гране троше у лекарије; плод је отрован.

в.) Apetalae Endl.

St. Endlicher Gen. plant. pag. 264.

Један, гдешто бојени, слободни или са плодником срасли цветни омотач — перигон или перијантија.

Фамилија Thymaelaceae Juss.

A. L. Jussieu Gen. plant. pag. 85.

Цвеће хермафродитно или пометањем диклинично, већином правилно; перигон цеваст или левкаст, бојен, ободом у 4 — 5 крижака дељен, са једним ембрионом, ретко њих више, стубић кончаст, жиг главичаст, каткад што седећи; плод коштуничав, сочан или сушан; лишће цело; сиско шибље или маловечна зеља.

LIII. Род: Daphne L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 163.

Перигон левкаст, венући, ободом у 4 кришке дељен; прашника 8, у два реда на перигон насађених; стубић

врло кратак; коштуница нага, са једном коштицом; шибље већином врло ниско.

Анализа фела.

1. Лишће танко, зими отпадајуће. . . . . . 2.
   Лишће кожасто, зимзелено . . . . 3.
2. Цвеће рано, црвено, шиб већи од аршина . . . . D. Mezereum.
   Цвеће савремено са лишћем, бело, шиб мало што већи од педи . . . . D. alpina.
3. Цвеће наврх стабла или грана у главичаст грозд сложено. . . . . 4.
   Цвеће у пазуху од лишћа по стиблу растурено или у лиснат грозд сложено. . . . . . 5.
4. Лишће клинасто, цвеће црвено. . D. Cneorum.
   Лишће елиптично или лопатигасто, цвеће бело, ... D. Blagayana.
5. Цвеће црвенкасто, шиб веругав од висине педи . . . . D. oleoides.
   Цвеће жућкусто, шиб са усправљеним, слабо гранатим стаблом, већи од аршина. D. Laureola.

---

131. D. Mezereum L. Spec. plant. Ed. II p. 509. L. Reichenb. Icon. Flor. Germ. XI t. DLVI.

С. н. Личац, вучја лика, хајдучка опута; н. Seidelbast, Kellerhals; фр. bois jolis, bois gentil.

Цвеће рано, ружасто, мирисаво, сложено наврх грана у грозд, окончан багљом од младог лишћа; перигом споља маљав, са цеви дужином равној ободу 4-делом, разведеном; плод овалан, зрео црвен, сочан; лишће по цвећу се развијајуће, под зиму отпадајуће, ланцета-

сто, глатко или младо трепљаво; шиб од 1 — 3 аршина, са сивом, смеђо педичавом кором.

Расте по вишим брдима, особито у буковим шумама, врло га има много на Жељину у Крушевачкој.

Цвета у Фебруару или у Марту.

132. D. Laureola L. Spec. plant. Ed. II p. 510. L. Reichenb. н. м. t. DLV f. 1179.

Цвеће зеленкасто, мирисаво, сложено наврх стабла или грана у лиснати грозд; перигон гладак, са цеви дужом од 5-делог перигона; бобице овалне, зреле црне, сочне; лишће ланцетасто или дугуљасто, зимзелено, већином наврх стабла и грана збивено; шиб обично нешто већи од аршина, са смеђасто жутом кором.

Расте по планинским местима, у нас ређе од пређашњега: више Грошнице и по Гледићској планини у Крагујевачкој и на Звезди у Ужичкој.

Цвета у Марту.

133. D. Blagayana Frey. in Reichenb. Icon. Flor. Germ. XI p. 14. t. DLV f. 1180.

С. и. јеремичак.

Цвеће бело, свенуто жућкасто, сложено наврх стабла или грана у главичасти грозд: перигон с поља длакав, са цеви дужом од 5-делог, разведеног обода; бобице округласте, зреле беле, прозрачне, сочне; лишће кожасто, лопатичасто или елиптично, згор лаштеће; шиб од половине усправљен, слабо гранат, мало што већи од педи.

Расте у нас на југу, врло обилато по серпентинским брдима: на Ивици и Златибору у Ужичкој, на Столовима у Чачанској, Јадовнику у Крушевачкој и др.

Цвета одма пошто снег окопни: год. 1870 цветао је у Београду у башчи Г. кап. Драгашевића око божића.

Приметба. Од скора сам дознао, да на Златибору расту две феле јеремичка, бели и црвени. Дали тај црвени јеремичак не претставља ону фелу, што је у науци позната под именом D. Cneorum (b. бр. 136) или другу, што у нас још није нађена — D collina Sm., то ваља да се истом испита.

134. D. oleoides L. Mantiss. p. 66.

Цвеће црвенкасто, у назуху од горњег лишћа усамљено или двојно; перигон звонаст, с поља длакав, са цеви нешто дужом од обода, који је у пет јајастих, завршкастих крижака дељен; плод зрео сушан; лишће зимзелено, лопатичасто, младо длакаво, маторо глатко; усправљен шиб, мало што већи од педи, са веругавим гранама и наборитом, испуцалом кором.

Расте по кршевима: на Крстачи више м. Рачe и по Дервенти у горњем Подрињу, особито много по Забучју близу Ужица.

Цвета у Априлу.

135. D. alpina L. Spec. plant. Ed. II p. 510.

Цвеће бело, ноћу мирисаво, сложено наврх грана у кратки грозд; перигон с поља длакав, са цеви нешто дужом од обода, који је дељен у пет ланцетастих крижака; бобице јајасте, зреле црвене, сочне; лишће ланцетасто, савремено са цвећем, младо а кадшто и маторо длакаво; шиб ретко што већи од педи, са кором сивастом и гранама чворноватим, веругавим, на врху длакавим.

Расте по кршевима, но као да је у нас редак: ја сам га нашао само на Медведнику у Ваљевској и то на тако званом доњем платну или малом Медведнику, али му цвета ни плода видео нисам, пак зато незнам поуздано, да ли баш овој фели припада.

136. D. Cneorum L. Spec. plant. Ed. II. p. 511. L. Reichenb. н. м. t. DLIV f. 1176,

Цвеће црвено, усамљено или двојно у пазуху од лишћа, сложено наврх стабла или грана у кратки грозд; перигон с поља маљав, ободом дељен у 4 — 5 дугуљастих, ртастих крижака; бобице жућкасте, зреле смеђе; лишће седеће, лопатичасто, па врху ртасто, ободом уврнуто; шиб обично мањи од аршина, на земљу оборен, са усправљеним гранама и риђом кором.

Расте наврх Ртња у Алексиначкој.

Цвета у Мају.

Употреба. Ово обично ниско шибље од слабе је техничке користи: кором може да се пређа бојадише жуто; са неке љутине, коју кора овог шибља садржи, она се употребљује, најчешће од повеће, под 131 бр. описате феле, у лекарству на отварање фонтанела; чврста лика као да се кадшто за невољу употребљује место опуте, отуд ваљда и име, ајдучка опута.

Неку важност има ово шибље и у естетичком обзиру, јер је лепог, већином раног и мирисавог цвећа; особито би наш јеремичак, који је у башчованству слабо познат, заслужио, да се у башчи гаји.

Фамилија: Moreae Endl.

St. Endlicher Gen. plant. pag. 277.

Цвеће диклинично, једно или дводомо, сложено у клас или главицу, а кадшто уваљено у меснату ложу (у смокве); мушко са 3 — 4делим перигоном и 3 — 4, слободна прашника; женско са 4 — 5делим перигоном и плодником једно — ретко двооким, са једним ембрионом; плод обложен венућим, или у меснату масу на-

рашћујућим перигоном, ретко усамљен, понајвише много плодова сложених у сочан клас (дудинку); лишће по стаблу растркано, са отпадајућим залисцима; дрвеће.

LIV Род: Morus. L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 451.

Цвеће дводомо, сложено у кратке ресе; мушко са 4делим, за време цветања разведеним перигоном и 4 прашника, са концима попреко наборитим; женско са 4делим перигоном, плодником седећим и два стубића; плод обрастао сочним перигоном; лишће не дељено.

Анализа фела.

Плод црн или црвен, на кратку петељку насађен, лишће острикаво . . . . . M. nigra.
Плод беличаст, ретко црвенкаст на подугачку петељку насађен, лишће глатко . . . M. alba.

137.*) M. alba L. Spec. plant. Ed. II p. 1398. L. Reichenb. Icon. Flor. Germ. XII t. DCLVII.

С. п. бели дуд; н. Maulbeerbaum (weisser); фр. murier.

Женске ресе од дужине својих петељака; перигон по ободу гладак; жигови глатки; дудинке зреле беле или црвенкасте, сложене из многих, у сочну масу сраслих, перигона; лишће танко, округласто, у доњем крају срцасто, по ободу зупчасто или усечено, глатко или мало што острикаво; осредње дрво.

Расте дивљи у Хини, одкуд је пре два столећа у Европу донесен, где се сада много гаји због лишћа, којим се свилене бубе хране; у нас се налази на многа

места и задивљао по равнијим местима у Посавини и Поморављу.

Цвета у Мају.

138.*) M. nigra L. Spec. plant. Ed. II p. 1398. L. Reichenb. н. м. t. DCLVIII.

С. н. црни дуд, шамдуд; н. Maulbeerbaum (schwarzer).

Женске ресе мал не седеће или бар краће од својих петељака; перигон ободом чекињав; жигови длакави; плод црн, сложен као у пређашње феле из много сочних перигона; лишће доста дебело, округласто, у доњем крају дубоко срцасто, ободом зупчасто, врхом заоштрљено, површином острикаво; дрво нешто веће од пређашње феле.

Расте дивљи у Персији, од куд је пре белог дуда у Европу донесен а ту се сади највише због плода, јер му лишће свиленим бубама слабо прија.

Цвета у Мају.

Употреба. Осим лишћа, којим се свилене бубе хране, а које је и домаћој нашој стоци слатко, и осим плода који се једе, дуд је технички важан и са лепог и доста чврстог дрва, које се може употребити у столарству и бачварству; особито је добро за бурiће од ракије, која у њима добија лепу жуту боју.

Фамилија: Celtideae Endl.

St. Endlicher Gen. plant. pag. 276.

Цвеће хермафродитно или пометањем диклинично, усамљено или у рехав грозд сложено; перигон у пет, за цветања разведених крижака дељен; прашника пет, са подебелим концима; плодник не раздељен, са једним ембрионом; плод коштуница; лишће засебно, рапаво; шибље или осредње дрвеће.

LV Род: Celtis L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 491.

Кришке од перигона једнаке, улубљене; прашници испод врха накривљени; жига два, разведена, длакава; коштуница танка меса, једнокошта; у нас обично шиб, ређе осредње дрво.

139. C. australis L. Spec. plant. Ed. II p. 1478. L Reichenb. Icon. Flor. Germ. XII t. DCLXVII.

С. и. копривић, кошћела (у Црној гори); н. Zürgel; фр, micocoulier de Provence.

Цвеће беличасто; плод дугуљаст, на дугу петељку насађен, зрео црн; лишће јајасто, ободом зупчасто, врхом заоштрљено, са нервима по наличју испалим; кора мрка.

Расте по камењарима у целом Подунављу и близу Белих вода у Београдској.

Цвета у Априлу.

Употреба. Дрво од кошћеле црвенкасто је и врло чврсто, те се може корисно употребити на прављене руда, обручева, пушчаних шипака, вила, бичаља, штапова и камиша; дрво од корена тавно је и узима се у Француској у корице од ножева; плод се може јести.

Фамилија: Ulmaceae Mirb.

Mirbel in St. Endl. Gen. plant. pag. 275.

Цвеће хермафродитно, ређе пометањем диклинично; перигон звонаст, обично у 5, ређе у 3 — 4 кришке дељен; прашника 4 — 8, обично 5, са слободним концима; плодник сложен из два оплодна листића и раздељен у два окца, у сваком окцу по један ембрион; стубића два, разведена; плод крилата жирка; лишће засебно, са отпадајућим залисцима; древеће.

LVI Род: Ulmus L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 102.

Цвеће хермафродитно, у назуху од лишћа у багље сложено, много се раније од лишћа развијајуће; плод јако стиснут, прозрачним крилом опкољен, са две семке, кадшто само једном; лишће дуж нерва наборито.

Анализа фела.

Цвеће усправљено, на кратке петељке насађено, гране усправљене . . . U. campestris.
Цвеће на дуге петељке насађено, висеће, гране разведене . . . . U. effusa.

---

140. U. campestris Sm. Engl. Flor. II p. 20. L. Reichenb. Icon. Flor. Germ. XII t. DCLXI.

С. п. црни брест: н. Rüster, Ulme; фр. orme.

Цвеће рано на кратке петељке насађено, петељке око среде члановите; прашника 4; плод објајаст, ободом гладак, у доњем крају нешто сужен, на врху дубоко урезан, са семком стављеном одма испод уреза; лишће средње величине, у доњем крају неједнако срцасто, по ободу двојно рескасто; повисоко дрво са усправљеним гранама.

Расте по крајевима од шума, по речним лукама и у опште у нижим, питомијим местима по целој Србији.

Цвета у Фебруару, кадшто и раније, а кад листа, у Априлу, плод му је мал не зрео.

141. U. effusa Willd. Prodr. Flor. Berol. p. 94. L Reichenb. н. м. t. DCLXVI.

С. п. бели или планински брест, вез.

Цвеће рано, на дуге петељке насађено, висеће, петељке при врху члановите; прашника 8; плод овалан,

ободом трепљав, на врху дубоко усечен, са једном семком од уреза поудаљеном; лишће повеће, длакаво, при дну неједнако срцасто, по ободу двојно рескасто; повисоко дрво, са разведеним гранама.

Расте по планинским крајевима у целој Србији.

Цвета у Марту.

Употреба. Брестово је дрво врло чрсто и с тога се много троши од столара и колара у свакојаке направе; кора се може употребити у стројарству; лишће је добра брстина за стоку; као гориво брестовина се односи ка буковини као 0,9; 1,0; специфична јој је тежа = 0,568. Све ово важи са бели брест, јер обичнији, црни брест у техничком је погледу лошији.

Фамилија: Juglandeae DC.

A. P. Dd. Candolle Theor. élem. pag. 215

Цвеће диклинично: мушко сложено у ресе, са многим прашницима, пасађеним на рескасте љуспе; женско са омотачем у повише крижака дељеним и перигоном, који је за тај омотач и за плодник прирастао; плодник нераздељен са једним ембрионом у 4 режња дељеним; жига 2 — 4: плод (орах) обложен нараслим омотачем и перигоном (клапине), са једним семеном увитим у тврду љуску; лишће перасто; високо дрво.

LVII Род: Juglans L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 460.

Цвеће рано: у мушком цвету 14 — 36 прашника, са листато спљоштеним концима; у женскоме два стубића врло кратка и два велика, рескаста жига.

142.*) J. regia L. Spec. plant. Ed. II p. 1415.

С. и. орах; н. Wallnussbaum; фр. noyer.

Мушке ресе здуљене, висеће; по два женска цвета наврх гранчица стављена; плод округао, зелен, зрео црн, неправилно пуцајући и испуштајући неправилно набориге и рупчасте семке (орахе); лишће глатко, са 5 — 9 елиптичних, ободом целих листића; високо дрво са разведеним гранама и сивастом, најзад распуцалом кором.

Расте дивљи у Азији од куд је, незна се кад, донесен у Европу, где се у умерено топлим крајерима много сади; у нас се находи на много места у великој гдешто количини и задивљао, особито око манастира: највише га има на истоку од Србије у долинама, из којих вода у Тимок тече.

Цвета у Априлу или у Мају.

Употреба. Орахово је дрво јако цењено и много употребљено од столара и дрводеља у свакојаке финије покућне ствари, а највише га се зар троши у пушчане кундаке; лишћем и клапинама може да се бојадише црно и смеђо; из ораховпх језгара може да се тиска врло фино уље, које би још већу важност имало, да се неби лако ужизало; и као гориво није ораховина на одмет, јер добро горе и зелена; специфична је тежа ораховом дрву на ваздуху сушеном = 0,660.

Фамилија: Cupuliferae Rich.

A. Richard in De Candolle Prodr. XVI 2. pag. 1.

Цвеће једнодомо: мушко сложено у ресе са љуспама кад целим кад дељеним и повише прашника, седећих на тим љуспама у различитој висини; женско кад усамљено наврх грана, кад у багље скупљено, са перигоном цлоднику прираслим и подбоченим многим љуспама; плод

(жирка) седећи на купици сложеној из многобројних љусапа; лишће расуто цело или перасто сечено, без залистака; обично високо или осредње дрвеће, ретко шибље.

LVIII Род: Fagus L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 461.

Мушко цвеће сложено у кратку ресу, насађену на дугачку петељку, са 8 — 12 прашника, пораслих на жљезданом колуту; женско укрито у бокаластом-омотачу, са перигоном по ободу у кришке дељеним, плодником троугалним, у три окца раздвојеним, са 1 — 2 ембриона у сваком окцу и са три тучка; плод укрит у 4 — угласти, здрвењени омотач обрастао меким бодљама, са 1 — 3 троугалне семке; лишће цело; високо дрво.

143. F. sylvatica. L. Spec. plant. Ed. II p. 1416. L. Reichenb. Icon. Flor. Germ. XII t. DCXXXIX.

С. н. буква; н. Buche, Rothbuche; hêtre, fau, foyard, fouteau.

Семке смеђе, троугалне, са оштрим угловима; пупољци глатки; лишће на прилично дуге дршке насађено, овално, по ободу плитко рескасто и трепљаво, са испалим нервима по наличју, младо маљаво, маторо глатко и лаштеће.

Расте по вишим брдима, особито у осоју и састављa густе шуме, од 400 до 1500 м. надморске висине.

Цвета у Априлу.

Употреба. Буква је једно од наших најкориснијих дрвета, што је на местима, где расте, обично врло много има и што је на многе наше потребе, грађу (особито у води), свакојаке направе и у гориво врло употребљива; сила којом греје узета је као 1, на коју се пиродинамичка сила другог дрвља односи; специфична је тежа

буковине на ваздуху сушене = 0,728. Где букве доста има, а неможе због даљине обитаваних места или висине да се кориснije употреби, ту се од ње прави поташа. Буков је жир добар за свиње, а из њега се може тискањем да вади уље, које се лако не ужиже; лишће је за стоку добар брст.

LIX Род: Castanea Tourn.

P. Tournefort Instit. rei herb. pag. 584.

Цвеће једнодомо: мушко сложено у подугачке, рехаве ресе, са љуспама у 5 — 6 крижака дељеним и 8 — 15 прашника, насађених надно тих љусапа; женско цвеће (кадшто хермафродито) ретко усамљено, обично по 2 — 5 цветића у багље скупљених и подбочених звонастим омотачем а с поља обраслих многобројним љуспама; плодов омотач подебео, с поља обрастао крутим бодљама; плод у 4 капка пуцајући са 1 — 4 с једне стране плосне а с друге закружене семке (коштан); лишће цело високо дрво.

144. C. vesca Gaertn. de fruct. I p. 181. L. Reichenb. Icon. Flor. Germ. XII t. DCXL.

С. и. коштан, кестен; н. Kastanienbaum; фр. chataignier.

Семке смеђе, глатке са беличастим пупком; лишће повелико, на кратке дршке насађено, ланцетасто, ободом зупчасто, по наличју са испалим нервима; пупољци глатки; дрво са гранама разведеним и кором сивастом и испуцалом.

У нас ретко дрво; било га је пре повише на Гучеву више Лознице и више Трнаве на Јелици у Чачанској, али се на оба места за ово дваестину година јако проредило.

Цвета у Мају.

Употреба. Коштаново је дрво тврдо, као и растово, и врло је корисно као грађа особито у води; као гориво нешто је лошије од раста; плод је сиров, особито пак кухан и печен пријатан за јело, гдешто се тај плод и меље — у Италији, и узима се за се или помешан са брашном на справљање хлеба.

LX Род: Quercus L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 460.

Цвеће дводомо: мушко сложено у кончасте, обично рехаве ресе, са љуспама — перигоном — у 6 — 9 крижака дељеним и 6 — 10 прашника надно перигона седећих и нараслих на жљездани колут; женско усамљено на омотачу сложеном из иного љусапа, које касније у купицу нарасту; плод (жирка) на купици седећи; лишће понајвише ободом усечено; кора сива, од свакојаке руке испуцала; високо, гдекоје осредње дрвеће.

Анализа фела.

1. Љуспе што купицу састављају дугачке, чекињасте, врхом разведене или заковрчене. Qu. Cerris.
   Љуспе од купице тратке, ланцетасте или јајасте, усправљене . . . . 2.
2. Плод насађен на петељке дуже од самога плода . . . . Qu. pedunculata.
   Плод седећи или насађен на кратке петељке. 3.
3. Лишће на обе стране звездастим длакама густо обрасло . . . . Qu. Tozza.
   Лишће глатко или длакаво, гдешто по наличју са звездастим длакама . . . . . 4.
4. Лишће повелико, на врло кратке дршке насађено . . . . Qu. conferta.

Лишће средње величине, насађено на дршке бар од пола његове дужине . . . . . 5.

5. Љуспе од купице ободом трепљаве, осредње дрво . . . . Qu. pubescens.
Љуспе од купице ободом глатке, високо дрво . . . . Qu. Robur.

---

145. Qu. pedunculata Ehrh. Arb. no 77. Th. Kotschy Die Eichen t. XXVI.

С. н. лужник, лужњак, горун; a) н. Stieleiche, Sommereiche; фр. chène commun.

По један плод или њих више, нараслих наврх подугачке петељке; купица са кратким, глатким, до врха сљубљеним љуспама; жирка повелика обично јајаста; лишће на врло кратке петељке насађено, објајасто, ободом у неједнаке, закружене режње дељено, глатко; високо дрво са разведеним гранама и кором у плосна пољца распуцалом.

Расте по влажним местима, највише по лукама река и потока; где је шкриљаста или у опште силикатна подлога, ту се виђа и по брдима.

Цвета у Мају.

146. Qu. sessiliflora Sm. Flor. brit. III p. 1026. L. Reichenb. Icon. Flor. Germ. XII t. DCXLIV.

С. н. љутик, бељиг, бјељ; н. Steineiche, Wintereiche; фр. chène à glandes sessiles, chène rouvre, chène roure.

Плод седећи или на кратке петељке нарастао, купица сложена из кратких, по среди грбавих, до врха сљубље-

---

a) Опште је у нас име за све феле овога рода храст, раст, а стара свима Словенима заједничка реч, дуб, изгубила се и само јој се у речима Дубравица, дубрава, дубити, дупке као неки траг одржао.

них љусапа, жирка овална; лишће са умерено дугом дршком, објајасто, глатко или само младо нешто маљаво, ободом у закружене режње дељено; високо дрво са разведеним, веругавим гранама и кором у плосна пољца испуцалом.

Расте по дивљачним странама, највише онде, где је подлога каменита и пење се у доста велике висине, где друге питомије феле (граница, цер) не успевају.

Цвета у Мају.

147. Qu. pubescens Willd. Spec. plant. p. 450. L. Reichb. н. м. t. DCXLVII.

С. и. ситна граница, какрик, магаричар.

Повише плодова нараслих наврх кратке петељке, купице са маљавим или бар трепљавим, до врха сљубљеним љуспама; лишће омање, дугуљасто, на прилично дуге дршке насађено, длакаво или маторо згор глатко, ободом у закружене режње дељено; стабло квргаво, обично доста сниско (магаричар), са разведеним гранама.

Расте у нас свуд по присојним странама нижих брда, помешан обично са мачјим грабом и црним јасеном.

Цвета у Мају.

Приметба. Ова три до сад описата древета сматра Boissier, монограф купулифера a), као варијетете једне феле — Qu. Robur L., јер не налази вештаствених разлика, по којима би се оне могле прецизно да карактеришу. Ово долази, може бити од туд, што ботаничка наука нема по досадањем њезином методу довољно белега за разликовање неких природних ствари које би тим вредније било да се из ближе испита, што наш прости,

a) A. P. De Candolle Prodrom. Syst. nat. regni. veget. XVI, 2 pag. 4 — 11.

селски свет уме то дрвеће по узрасту, по цепљивости дрва и по својству плода врло добро да разликује.

148. Qu. Tozza Bosc. in De Cand. Prodr. XVI 2. p. 12. Th. Kotschy н. м. t. XXII.

Обично по два плода седећа наврх кратке петељке; купица са подугачким, ланцетастим, на врху слободним љуспама; жирка дугуљаста, двојином дужа од купице; лишће на доста кратке дршке насађено, објајасто, ободом кадшто врло дубоко у дугуљасте режње дељено, обрасло свуд звездастим, најзад оздо ређим длакама; корен далеко под земљом пузећи и терајући изданке.

У опште ретко дрво, нађено у Шпанији и у јужној Француској; у нас расте на брду више Забојнице идући у Крагујевац и у Кљештевици недалеко од Даросаве.

Цвета у Мају.

149. Qu. conferta Kit. in Schult. Oester. Flora. I p. 617. Th. Kotschy н. м. t. XIV.

С. н. слатка граница, сладун, благун.

Повише плодова, седећих наврх кратке петељке, купица са дугуљастим, при врху слободним љуспама, жирка повелика, овална; лишће велико, објајасто на врло кратке дршке насађено, по ободу у дугуљасте, закружене или крупно зупчасте режње дељено, по наличју, особито младо, маљаво; високо, чворновато дрво, са веругавим, разведеним гранама и кором у повелика, плосна пољца распуцалом.

Расте у нас врло обилато, по целој равнијој Србији; у Шумадији саставља са цером простране шуме.

Цвета у Мају.

150. Qu. Cerris L. Spec. plant. Ed. II pag. 1415. L. Reichb. н. м. t. DCL.

С. н. цер; н. Zerr-Eiche; фр. chêne chevelu.

Највише по два плода насађена на кратку петељку; купица са врло дугачким шиљастим, од пола слободним, разведеним или замршеним љуспама; жирке повелике, овалне; лишће на прилично дуге дршке насађено, објајасто, згор јасно зелено, оздо особито млађе длакаво, ободом у завршкасте режње дељено; високо дрво, са усправљеним гранама и кором распуцалом у повелика, завршкаста пољца.

Расте у нас свуд по хумовитим местима а пење се гдешто и до осредњих брда, где се меша са грабом и љутиком.

Цвета у Мају.

Приметба. У нас као да има две феле цера, којих наш народ под именом раног и позног цера разликује: у једног су љуспе по ободу од купице танке, власасте и нагусто стављене — ово као да је Линеова фела Qu. Cerris; у друге су љуспе дебље и раздалеко стојеће, ово ће бити Qu. austriaca Willd., као што ју Кочи претставља у често споменутом делу t. XX.

Осим два цера може бити да има у нашој земљи још неколико фела овог дрвећа; једну сам такову, љутику сродну фелу, што по Варваринском пољу у Јагодинској расте, пустио у свет под именом Qu. flavescens a): она се одликује од обичнога бјела тиме, што има смеђе купице, жућкасто лишће и грање.

Употреба. Овај је род дрвећа за Србију најважнији, јер расте врло обилато по свима равнијим местима и нижим брдима. Највише бих рекао има сладуна, цера и лужника; прва два састављају наше најлепше шуме,

a) J. Pančić Verzeichniss der in Serbien wild wachs. Phaner. стр. 571. —

лужник успева најболе у пљоштама, ситна граница по присојима, бељиг на хладнијим брдима. Наш народ употребљава највише границу у грађу свакога рода, церовина се боље цепа од граничевине, али није тако дурашна, лужниковина дура најболе у води и на влази.

Као гориво најбољи је цер, најлошији лужник; овај се последњи у пиродинамичком обзиру односи ка буковини као 0,9 : 1,0, бељиговина као 0,95 : 1,0, церовина се сматра равном буковини; за остале феле мало се што у овом правцу зна, јер не расту онде где би биле могле тачније да се испитају. Ову би празнину имали да попуне наши техничари, који томе најлепшу прилику имају.

Доста је важан за нашу земљу и жир; најбољи је од границе, већ с тога што најраније зрије, најлошији од цера, јер га свиње истом онда једу, пошто га мраз опари.

Растова кора употребљава се на чињене кожа.

Лишће свију фела дуба добар је и здрав брст за стоку.

LXI Род: Corylus L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 461.

Цвеће једнодомо: мушко сложено у ваљкасте, доста збивене ресе, са 8 прашника, насађених на троделе љуспе и прашницама на врху длакавим; женско цвеће наврх грана укрито у љуспастом пупољку, са perигоном звонастим, по ободу рескастим, плодником двооким и два кончаста стубића; плод (лешњик) урастао у листастој купицу, семке укрите у тврдим љускама; лишће округласто; дрвеће или шибље.

Анализа фела.

Купица испод плода двојна, осредње дрво.
. . . . C. Colurna.
Купица испод плода једноставна; висок шиб.
. . . . C. Avellana.

---

151. C. Avellana L. Spec. plant. Ed. II p. 1417. L. Reichenb. Icon. Flor. Germ. XII t. DCXXXVI.

С. н. леска; н. Hasel; фр. noisettier, coudrier.

Цвеће рано: мушке ресе за цветања висеће, већ у јесен видљиве; женско цвеће усамљено наврх грана, са два пурпурна жига из пупољка виреће, купица краћа од плода; лишће на доста дуге дршке насађено, при основи срцасто, на врху заоштрљено, по ободу двојно зупчасто; шиб од 2 — 4 м.

Расте по крајевима од шума у целој Србији.

Цвета у Фебруару.

152. C. Colurna L. Spec. plant. Ed. II p. 1417. Reichenb. н. м. t. DCXXXVIII f. 1303.

С. н. диволоск, дивља леска, мечја леска; н. Türkische Hasel; фр. noisettier du Levant.

Купица двојна, спољна у многе, унутрашња у три кришке дељена, обе дуже од плода; лишће округласто при основи срцасто, по ободу неправилно усечено и зупчасто; осредње дрво са беличастом, распуцалом кором.

Расте по источној страни наше земље: више Раванице у Ћупријској, на Лесковику, Озрену и Ртњу у Алексиначкој, на Топишници у Књажевачкој, гдешто у Подунављу.

Цвета у Априлу.

Употреба. Дрво од обичне лесковине врло је жилаво и узимало се некада више по данас у обручеве. Дрво од мечје леске црвенкасто је и доста цењено од столара; од младих грана са белом плутастом кором праве се камиши; лесков угаљ врло је добар за барут; лешњици се једу, а може из њих и уље да се тиска.

LXII Род: Carpinus L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 462.

Цвеће диклинично: мушко сложено у ваљкасте ресе, са 12 или више прашника, нараслих на јајасте љуспе и са прашницама на врху длакавим; женско састављено у рехав грозд и подбочено двема ситним, отпадајућим припперцима, у пазуху од којих стављени су левкасти, по ободу зупчасти или у три неједнаке кришке дељени перигони, са једнооким плодником и два, при основи срасла, стубића; плод јајаст, површином од уздужних греда неједнак; лишће не дељено; осредње или ниско дрво.

Анализа фела.

Љуспе испод плода троделе, доста високо дрво . . . . C. Betulus.

Љуспе испод плода не раздељене, ситно дрво. . . . . C. orientalis.

---

153. C. Betulus, L. Spec. plant. Ed. II p. 1416. L. Reichenb. Icon. Flor. Gen. XII. t. DCXXXII.

С. п. граб; н. Hainbuche, Weissbuche, Steinbuche; фр. charme (commun).

Мушке ресе са јајастим, на врху заоштреним, по ободу трепљавим љуспана; женско са нарашћујућим пери-

гоном, раздељеним у три прстасто разведена, цела или зупчаста режња; лишће јајасто, наборито, младо маљаво, маторо глатко, при основи закружено или срцасто, по ободу двојно зупчасто; доста високо дрво.

Расте по крајевима од шума у целој Србији, највише на осредњим брдима, помешан са буквом, цером, бјелом и границом.

Цвета у Априлу.

154. O. orientalis Lam. Enc. bot. Ed. I. p. 700 L. Reichb. и. м. t. DCXXXIV.

С. и. мачји граб, црни граб.

Мушке ресе са јајастим љуспама, женске са не раздељеним, по ободу неједнако рескастим перигоном; лишће јајасто, по ободу неједнако рескасто: шиб или ниско дрво.

Расте по присојним странама и камењарима по целој Србији.

Цвета у Априлу.

Употреба. Грабовина је бела, чврста и може добро да се углача; с тога се много и троши у столарству на свакојаке покућне и млинарске ствари, машине и др.; као гориво боља је од букве, ка којој се односи као 1,07: 1,0; специфична је грабовини тежа = 0,728; за стоку је грабово лишће и младо грање добар брст.

LXIII Род: Ostrya Mch.

P. Micheli Nova plant. gen. pag. 223.

Цвеће једнодомо: мушко сложено у ресе, са 12 и више прашника, насађених надно јајастих љуспа; женско састављено у кратке класе и подбочено двема ситним, отпадајућим приперцима и једнопером, касније нарашћују-

ћом љуспом, са перигоном цевастим, накривим, обода трепљава и плодником двооким, са два ембриона и два у доњем крају срасла стубића; плод (налик на плод од меља) сложен из многих плосних мешака у пазуху од којих стављене су семке; лишће цело; омање дрво.

155. O. carpinifolia Scop. Flor. Carn. II p. 244. L. Reichb. Icon. Flor. Gen. XII t. DCXXXV.

С. н. црнограбић; н. Hopfenbuche; фр. charme houblon.

Плодов клас испрва ситан а касније нараштујући, потплодне љуспе јајасте, у доњем крају длакаве; плод гладак, сиваст, са кусим, трепљавим врхом; лишће на кратке дршке насаћено, елиптично, по ободу двојно зупчасто, глатко, оздо особито по јако испалим нервима маљаво.

Расте по гдешто у шумама: на Гучеву у Подринској, више Ваљева, више м. Студенице у Чачанској, по Обручатници у Алексиначкој и др.

Цвета у Априлу.

Употреба. И ово је дрво тврдо и могло би се зар онако исто, ако не боље, употребити као и грабово, али је слабо испитано.

Фамилија: Salicineae Rich.

A. Richard. Nouv. élem de bot. Ed. IV pag. 560.

Цвеће дводомо, мушко и женско сложено у ресе (маце); мушко са 2 — 10 прашника; женско са плодником нераздељеним, много ембриона и двема при основи сраслим стубићима; плод конична чаура, с врха у две поле пуцајућа и испуштајућа ситне семке, омотане перницом од длака на пупку нараслих; лишће цело или од

различите руке урезано, са залисцима или без њих; шибље, осредње или високо дрвеће.

LXIV Род: Salix L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 472.

Љуспе на мацама целе, мушки и женски цветови са две жљезде, стављене испод прашника или плодника и заступајуће потплодни колут: мушке ресе са прашним концима (2 — 10) мање више у доњем крају сраслим; женске са плодником седећим или на дршку насађеним, стубићима дугим или кратким и двојним жиговима; лишће цело; већином шибље, ређе осредње дрвеће.

Анализа фела.

1. Љуспе од маца скроз једне боје, зеленкасте или жућкасте. . . . . 2.
   Љуспе од маца на врху црвене, најзад мрке . 4.
2. Гране висеће . . . . S. babylonica.
   Гране усправљене. . . . . 3.
3. Љуспе од маца до зрења плода трајуће. . . . . S. amygdalina.
   Љуспе од маца пре зрења плода отпадајуће. 4.
4. Маторо лишће скроз глатко, гране при основи крте . . . . S. fragilis.
   Лишће бар оздо свакад свиласто, грање скроз витко. . . . . S. alba.
5. Младе прашнице црвене, после жуте, најзад црне . . . . S. purpurea.
   Прашнице свакад жуте . . . . 6.
6. Лишће ободом цело, маце кратке, ниско шибље, ретко кад веће од аршина. . . . . 7.

Лишће ободом зупчасто или рескасто, маце дугуљасте, шибље најмање од висине човечјег боја. . . . . S.

7. Лишће линеарно ланцетасто, право пружено, чауре јако длакаве . . . S. rosmarinifolia.
Лишће јајасто ланцетасто, врхом завраћено, чауре мал не глатке. . . . . . S. repens.

8. Лишће узано, много крат дуже но што је широко . . . . S. incana.
Лишће само нешто дуже по што је широко. 9.

9. Жигови здуљени . . . . S. hastata.
Жигови врло кратки . . . . 10.

10. Пупољци кадифасто сиви . . . . S. cinerea.
Пуполци наги или кратким длакама рехаво обрасли . . . . 11.

11. Лишће свакад згор длакаво . . . S. aurita.
Лишће згор глатко. . . . . , . 12.

12. Маце ране, лишће оздо кунадрасто . S. Caprea.
Маце савремене са лишћем, лишће најзад с обе стране глатко . . . . . S. grandifolia.

---

156. S. fragilis L. Spec. plant. Ed. II p. 1493. L. Reichb. Icon. Flor. Germ. XI t. DCIX.

С. н. бела врба; н. Knackweide, Bruchweide; фр. saule cassant.

Маце са лишћем савремене, мушке и женске дугуљасте, насађене на лиснату, маљаву петељку: мушке са два прашника, женске са рехаво стављеним глатким плодницима и стубнћима мало што дужим од у накрст стављених жигова; лишће ланцетасто, заоштрљено, згор лаштеће а оздо тавно, кадшто пепељаво или младо куна-

драсто, по ободу рескасто; залисци косо стављени, овални, обично зупчасти; осредње дрво, са кратким гранама.

Расте обилато око река и потока, а често се и сади.

Цвета у Априлу.

157. S. alba L. Spec. plant. Ed. II p. 1449. L. Reichenb. н. м. t. DCVIII.

С. н. црвена врба; н. Weisse Weide; фр. saule blanc.

Маце са лишћем савремене, насађене на лиснате и маљаве петељке; мушке са два прашника; женске са чаурама јајастим, на врху затубастим, стубићима врло кратким и двојним жиговима; лишће ланцетасто, заоштрљено, скроз или бар по наличју свиласто, по ободу ситно зупчасто; залисци врло ситни, ланцетасти; осредње дрво са витким, кадшто жутим гранама (S. vitellina L.), пупољцима и лишћем, особито млађим, свиластим.

Расте са прећашњом фелом по целој Србији а и сади се још више него прећашња због грана, које су виткије и на којешта употребљивије.

Цвета у Априлу.

158.*) S. babylonica L. Spec. plant. Ed. II p. 1443.

С. н. жалосна врба; н. Trauerweide; фр. Saule pleureur, parasol du grand Seigneur.

Маце савремене са лишћем, насађене на лиснате, маљаве петељке: мушке непознате; женске доста ситне, са коничним глатким чаурама, стубићима кратким и жиговима на врху урезаним; лишће линеарно ланцетасто, заоштрљено, ситно зупчасто, глатко; залисци српасто увијени; осредње дрво, са врло дугим, витким, висећим гранчицама и сивом кором.

Расте дивља у Азији а) а отуд је по мишљењу неких пре више векова дрво, што носи женске маце, донесено у Европу, где се сади по парковима особито пак по гробљу. Други напротив држе б), да је ово производ културе, као што је то друго неко домаће рашће, са пуним цвећем а без плода.

Цвета у Априлу.

159. S. amygdalina L. Spec. plant. Ed. II. p. 1443. L. Reichenb. н. м. t. DCIV.

Маце páне, насађене на лиснате петељке: мушке са жућкастим, глатким или само по ободу трепљавим љуспама и са два кончићима до пола срасла прашника; женске здуњене, рехаве, са љуспама много дужим од цветних петељчица, чаурама коничним, глатким, стубићима дугачким и жиговима у две кришчице дељеним; лишће ланцетасто, заоштрљено, згор глатко, а оздо са белим пепељком, ободом нешто узвито и зупчасто; шиб, ретко ниско дрвце, са усправљеним, смеђастим, много крат педичавим гранама.

Расте обилато по врбацима, око река, потока и бара.

Цвета у Марту.

160. S. purpurea L. Spec. plant. Ed. II p. 1444. L. Reichb. н. м. t. DLXXXII.

С. н. ракита; н. Bachweide; фр. saule pourpre, oisier rouge, oisier franc.

Маце рапе, насађене на лиснате петељке, са љуспама на врху угаситије бојеним: мушке дугуљасте, са љуспама објајастим, длакавим, са два прашника концима до врха срасла и прашницама црвеним, најзад црним; женске кратке

а) По Паласу у приморју персијском. b. P. S. Pallas Flora rossica II p. 155.

б) M. A. De Candolle Geographie botanique raisonée II p. 1080.

и подебеле, са овалном, кунадрастом чауром, стубнћима врло кратким а здуљеним, црвеним жиговима; лишће ланцетасто, по среди нешто сужено, по ободу ситно зупчасто, оздо пепељаво, маторо обично скроз глатко, већином без залистака; ситан, штркљаст шиб, ретко већи од човечјег боја.

Расте обилато са пређашњом фелом.

Цвета у Марту или према години раније.

161. S. incana Schk. Baier. Flor. I p. 230. L. Reichb. н. м. t. DXCVI.

Маце ране, насађене на длакаве, лиснате петељке: мушке са жућкастим, мал не глатким, по ободу трепљавим љуспама и два у доњем крају срасла прашника; женске рехаве, здуљене, са љуспама дужим од својих петељчица, чаурама јајасто коничним, глатким, стубнћима здуљеним а жиговима кратким, дводелим; лишће линеарно ланцетасто, згор глатко и угасито зелено, оздо беличасто, ободом суврађено и ситно зупчасто; шиб или дрвце од 2 — 4 м., са смеђо зеленом, кадшто педичавом кором и глатким у млађе доба на врху кунадрастим гранама.

У нас доста ретка; ја сам је нашао на пешчаној обали Мораве испод Витановца у доњој Гружи и на Рзаву у Мокрој гори у Ужичкој.

Цвета у Марту.

Примедба. Ова је фела лишћем и дугим, витким гранама налик на другу, по осталој Европи обичнију фелу — S. viminalis L. —, коју ја до данас у Србији видео нисам, а може бити да је има на острвима или обалама Дрине, Саве, Дунава и Мораве. Разликује се од мало час описате феле љуспама од реса на врху тавније бојеним и чаурама кунадрастим.

162. L. cinerea L. Spec. plant. Ed. II p. 1449. L. Reichb. н. м. t. DLXXVI f. 1222.

С. п. ива, као и следујуће три сродне феле; н. Aschgraue Weide.

Маце ране, насаћене на лиснате петељке: мушке збивене, јајасте, са љуспама објајастим, кадифастим; женске здуљене, са љуспама смеђим, на врху длакавим, чаурама овално здуљеним, кадифастим, насађеним на петељчице 3 — 4 крат дуже од бочећих жлезда, стубнћима кратким и жиговима кратким у две кришчице дељеним; лишће елиптично, објајасто или ланцетасто, затубасто или завршкасто, по ободу зупчасто, крецаво, згор зелено, нешто маљаво, оздо пепељаво кадифасто, са нервима мрежасто заплетеним, јако испалим; залисци бубрежасти; пупољци кадифасти; шиб од 3 — 4 м.

Расте око река и бара: близу Београда у Мокролушкој долини.

Цвета у Марту.

163. L. grandifolia Ser. Sal. helv. p. 20. L. Reichb. н. м. DLXXVIII.

Маце ране или савремене, насађене на лиснате петељке: мушке ситне, кратко длакаве; женске здуљене, рехаве, са љуспама жућкастим, чаурама здуљеним, кунадрастим, насађеним на петељчице 5 — 6 крат дуже од бочећих жлезда, стубнћима врло кратким и жиговима кратким, дводелим; лишће здуљено, завршкасто или затубасто, слабо зупчасто, згор глатко, оздо пепељаво; залисци бубрежасти; пупољци и младе гране длакаве; шиб од 1 — 2 м.

Расте по брдским странама, око потока и пишталина.

Цвета у Мају.

164. S. caprea L. Spec. plant. Ed. II p. 1448 L. Reichb. н. м. t. DLXXVII.

С. и. — ; н. Sahlweide; фр. saule marceau.

Маце ране, насађене на лиснате петељке: мушке покрупне, јајасте, са љуспама брадатим; женске кратке са смеђим, на врху брадатим љуспама, чаурама овално здуљеним, длакавим, нараслим на петељчице 3 — 5 крат дуже од бочећих жљезда, стубићима врло кратким и жиговима кратким, објајастим, дводелим; лишће овално, ободом цело или нешто зупчасто и крецаво, згор глатко и лаштеће, оздо пепељаво; залисци бубрежасти; пупољци глатки; осредње, у повољним околностима доста високо дрво.

Расте у шумама особито брдским, по целој Србији.

Цвета у Марту.

165. С. aurita L. Spec. plant. Ed. II p. 1446. L. Reichb. н. м. t DLXXV.

Маце ране, насађене на лиснате петељке; мушке овалне, густим длакама обрасле; женске овалне са љуспама на врху брадатим, чаурама здуљеним, длакавим, на петељчице 3 — 5 крат дуже од бочећих жљегда нараслим и жиговима кратким, овалним, на врху крњим; лишће објајасто или дугуљасто, врхом савраћено, ободом цело или зупчасто, јако крецаво, лицем маљаво, наличјем од дугих кушљавих длака рутаво; залисци бубрежасти; пупољци глатки, ретко нешто маљави; шиб ретко што већи од човечјег боја.

Расте по влажним шумама и брдским пишталинама по целој Србији.

Цвета у Марту.

166. S. repens L. Spec. plant. Ed. II p. 1447. L. Reichb. н. м. t. DLXXIX.

Маце савремене са лишћем или мало што раније, насађене на петељке обрасле ситним приперцима: мушке јајасте, са маљавим љуспама и два у доњем крају длакава прашника; женске округласте или јајасте, са кадифастим љуспама, здуљеним чаурама, нараслим на петељчице 3 — 4 крат дуже од бочећих жљезда и стубићима подужим а жиговима овалним, дводелим; лишће елиптично, ланцетасто или линеарно, цело или зупчасто, скроз или само с доње стране свиласто; залисци ланцетасти, заоштрљени; ситни на земљу оборени шиб, са гранама исправљеним, ретко кад већи од аршина.

Расте по тресавама близу Неготина у Крајинској.

Цвета у Априлу.

167. S. rosmarinifolia L. Spec. plant. Ed. II p. 1448. L. Reichb. и. м. t. DXCI f. 1242.

Маце ране, насађене на лиснате петељке: мушке кратке, ваљкасте, са маљавим љуспама и два прашника; женске округласте, са чаурама здуљено јајастим, насађеним на петељчице 2 — 3 крат дуже од бочећих жљезда, стубићима кратким и жиговима јајастим, дводелим; лишће линеарно ланцетасто, са право пруженим овршком, ободом цело или нешто зупчасто, младо скроз свиласто, маторо згор глатко а оздо пепељаво; шиб нешто виши од аршина, са жућкастим или црвенкастим гранама.

Расте по баровитим пропланцима Копаоника, у тако званој Барској реци.

Цвета у Априлу.

Употреба. Врбово је дрво лако и меко и само се за невољу може у којекакве ситнице да изради; и горивo је од врбе олоше, још је у овом обзиру најболе дрво од планинске иве (S. caprea), а односи се ка буко-

вом дрву као 0,76 : 1,0; истоме је дрву на ваздуху сушеном специфична тежа = 0,416; неке феле, као црвена врба и ракита имају врло жилаве и гипке гране, те се употребљују у свакојаке плетере, лесе, котарице и др.; две повеће феле, бела и црвена врба, још су тим корисне, што брзо израсту у доста велико грмење, те се њима засађују речне обале и сва она места, која су роњењу подложна.

LXV Род. Populus. L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. I pag. 480.

Цвеће у маце сложено, са љуспама ободом исецканим и потплодним на прилику плитице улубљеним колутом: мушке маце са 8 — 30 прашника; женске са плодницима нераздељеним, седећим или на кратке петељчице насађеним, стубићима врло кратким са 2 здуљена, дводела жига; плод чаура, са многобројним, перницом завршеним семкама; дрвеће са целим, по ободу плиће или дубље урезаним лишћем.

Анализа фела.

1. Пупољци длакави, по 8 прашника у сваком цвету. . . . . 2.
   Пупољци глатки, лепљиви, по 12 — 30 прашника у сваком цвету . . . . 3.
2. Лишће при основи срцасто, ободом у поширокe, кратке режње дељено, оздо бело. P. alba.
   Лишће при основи закружено, ободом цело, скроз зелено . . . . P. tremula.
3. Гране усправљене . . . . . P. pyramidalis.
   Гране разведене . . . . 4.

4. Лишће дуже, но што је широко, кора сива, испуцала . . . . P. nigra.
Лишће шире но што је дугачко, кора глатка, беличаста . . . . P. virginiana.

α) Leuce Dub. Botanicon gall. I p. 427.

Прашника 8, љуспе на мацама кадифасто трепљаве, пупољци длакави.

168. P. tremula L. Spec. plant. Ed. II p. 1464. L. Reichb. Icon. Flor. Germ. XI t. DCXVIII

С. п. јасика, јагњеда, трепетљика: н. Espe, Aspe, Zitterpappel, фр. tremble.

Мушке и женске маце са љуспама ланцетасто клинастим; чауре глатке, јајасте, насађене на петељчице краће од потплодних колута; лишће на дуге, са стране стиснуте дршке насађено (од најмањег ветрића покретљиво), округласто, неједнако зупчасто, скроз глатко или младо нешто свиласто, јесење лишће заоштрљено, на краће дршке насађено; доста високо дрво, са беличастом, глатком кором и разведеним гранама.

Расте по влажним шумама и подводним местима.

Цвета у Марту.

269. P. alba L. Spec. plant. Ed. II p. 1463. L. Reichb. н. м. t. DCXIV.

С. п. бела топола; н. Weisspappel; фр. peuplier blanc, ypréau, blanc de Hollande.

Мушке маце са љуспама дугуљастим, по ободу ровувашеним, на врху брадатим; женске са љуспама по ободу зупчастим, на врху трепљавим и жиговима линеарним, дводелим, у накрст стављеним; чауре јајасте, глатке; лишће округласто, угласто, на млађим изданцима шапа-

сто дељено, оздо бело; високо дрво, са кором испуцалом и гранама разведеним, млађим беличастим.

Расте у нас обилато по влажним местима, око река и потока.

Цвета у Марту.

β) Aigeiros Dub. Bot. gall. I p. 427.

Прашника 12 или више, љуспе на мацама наге, пупољци глатки, лепљиви.

170.*) P. virginiana Desf. Catal. pl. hort. Paris p. 242.

Женске маце дугачке, висеће, рехаве, гротуљасте (P. monilifera Lois.); лишће троугалио, шире но што је дуго. на врху завршкасто или заоштрљено, глатко, ободом правилно зупчасто, са зупцима сувраћеним и трепљавим; високо дрво са беличастом глатком кором и разведеним гранама.

Расте дивље у сев. Америци, од куд је пре дужег времена у Европу донесено и ту сађено по парковима, обалама река и около друмова, од двестину година и у нас близу Београда, Крагујевца и др.

Цвета у Марту.

171. P. nigra L. Spec. plant. Ed. II p. 1464. L. Reichb. н. м. t. DCXIX. f. 1275.

С. н. црна топола; н. Schwarze Pappel; фр. peuplier noir.

Маце подугачке, са љуспама глатким, спред шапасто исецканим; прашника 12 — 30; чауре округле, глатке; лишће троугално, дуже но што је широко, ободом зупчасто, скроз глатко; пупољци лепљиви; високо дрво, са разведеним гранама и сивастом, испуцалом кором.

Расте по влажним местима, око река и потока.

Цвета у Марту.

172*). P. pyramidalis Lam. Diction. V p. 235.

С. н. јаблан; н. Italienische Pappel, Pyramiden Pappel; фр. peuplier d' Italie.

Мушке маце многобројне, седеће наврх грана, са ситним, лопатичастим, на врху исецканим љуспама; женске маце непознате; лишће троугално, једне дужине и ширине, на врху заоштрљено, по ободу зупчасто, глатко; високо дрво необичног изгледа, због усправљених и збивених грана.

Јаблан је странац незнаног порекла, који се од давна по парковима и око путова, у новије време и у нас подоста сади. Неки држе да је у Европу донесен из Азије, други напротив тврде a), да је дугом културом произведен од црне тополе.

Цвета у Априлу.

Употреба. Ове различите феле тополе слажу се са врбама у томе, што им је дрво исто тако лако и меко; али су много кориснији већ тиме, што брзо израсту у поведико дрвеће. Због лакоће употребљавају се све као грађа за кровове, у опште у сухоћи и где великог терета нема; јасику највише траже цигани за корита, ћасе и др.; дрво од маторе тополе има на углађеној површини лепе шаре и с тога се радо узима од столара у свакојаке покућне ствари; као гориво најбоља је јасика, а односи се ка буковини као 0,63: 1,0: специфична је тежа овом истом дрвету = 0,387, јаблану 0,393 а црној тополи = 0,366.; јасикин угаљ меће се гдешто у барут.

---

a) Grenier et Godron Flore de France. Paris 1856 III p. 145.

Фамилија: Betulaceae Endl.

St. Endlicher Gen. plant. pag. 272.

Цвеће једнодомо, сложено у округласте или дугуљасте ресе, у пазуху од сваког штитастог приперка по 2 — 3 цвета: мушко са 4 прашника, седећа надно 3 — 4делог перигона, подбоченог од 2 — 5 ситних љусапа; женско обично без перигона, са плодником у два окца дељеним и жиговима седећим, кончастим: плод сушан са 1 — 2 семке; лишће цело; дрвеће или шибље.

LXVI Род: Betula L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 451.

Мушке ресе сложене из штитастих љусапа, прикривајућих по три цвета, са љуспастим перигоном и у свакоме по 4 до пола срасла прашника, са 1-оким прашницама; женске састављене из троделих љусапа са три цвета, без перигона; плодници седећи, плод крилата, 1 — 2 семена жирка, укрита нараслом, најзад отпадајућом љуспом.

173. B. alba L. Spec. plant. Ed. II p. 1393. Reichb. Icon. Flor. Germ. XII t. DCXXIII.

С. н. бреза; н. Birke; фр. bouleau.

Женске ресе ваљкасте, љуспе у три режња дељене, средњи режањ краћи и дужи од бочних; плод елиптичан, стиснут, на оба краја сужен, са крилом ширим од семке; лишће ромбично, глатко, на врху заоштрљено, по ободу двојно рескасто, згор зелено, оздо беличасто; повисоко дрво, са правим стаблом, белом кором и дугим, висећим гранама.

Расте по планинским местима: близу Гараша у Крагујевачкој, на Ивици, Златибору и Голији у Ужичкој,

по нижим странама Копаоника у Крушевачкој, ређе по североисточним крајевима Србије, око Мајданпека и др.

Цвета у Априлу.

Приметба. Друга сродна фела — B. pubescens Ehrh. — са усправљеним, длакавим гранама и рескастим лишћем, као да такођер у Србији расте, али ово ваља да се потврди.

Употреба. Брезово је дрво због слабе дурашности као грађа од мање користи, али се тражи од столара за покућне потребе, од колара се израђује у лотре, руде, колица, делове од плуга, од бачвара у обручеве; од танких и витких гранчица праве се метле; кора се узима на чињење кожа а). Као горива брезовина је прилично добра а односи се ка буковом дрву као 0,85: 1,0; нешто је бољи брезов угаљ = 0,9: 1,0; специфична је тежа на ваздуху осушене брезовине = 0,738.

LXVII Род: Alnus L.

C, Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 450.

Мушке ресе сложене из штитастих припераках, прикривајућих по 4 цвета подбочена од 4 ситне љуспе, са 4делим перигоном, 4 слободна прашника и 2-оким прашницама; женске из јајастих, подебелих приперака, прикривајућих по два цвета, са седећим, двојним, 2-оким плодником, зреле са нарашћујућим љуспама; плод обично 1-оки, 1-семени, семке угласте са крилом или без крила.

174. A. glutinosa Gaertn. De fructib. plant. II p. 54. L. Reichb. н. м. t. DCCXXXI.

С. н. јова; н. Erle, Eller, Else; фр. aune, vergne.

а) Како се из брезове коре уље, употребљено од Руса на чињење кожа, добива, то разлаже Палас у пређе споменутој Руској Флори I стр. 145.

По 3 — 6 мушких реса наврх гранчица скупљених; женске ресе махом бројем исто толике, са љуспама троугалним, на врху задебљалим; семке стиснуте; лишће округласто или објајасто, по ободу крецаво, зупчасто или до различите дубине усечено, младо лепљиво, оздо у рачвама од нерва и по дршци длакаво; осредње дрво, са црнкастом кором и глатким млађим гранама.

Расте обилато по влажним шумама, око река и потока по целој земљи.

Цвета у Марту.

175. A. incana DC. Flore de France III p. 304. L. Reichb. н. м. t. DCXXIX.

С. и. планинска јова.

По 2 — 4 мушке, 3 — 6 женских маца на заједничкмм петељкама; љуспе на врху раширене и задебљале; семке стиснуте; лишће овално, нешто заоштрљено, по ободу двојно ситно рескасто, згор лепљиво, оздо маљаво; сниско дрво, најчешће шиб.

Расте по планинским местима, од Рудничке до на јужну нашу границу, ређе по источним крајевима од Србије.

Цвета у Марту.

Употреба. Јоховина је као и врбовина у грађу слабо употребљива и само се од ње израђују чункови и талпе за водоводе или у опште оне ствари, које су изложене влази, у којој ово дрво добро дура. И као гориво јова је лошија од већине другог дрвећа и само се са тихог, једнаког пламена, којим горе, радо узима у камине (оџаклије); ка буковом дрву односи се као 0,6 : 1,0; специфична је тежа обичној јоховини = 0,538. Кора садржи танина и употребљује се у стројарској радњи, у нас много од опанчара.

Фамилија: Abietineae Rich.

L. C. Richard Conifer. pag. 145,

Цвеће 1 —, ређе 2домо. сложено у ресе: мушке ресе са прашницама 2-или вишеоким, са окцима дуж или попреко пуцајућим, састављеним спопкама (connectiva) које се на врху прашница у љуспасте израсли продужавају: женске ресе са љуспама црепасто поређаним, прикривајућим по два ембриона; шешарице, што из женских реса постају, са нараслим, сдрвењеним љуспама, које укривају по једну или две крилате жирке; високо или осредње дрвеће, са лишћем иглачастим — четином.

LXVIII Род: Pinus L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 463.

Цвеће једнодомо: мушке ресе сложене у клас, прашници са кратким концима и прашницама 2 — оким; женске ресе усамљене или пршљенасто око гранчица стављене.

Анализа фела.

1. Лишће мрњаво, зими отпадајуће . . P. Larix.
   Лишће круто, зимзелено. . . . . 2.
2. Лишће по стаблу и гранама засебице стојеће. 3.
   По 2—5 листа у заједничкој усмини усађених. 4.
3. Шешарице са отпадајућим, смоловитим љуспама, лишће спљоштено, оздо пепељаво . P. picea.
   Шешарице са дурашним, не смоловитим љуспама, лишће четвртасто, скроз зелено. P. Abies.
4. По пет листа у једној усмини . . . P. Peuce.
   По два листа у једној усмини . . . . . . 5.
5. Шешарице суповрате, кора на младим гранама црвенкасто жута . . . . . . P. sylvestris.

Шешарице затупасте, хоризонтално разведене, кора на гранама бела . . . P. leucodermis.
Шешарице завршкасте, хоризонтално разведене, кора на гранама црнкаста. . P. Laricio.

α) Eupitys Spach. Hist. nat. des veget. Phan. XI pag. 374.

Љуспе од женских маца на врху задебљале, испод врха са пупчастом израсли — штитом (apophysis) —, по сред које стоји пупчаст облук (umbo); по два, ретко три листа састављена у једну багљу.

176. P. sylvestris L. Spec. plant. Ed. II p. 1418. L. Reichenb. Icon. Flor. Germ. XI t. DXXI.

С. н. бели бор, белобор; н. Föhre, Kienbaum, Fichte, Kiefer (gemeine); фр. pin sylvestre.

Мушке ресе ситне, састављене у збивен грозд: шешарице усамљене или по 2 — 3 скупа на кратке петељке насађене, дугуљасте, завршкасте, свакад суноврате, љуспе дугуљасте са ромбичним, попреко кобилничастим штитом и затупастим облуком по среди; семке ситне, елиптичне, три крат краће од дугуљастог крила; лишће двојно, по гранама нагусто стављено (5 — 6 с. м. д.), круто, усправљено, згор пепељаво, ободом острикаво, врхом бодеће; високо дрво, са разведеним гранама и црвенкастом кором.

Расте по Златибору у Ужичкој.

Цвета у Мају.

177. P. leucodermis Antoine. Eine Föhre aus Dalmatien. t. I, II.

С. н. муника.

Мушке ресе у збивен грозд сложене; шешарице усамљене или по 2 — 3 на грани седеће, хоризонтално

разведене, јајасте, затубасте; љуспе дугуљасте са ромбичним, попреко кобиличастим штитом и завршкастим облуком по среди; семке доста ситне са српастим крилом; лишће нагусто по гранама стављено, скроз зелено, ободом глатко, врхом затубасто; доста високо дрво са усправљеним гранама и беличастом кором.

Нађено на Орјену и у Кривошијама у Далмацији и у Црној гори; у нас расте по Муртеници у Ужичкој.

Цвета у Мају.

Примедба. Ова фела као да држи средину између две суседне феле, а неки држе да је са следујућим, црнобором идентна а).

178. P. Laricio Poir. Dict. V p. 339. L. Reichb. и. м. DXXIV.

С. и. црни бор, црнобор; н. Schwarzföhre; фр. pin de Corse.

Мушке ресе у збивен грозд сложене; шешарице усамљене или по 2 — 3 на грани седеће, хоризонтално разведене, јајасте, завршкасте; љуспе овалне, са ромбичним. попреко кобиличастим штитом и затубастим облуком по среди; семке ситне са крилом 3 — 4 крат дужим, ланцетастим на врху затубастим; лишће двојно, по гранама раздалеко стојеће, глатко, завршкасто — од д. 1 д. м; високо дрво са разведеним гранама а кором црнкастом.

Расте у нас врло обилато по Ивици, око Мокре горе у Ужичкој, у Студеничкој, по Копаонику и његовом подгорју; на северо-истоку од Србије нема црнобора; у Шумадији виђа се гдекоје дрво: у Кумодражи близу Београда, у Тополи, у Шаторњи идући на Штурац. Да ли

а) Flora Regensburger bot. Zeitumg 1867 pag. 81.

је то дрвеће ту саћено или су то остаци некадашњих боровиһх шума, ко то зна!

β) Strobus Spach. Hist. nat. des veget. Phan. XI p. 394. Dr. Christ. Beitraege zur Kennt. eur. Pinus-Arten Flora 1865. p. 257.

Љуспе на врху не задебљале, без штитасте израсли, али са ниским облуком испод врха; по 5 листа у заједничкој усмини; семке крилате.

179. *) P. Peuce Gris. Spicil. Flor. Rum. II p. 349. Dr. J. Henkel et W. Hochstetter Syn. der Nadelh. p. 90.

С. н. молика.

Шешарице усамљене или по две на грани у једној висини на кратке петељке насаћене, кад усправљене, кад суноврате, око 1 д. м. дугачке, са љуспама доста танким овалним, с поља плитким браздама дуж изривеним, под врхом од мало што испалог облука неједнаким; семке елиптичне, са крилом двојином од њих дужим; лишће танко, усправљено згор жљебовито; осредње дрво.

Расте на Перистеру више Битоља, где је ово дрво први открио Гризебах а); касније је нађено у Грчкој и у Васојевићима, од куд су мени донесене гранчице са зрелим шешарицама.

Цветању време непознато.

Приметба. У новије време држе, да је молика истоветна са фелом, што је већ од давна у Тибету нађена и од Валича описана под именом P. excelsa Wall. б) У колико сам ја могао ову ствар да испитам на ексемпларима, којих су ми моји некадашњи врли ученици Г. Ч.

а) Dr. A. Grisebach. Beise durch Rumelien und nach Brussa 1841. II p. 189 — 192.

б) Ph. Parlatore Coniferae in De Cand. Prodr. XVI s. 2.

Мијатовић и А. Спасић из баште „Kew-gardens“ близу Лондона донели, рекао бих, да су ова два дрвета, која за пуних 900 географских миља раздалеко расту, заиста специфички различита: ношњом (habitus), дужином лишћа, бојом и дужином љуспа што боче лишће, величином шешарица а поглавито нерватуром семеновог крила: нерви су у тибетске феле јако веругави и мрежасто испреплетени, у наше су пак молике мал не паралелни а).

γ) Abies Duh. Arbr. fruit. V, p. 285.

Љуспе танке, на врху без штита и облука, лишће усамљено, кадшто доста наблизу на гранама стојеће.

180. P. picea L. Spec. plant Ed. II p. 1420. L. Reichenb. Icon. Flor. Germ. XI t. DXXXIII.

С. н. јела, оморика б); н. Tanne, Edeltanne, Silbertanne, Weisstanne; фр. sapin, épicéa.

Мушке ресе у пазуху од лишћа усамљене, наврх грана збивене; шешарице дугуљасте, наврх грана размакнуте, седеће, усправљене, са љуспама танким, збивеним, најзад отпадајућим; семке објајасте, неправилне, два пут краће од својих крила; лишће на две стране од гранчица чешљасто разведено, згор зелено, оздо са две пепељаве уздужне пруге, на врху затубасто или крњо; високо дрво са дупке стојећим стаблом и гранама хоризонтално разведеним.

а) Сравни: St. Endlicher, Synopis Coniferarum. Sangalli 1847 pag. 146.

б) Оморика као да је име заједничко овој и следујућој фели, бар су ми моји знанци на југу показивали под тим именом час јелу час смрчу, чему у потврду иде и то, што се под омаром на нашем југу разумева шума јелова и смрчева, пак и борова или у опште оно, што немци зову — Nadelwald.

Расте помешана са смрчом или буквом; на Ивици и по Муртеници у Ужичкој, на Кобасици у Чачанској Копаонику у Крушевачкој, у Гледићској планини између Левча и Груже и на северном обронку Ртња у Алексиначкој.

Цвета у Мају.

181. P. Abies. L. Spec. plant. Ed. II p. 1421. L. Reichb. н. м. t. DXXXII.

С. и. смрча; н. Rothtanne; фр. pesse.

Мушке ресе растркане дуж грана; шешарице наврх грана усамљене дугуљасте, висеће, са љуспама танким, сушним, на врху крњим, не отпадајућим; семке ситно објајасте, 2 — 3 пут краће од крила; лишће усамљено али доста нагусто стављено око млађих грана и на све стране пружено или нешто на једну страну наведено, 4угласто, угасито зелено, на врху бодеће; високо, од саме земље гранато дрво, са разведеним или висећим гранама.

Расте обилато по јужној нашој граници од Ивице до Копаоника.

Цвета у Мају,

182.*) P. Larix L. Spec. plant. Ed. II p. 1420. L. Reichb. н. м. t. DXXXI.

С. и. аришевина (у Хрватској); н. Laerchenbaum; фр. mélèze.

Мушке маце усамљене, седеће и мал не савршено укрите у својим приперцима; шешарице доста ситне, јајасте, усправљене, по гранама растркане, са љуспама трајашним, нешто јапећим, ромбичним, на врху кусим или крњим; семке ситне, објајасте, два пут краће од крила; лишће мрњаво, отпадајуће, усамљено или збивено у повелике багље наврх задебљалих гранчица; високо дрво, са разведеним или висећим гранама.

Расте по високим горама у западној и северној Европе, а на многим се местима и сада; у нас није још нађена, а тешко да је дивље и има.

Цвета у Јуну.

Употреба. Поред букве и храста овај је род дрвећа за Европу најкориснији већ зато, што расте, у повољним околностима, обично у великом мноштву, често и на таковим висинама где никакво друго дрвеће напредовати не може; дрво је од свију у овај род спадајућих фела меко, еластично и врло лако цепљиво, с тога се много употребљава у грађу, алате и направе свакојаке: најважније за нас јесу:

Смрча: има је у нас, тако држим, више него свију других фела скупа. Због величине и пра́вога дебла радо се употребљава у грађу — премда толико не траје, колико обична боровина; мање се тражи од столара, због многих грана, које с осталим дрвом слабо срасту и из дасака лако испадају. И као гориво смрчевина је од боровине лошија, а односи се ка буковини као 0,78 : 1,0, нешто је бољи угаљ = 0,8: 1,0. Мање користи од смрче ово су: смола, које се насецањем матори́јег грмења много добива; кора се може употребити у стројарству; млађе гране узимају се у плетере а четином се за невољу, особито зими, закрмљује ситнија стока.

Јела; дрво је њезино још од мање дурашности него од смрче, али је лепше, бело и једнаког ситнијег влакна, с тога се много употребљава од столара и на музикалне инструменте; као гориво нешто је лошије од смрчевине и односи се ка буковини као 0,7 : 1,0; из коре може да се дестилише терпентин; што се осталих користи тиче важи оно што је за смрчевину речено.

Белобор је са душашности и финоће дрва много бољи од већине фела и употребљава се често у грађевини а од дрводеља у направе свакога рода; као гориво односи се ка буковом дрву као 0,9 : 1,0; боров угаљ раван је смрчевом.

Црнобор има смоловитије дрво и с тога је оно у грађу и гориво нешто корисније, него од белобора, у нас већ зато, што га много више има; наш народ вади из црнобора луч, смолу и катран.

Муника је од скора позната и још недовољно проучена; а како по изгледу и неким важнијим карактерима највише личи на црнобор, то ће ваљда у главноме, што се употребе тиче, имати и својства, која црнобор одликују.

Остале две феле не расту у нас, већ су само наведене ради потпуноће а нешто и с тога, е би наш свет, доспавши за њихова добра својства, прегао да их сади.

Аришевина је као грађа од свију четинара најбоља а највише се тражи од бродара и рудара; као гориво равна је смрчевини. Могла би се у нас садити свуд по вишим брдима.

Молики је дрво, као што ми казаше људи из Старе Србије, особито душашно — мртвачки сандуци од моликовине, тако ми рекоше, никада не трухну. Молика би се могла у нас садити на Василином врху, Голији и у опште по свима вишим брдима наше јужне границе.

Луб од свију четинара служи нашим планинцима на покривање планинских зграда — катава, и на справљање које каквих ситница, каптара, лубурица и других направа или плетера, употребљених у бачијској економији.

За ваздух у шумама сложеним из дрвећа овога рода држи се да је здрав, особито људима наклоњеним јектици а).

Фамилија: Cupressineae Rich.

L. C. Richard Conif. pag. 157.

Цвеће једно-или дводомо, у ресе сложено: мушке ресе врло ситне, прашнице насађене на кратке, подебеле кончиће, са спопом штитасто рашпреном; женске састављене из мало љусапа, које у наших фела касније у меснату шешарицу (клекињу) израсту; семке без крила; дрвеће или шибље са зимзеленим лишћем.

LXIX Род: Juniperus L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 485.

Цвеће дводомо: мушке ресе усамљене, са прашницима дуж ресе црепасто поређаним; женско цвеће тројно, са ембрионима на врху у отворену цев (жиг) продуженим и опколеним љуспама (њих шест), од којих горње нарасту, бивају сочне и најзад се при зрењу плода слепе, те плод личи на бобицу, у којој су три угласте семке; лишће иглачасто; шибље или осредње дрвеће.

Анализа фела.

1. Лишће ситно, љуспасто, троугално, у 4 реда дуж грана стављено. . . . . . . J. Sabina
   Лишће линеарно, обично бодљиво, по стаблу расуто . . . . 2.
2. Плод црвен. . . . . J. Oxycedrus.
   Плод црн, обливен сивим пепељком . . . 3.
3. Плод краћи од лишћа, усправљени шиб. J. communis.

а) Homines rustici in his sylvis habitantes raro phtysici fiunt. b. A. Scopoli Flor. Carniol. Viennae 1760 p. 410.

Плод мал не од дужине лишћа, сниски шиб, са гранама на земљу обореним . . . . . J. nana.

---

183. J. communis L. Spec. plant. Ed. II p. 1470. L. Reichb. Icon. Flor. Germ. XI t. DXXXV f. 1141.

С. н. клека, фења као и две следујуће феле; н. Wachholder, Reckholder; фр. genévrier.

Мушке ресе дугуљасте, стављене наврх грана у пазуху од лишћа; плод округао, црн, краћи од лишћа у пазуху којега стоји; лишће у тројне пршљене састављено, кадшто врло нагусто стојеће, линеарно од пола у бодљив врх заоштрљено, згор жљебовито, пепељкаво, на млађим гранама разведено; обично шиб од висине човечјег боја, са разведеним гранама.

Расте у нас по брдским, особито каменитим странама: у нашој околини више Топчидера и у Кумодражи, по смедеревским виноградима, близу Љуљака у Крагујевачкој, близу Алексинца и др.

Цвета у Априлу.

184. J. nana Willd. Spec. plant. IV p. 854. L. Reichenb. и. м. f. 1142.

Мушке ресе ситне, дугуљасте, стављене у пазуху од горњег лишћа; плод јајаст, мал не од дужине лишћа, црн; лишће нагусто по гранама стављено, усправљено и нешто мало на више савито, поширoко на врху у кратку бодљу завршено; снизак шиб са стаблом и гранама на земљу обореним или само врхом усправљеним.

Расте у нас само по голетима високог Копаоника, где друго више дрвеће не успева.

Цвета у Јуну.

185. J. Oxycedrus L. Spec. plant. Ed. II p. 1470. L. Reichb. и. м. t. DXXXVII.

Мушке ресе ситне, јајасте, стављене наврх грана наблизу у пазуху од лишћа; плод обично краћи од лишћа, у којега пазуху стоји, округао, црвен, зрео лаштећи, без угнутог пупка при основи; лишће у тројне пришљене сложено, разведено, врло круто, згор са две бразде а оздо по среди са бритком уздужном гредом; обично шиб, ређе осредње дрво, са разведеним гранама.

Расте по копаониковом подгорју, испод Стола идући Магличу, по Демерољи а највише око Рашке у Чачанској.

Цвета у Мају.

186. J. Sabina L. Spec. plant. Ed. II p. 1472 L. Reichb. и. м. t. DXXXVI.

С. и. сомина; н. Sevenbaum. фр. sabine, savinier.

Мушке ресе ситне, јајасте, сложене дуж млађих грана; плод са петељком на ниже оборен, доста ситан, округао, матор плаветникаст; лишће ситно, љуспасто, по пар срасло и у 4 реда дуж стабла поређано, са ситном, дугуљастом, смоловитом жлездом на наличју; снизак, врло гранат шиб, ретко што већи од аршина.

Расте по недоступним кршевима на Столу и иза Злота у Црноречкој, у кршевитој провалији познатој под именом Гаура Лазару.

Цвета у Мају.

LXX. Род: Taxus L.

C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 485.

Цвеће дводомо, у пазуху од лишћа стављено: мушке ресе усамљене или двојне, са прашницима црепасто поређаним око опште дршке и прашницама на свакој љуспастој спони 3 — 8оким; цвеће женско усамљено, састављено из ембриона, на врху отвореног, подбоченог мно-

гим ситним љуспицама и омотаног потплодним колутом што касније нараштује у меснату масу, у којој су јајасте семке уваљене; лишће иглигасто; осредње дрво.

187. T. baccata L Spec plant. Ed II p. 1472. L. Reichb. Icon. Flor. Germ. XI t. CXXXVIII.

С. и. тиса. n. Eibe, Eibenbaum. фр. if.

Мушке ресе ситне, на кратке петељке насађене; плод седећи, обложен црвеним омотачем на прилику згор отворене чаше, у којој стоје подебеле, зеленкасте семке; лишће линеарно, на две стране чешљасто разведено, згор угасито зелено, оздо блеђе, на врху ртасто; дрво са усправљеним гранама.

Расте у нас по кршевима: на Штрпцу у Крајинској, Мучњу и Торнику у Ужичкој, али је обично свуд мало има.

Цвета у Априлу.

Употреба. Само овај последњи род, тиса, за техничке је цели важан, јер има врло тврдо и праменасто дрво, које дрводеље израђују у свакојаке ствари, кашике, виљушке, котарице, наш народ у Крајинској у ћасе, баквице за воду и др. специфична је тежа тисовини = 0,744. За месо од плода што наличи на дрењину држе, да може да се једе, за семку пак да је отровна а). Од четири феле клеке, што у нас расту, само црвена клека израсте у повољним околностима у осредње дрво, које наблизу иста она својства има којих има тисовина; од обичне и црвене клеке употребљава се плод у медицини и на справљање водњике, а од сомине су се узимале лиснате гранчице, пре много више но сад, у лекарије као Emmenagogum.

а) St. Endlicher Enchiridion botanicum. Viennae 1841 pag. 145.

Б). MONOCOTYLEDONEAE JUSS. a)
A. L. de Jussieu Gen. plant. pag. 25.

Стабло већином зељасто, у нас врло ретко древно, сложено од васкуларних снопића, растрканих по осталом биљном ткању — у концентричне слојеве не поређаних; лишће већином не дељено са паралелним, ретко кад гранатим и мрежасто сплетеним нервима; цвеће гдешто вијено, најчешће ситно, невијено, сложено из листића по броју тројном, кадшто подбочено само љуспама или чекињама; органи за репродукцију састављени из прашника и тучкова, ембрион са циглим једним котиледоном. Ми имамо само два претставника овог реда биљака, много их има више по топлијим земним појасима.

Фамилија: Smilaceae Br.
R. Brown Prodrom. Flor. nov. Holl. pag. 292.

Цвеће хермафродитно или пометањем диклинично, правилно; перигон слободан, сложен из 4, 6, 8 или 10 листића, слободних или мање више при основи сраслих; прашници са листићима перигона на изменце стојећи, броју тих листића равни, са концима обично слободним или при основи сраслим; плодник слободан, у 3, ређе 2 — 4 окца дељен, у сваком окцу по 1 или више ембриона, стубића толико, колико су у плодника окца; плод бобичаст не пуцајући, семке округласте.

XXI, Род: Ruscus L.
C. Lin. Gen. plant. Ed. II pag. 488.

Цвеће пометањем 2-домо; перигон дељен до дна у 6 разведених листића; цвеће мушко са 3 прашника, којих

a) Овај је облик истом по Декандолу у науци завладао, Жисије назва разделе царства биљног: A-Mono-и Dicotyledones.

су конци у цев срасли и нарасли надно цветних листића; женско са кратким стубићем а жигом целим, затубастим; плодник 2-оки, у сваком окцу по 2 ембриона; ниско шибље са плосним, листоликим гранама.

Анализа фела.

Листолике гранчице на врху бодљиве, мали, врло гранати шиб . . . . . . R. aculeatus.
Листолике гранчице не бодљиве, мали шиб без грана . . . . R. Hypoglossum.

---

188. R. aculeatus L. Spec. plant. Ed. II p. 1474. Reichb. Icon. Flor. Germ. X t. CCCCXXXVII f. 968.

С. н. спечак, вепринац (у Далмацији Vis.); н. Mäusedorn; фр. fragon piquant, houx frêlon.

Цвеће усамљено или двојно, стављено у пазуху од ситних листића нараслих насред горње стране од листолике гранчице (кладодије); перигон зеленкаст са спољним листићима овалним, а унутрашњим ланцетастим, краћим; бобице повелике, округле, зреле црвене, са семкама доста крупним, жућкастим; листолике гранчице многобројне, угасито зелене, глатке, на краткој дршци пакриве, јајасте, целе, на врху у бодљу завршене; стабло усправљено, зелено, јако гранато, обично од величине једне педи, у необичним околностима и веће.

Расте по каменитим шумама и близу нас по Авали, у Раковици; у Роготу у Крагујевачкој тако бујног раста, да многа стабла стижу до висине 1. м.

Цвета у Марту.

189. R. Hypoglossum L. Spec. plant. Ed. II p. 1474. L. Reichb. н. м. f. 969.

По 3 — 5 цветова састављених у пазуху од ситних листића, нараслих насред листолике гранчице; перигон с лица зеленкасто бео, са спољашним листићима дугуљастим, на врху затубастим а унутрашњим ситнијим, ланцетастим; бобице округле, зреле црвене, са семкама беличастим; листолике гранчице малобројне (много веће но у пређашње феле), елиптичне, ка врху завршкасте, али не бодљиве; стабло зелено, ретко гранато, мало што веће од педи.

Расте са пређашњом фелом али ређе: на Авали, више Грошнице у Крагујевачкој и на Јастрепцу у Крушевачкој.

Цвета у Марту.

Употреба је од овог ситног шибља слаба, само што се због зимзелених листоликих гранчица гдешто у баштама сади, а гране од прве феле мећу се у ракију, која од њих позелени; семке испржене издају леп мирис и могу се употребити као сурогат од кафе.

НАУЧНА ИМЕНА У ОВОМ ДЕЛУ ОПИСАТОГ ДРВЕЋА И ШИБЉА.

Српска имена дрвећа и шибља.

Немачка и француска имена дрвећа и шибља.

ОБИЧАЈИ СРПСКОГ НАРОДА У БОСНИ.

Описао

Богољуб Петрановић.

(Свршетак[1])

III.

КРСНО ИМЕ.

(Испод Јаорине.)

Држи се да је крсно име успомена светитељског дана, у који се покрстила она породица, која га и дан данашњи слави у највећој радости и весељу.[2]

У Босни православни српски народ највише слави ова крсна имена: св. Николу, Јована и Ђурђа, а неки славе и св. Саву. И ево како се слави крсно име у Босни.

У очи крсног имена домаћица умијеси два крсна хљеба од цвијета пшеничног и накити их што љепше може и умије. При кићењу томе око ње стоје по двије ђевојке, да јој помогну што љепше могу украсити их. Хљеб који је већи и накићенији — онај је за први дан светковине. Накићен је обично овако: на сриједи је крст преко свега хљеба са различним шарама, а усред крста један цвијет, а између крста на све четири стране раз-

---

[1] Види Гласник књ. XXVIII и XXIX.

[2] Наши трговци у Сарајеву из економских разлога преносе крсно име на други дан.

ведене свакојаке гране. А и други је врло лијепо украшен, што ће служит' за уставке. Уз хљебове испече толико колача колико има својијех пријатеља, да свакога при поласку дарује. Међу тим домаћин закоље толико брава, колико му доста може бити за тај славни празник.

Домаћин званицама поручи, или их сам позове, да му дођу прославити празник. Оније̂м пријатељима, који су му даље од куће пошаље поруку, а сусједе и сам позове овијем начином. Изјутра у очи крсног имена, наточи плоску ракије, пак пође свакоме пред двор, и ракију им да̂ говорећи: „Брао моја! Божја кућа и ваша, дођите довече што вас више може моме славноме празнику на весеље." А они му одговоре: „Хвала ти што нас зовеш, имамо гдје и коме доћи."

Кад дан мине, а вече настане, званице почну долазити, и сваки од њих кад пред двор дође јави се: „О домаћине! Јеси ли дома?" Домаћин одговори: „Дома ти се родио!" Кад званица у кућу уљегне рече: „Овдје год и честит дом и добра вече!" Домаћин скочи на ноге и одговори: „Дао ти Бог добро: и добро ми дош'о и честита твоја душа била." Пак се онда с њим пољуби и упита за здравље његово и његове породице. А он њега упита исто, и изручи му поздраве од својијех. И све мушке главе пољубе се са званицом и упитају се за здравље и тамо и амо. Онда посједају код ватре, и домаћин послужи званицу ракијом, а за тијем кавом. На исти начин свакога пријатеља причекају и послуже. Кад се све званице саберу, домаћин их позове у собу застрту, па их ту невјесте и ђевојке изувају и ноге им умивају из почасти пријатељске. Онда званице умивају и руке, и устану

скупа с домаћином те се сви заједно Богу моле. Док се они Богу моле, млађи с домаћицом поставе им совре. Кад сврше молитву, посједају по реду за готову совру. Ту изберу између себе долибашу, који зна српске здравице напијати, и посједу га у чело совре, а до њега с десну страну кума од домаћинског дома, а око њих све главне пријатеље по реду и старјешинству. Сад им домаћин послужи ракијом и најприје наздрави долибаши: „Здрави сте, моја лијепа браћо, десно и лијево све нам било срећно и лијепо, даров'о господ Бог. Да почнемо ракију пити и срећу добити, ракија радост, а Бог милост, милов'о Бог ови дом и у дому домаћина, и његова кума и пријатеља, и узваника и намјерника; срећни приходници а у срећан дом са великом срећом и с благословом божјим и с берићетом многим даров'о господ Бог. Гдје приходиле званице ове године, да Бог да и до године и до суда праведнога, доклен је сунца и мјесеца у радости до старости, а у братинској љубави до вијека, има ко а има и коме долазити даров'о господ Бог. Здрав долибаша, ето ти је у руци, па се никуд не туци! За сутрашњег данка Христова празника, мојега крсног имена, да нам осване на велику радост, да обрадује ови дом и домаћина и све његово добро око њега, даров'о господ Бог".

Домаћин попије чашу, а долибаша прихвати здравицу, десном се руком прекрсти говорећи: „Час добар, а у добри час данас међу нас. Здрави сте ми, моја лијепа браћо, десно и лијево, све нам било срећно и лијепо, да почнемо и ракију пити у велики добри час, а по закону Христову, даров'о господ Бог. Првом а срећном, да нам буде са великом срећом и с благословом божјим и

данас и вазда, даров'о господ Бог." Сад наздрави куму на десну руку: „Здрав си куме, десни друже, а помози нам Боже, сјутрашњи празник, домаћинско крсно име на радост, а Бог милостив на помоћ, да нам осване на велику радост и обрадовање, да нас дарује и обрадује, да нам смете проклетог душмана и пексијана, који нам о злу мисли, да се о себи забави, и да нам буде господ Бог милостив". А сва браћа вичу: „Амин". Ову здравицу попију. Онда привати кум своју и говори: „Старијим метаније, и поклон ти имамо, које гласе гласио и Бога молио, Бог ти моленије услишио, Бог ти милостив на помоћи био, и теби и домаћину и нама око вас, даров'о господ Бог. Што си поменуо домаћинско крсно име, помилов'о нас господ Бог и Христов празник, да нам крсно и поможе. Здрав брате! (који је на реду)" Пак онда испије. А остали краће напију и то овако: „Долибаша, поклон ти имамо, које гласе гласио, Бог ти их услишио. Ако ми слудили нашом лудошћу, поправио Бог својом милошћу."

Сад долибаши дође друга чаша, те наздравља:

„Здрави сте, моја лијепа браћо! Ево опет мени чаша дође, нека знамо да смо се обредили, да вас није ког домаћин прескочио чашом? Чаша друга, а међу нас љубав дуга, а честита срећа до вијека, даров'о господ Бог. Да Бог да и милост божија, ђе год по двије чаше пива браћа пила, свака се добра срећа вила, а највише изобилна радост данас међу нас у нашега домаћина, даров'о господ Бог. Чаше по двије, да нам господ Бог душмане побије, а повиси и пошири кумове и пријатеље, колико је воља од милога Бога, даров'о господ Бог! Што је чаша втора, да нам је боља ора, да нам господ

Бог повтори[1] мирност и благост, изобилну радост, сјутрашњи празник домаћинско крсно име, да нам осване на велику радост, да обрадује ови дом и домаћина и његово све добро око њега даров'о господ Бог." И наздравивши куму попије. Кум прихвати другу, говорећи долибаши: „Долибаша, поклон ти имамо, које гласе гласио, Бог те услишио, а сагрјешеније опростио. Што си напио за сјутрашњега празника, домаћинског крсног имена, да нам осване на велику радост, да Бог да, да обрадује и вас и нас око вас, чаша друга, међу браћу честита срећа, даров'о господ Бог." Пак попије. —

Остале званице напију као и кум. Сад домаћин напије долибаши: „Здрав си долибаша, брате! ево и мени дође чаша друга, да нам буде љубав дуга а честита срећа до вијека, даров'о господ Бог! Све ћемо за сјутрашњега празника, мога крсног имена, да нам осване на велику радост и на мирност даров'о господ Бог." Пак онда попије и покучи трећу долибаши. Долибаша прихвати трећу чашу те ово наздрави:

„Домаћине! ти мени чашу трећу, а теби Бог голему срећу, здравље и весеље и братинску љубав до вијека, даров'о господ Бог!" чашу потури на совру. Сад домаћин заиште: „Дајте нам ватре и тамјана?" Долибаша рече: „На ноге се браћо! у име Бога и лијепе вишње славе божије, која може да нам поможе." Тада сви скину капе и скоче на ноге. А долибаша говори, који умије, читајте славу. Сад један кади испред иконе и око совре, а други чита славу овако:

---

[1] Јемство да су ове ријечи у здравици чисто народне уредништво »Гласника« оставља г. писцу. Исто тако и за остале ствари које се могу учинити сумњиве.

„Во славу[1] светија јединосушнија и нераздјелимија тројици, оца и сина и свјатаго духа. Амин. Да славимо истину господу Богу и спасу нашем Исусу Христу, иже во премногија молби, моленије и преблагосовеније славнија владичици нашија Богородици и присnодјеви Марији, вазда ступленије часни и небесни сили беспутна и на беспутна. Чеснаго славнаго пророка претечи господња Јована крститеља, четири ступа светаго јеванђелија: Марка и Матију, Луку и Јована. И четири васеленске патријаре: Василија великаго,Глигорија богослова, Јована златоуста и Јована милостиваго, светаго великомученика чудотворца Георгија. Светаго Јована богослова. Светаго Петра и Павла апостоле. Светаго пророка Илију и Пантелеимона, Димитрија мироточца и триста и осамнаест богоноснијех отаца. Четиридесет мученика. Шестнаест пророка. Дванаест апостола, који сабор саборисаше и безумног Арију изложише, и утврдише вјеру, и тројицу приповједише, и ми васи вјеровасмо. И архијереја Христова Николу скоропомоћника

[1] Ову славу добио сам преписану од мог пјевача Илије Дивјановића из Црне Ријеке и какву сам је примио онаку је и свијету предајем. Још имам једну славу из Високога у неколико различну од ове, али у смислу пишта бољу. (И овдје уредништво »Гласника« оставља јемство за народност самом г. писцу. Ако је ова ствар народна, биће у њој језик поновљен према садашњему црквеном. Ми смо истина слушали од Бошњака да има слава босанска, у којој се помињу имена светаца, али не знамо, јесу ли преписивачи ове која се овдје саопштава, умјели пазити на све финоће које се у тим стварима не смију изгубити из вида. Има у Србији села, у којима се још сачувало старинско појање тропара ускршњега о преслави о Ускрсу. Тропар је онаки како га ми налазимо у србуљама, а појање је посве различито од данашњега. Тако нешто мора бити и с овом славом).

васијем хрисҭијанима. Стракҭенҭија, Јевтимија, Мартинија, Кузми, Дамјана, Ћира и Јована, Пантелеимона. Наше свете мајке преподобне Параскеје, свете Петке и свете неђеље. И свјатаго просветитеља, учитеља и наставитеља српској земљи помоћној страни Симеона мироточца и чудотворца. Архијереја Максима српскаго, деспота Јована, госпоже Анђелине. Тодора Тирона, светаго Тодора стратилата, светаго Стефана архиђакона. Стефана деспота, светаго Стефана Дечанскога, Стефана светаго краља српскаго. Светаго Симеона новаго. Цара и пророка, и цара Симеона. Аврама, Исака, и Јакова новаго. Просветитеље свијетле звијезде нашег цара Уроша. И свјатаго цара Костантина. И светаго славнаго Арсенију водичара. Свете двије велике патријаре нашијех мирскијех цркава: Никодима и Арсенију. Светаго Сава српскаго, који је нашу земљу просветио и хрисҭијанском народу божји благосов оставио. Светаго Аркистратига Михајила аркангела и светаго аркангела Гаврила. Светаго Симеона Богопримца од лелена. Светаго кнеза Лазара Раванице почивајуште душице. Преставуштијем почтеним проштеније гријеха, а живијем здравље и весеље. И на здравље дому и домаћину и свему роду хрисҭијанскому. Богу слава и држава, нама здравље и весеље. Амин.“

Кад испитају славу, долибаша прихвати чашу, и онда каже: „О моја браћо, десно и лијево, све нам било срећно и лијепо, даров'о господ Бог. А ову ћемо у најљепше име, у име Бога и лијепе вишње славе божије, која може да нами поможе, и пресвете тројице јединосушне и нераздјелиме: оца и сина и светаго духа, која може, да нами поможе. Једа Бог да и милост божија,

да не оскуде лијепа вишња слава божија од овога дома ни од једнога хришћанскога ни дома ни рода, до суда праведнога и вијека скончанија, даров'о господ Бог, већ се вазда слава славила а Бог молио. Господ Бог нам на помоћи био и слава и данас и вазда, даров'о господ Бог. Који је јунак славио ове године, и до године и до суда праведнога; који јунак не мог'о, а жудио да мог'о, и њему господ Бог помог'о, те и он славу славио, крсне свијеће палио, и њему помог'о господ Бог и његово крсно име и слава и славна св. Тројица и данас и вазда. Што смо поменули св. тројицу, помог'о нам Бог и света тројица. Ако ми њу када заборавили, јали у лудости, јали у пјаности, јали у какијем мукама, јали у турскијем рукама, она нас не заборавила, већ нам онда била најскорашња и најбоља помоћница, а од сваке муке заступница, руку нам додала, муке не дала, из кала извадила, на праведна дјела наставила са оваком браћом саставила, саставио господ Бог свако добро у ови дом, нашему дому и домаћину, и нашему лијепоме састанку, који је овђе и другође и данас и од данас до вијека, даров'о господ Бог."

Сад долибаша наздрави домаћину: „Здрав ми буди домо домодаре, кућни господаре, браћни гостодаре! За сјутрашњега празника твога крснога имена, помоћника твога и нашега. Да Бог да и милост божија да ти крсно име поможе, и теби и нама око тебе, даров'о господ Бог." Пак се пољуби с домаћином и браћи рекне: „Свој, се браћи поклоњам са славом и са законом, старијему као и оцу а млађему као и брату."

Сад долибаша испије, а домаћин наздрави десноме куму крај долибаше: „Здрави сте моја лијепа браћо! У

име Бога и лијепе вишње славе божије, која може да нам поможе. Долибаша! поклон ти имамо, које гласе гласио, и Бога молио, Бог ти мољеније услишио и сагрешеније опростио, нама грешнијим на помоћи био и данас и вазда. Што си поменуо Бога и свету тројицу и лијепу вишњу славу божију, помог'о нам Бог и слава и св. тројица, била нам на помоћи и по дневи и по ноћи и на сваком страшном и слободном мјесту, даров'о господ Бог! Што си поменуо моје крсно име, ти поменуо данас на земљи, а сам господ Бог на небесима. Ако ми слудили нашом лудошћу, исправио Бог својом милошћу!" И опет се пољуби домаћин с долибашом, па рекне: „Свој браћи се поклоњам са славом и законом, старијему као и оцу, млађему као брату." За тијем попије.

Онда наздрави кум ономе који је на реду: „Долибаша, поклон ти имамо; које гласе гласио и Бога молио, Бог ти мољеније услишио и сагрешеније опростио. Што си поменуо господа Бога и лијепу вишњу славу божију, помог'о ти господ Бог и лијепа слава божија и данас и вазда, даров'о господ Бог! Што си поменуо Бога и св. тројицу и домаћинско крсно име, помог'о ти господ Бог и лијепа слава божија и св. тројица. И свој се браћи поклоњам са славом и законом, старијему као и оцу, млађему као и брату."

И с којим хоће, пољуби се, пак попије. А остале званице кад им реда дође овако здраве: „Долибаша, поклон ти имамо, које год гласе гласио и Бога молио, Бог ти мољеније услишио, а сагрешеније опростио, нама грешним на помоћи био." И тако се сви обреде.

Од ове здравице свако чељаде треба да пије јер је здравица славе, слава домаћинова празника и све поро-

дице његове. Кад се сви обреде, онда домаћин покучи чашу долибаши, те он овако здрави: „О моја лијепа браћо! ево мени опет чаша дође, нека знамо да смо се обредили." Остале званице говоре: „Срећно ти било!" „Да вас није кога домаћин прескочио чашом? Ако вас је кога прескочио, имамо му дати двије за једну." А они одговоре: „Није нас прескочио." „Здрави сте, моја лијепа браћо! и коме ћу сад наздравити, добро ће му бити." Онда погледа очима на једнога од млађијех у доњој соври, и дозове га именом: „Здрав ми буди мајке сине, а сиви соколе! За нашијех свијех здравица и све војне среће, живота и доброга здравља." Онај пак одмах скочи на ноге. А домаћин му даде једну чашу говорећи: „Ето ти то, нека можеш стајати." Пак онда здрави долибаша њему што га двори: „Здрав си ми мајке сине, а сиви соколе! понајприје за нашијех мирскијех цркава, живота и доброга здравља, даров'о господ Бог. Здрав си ми! За наше Јерусалимске цркве, цвијета насред бијелога свијета, која нам сјајно служи летурђију од истока до запада свему роду и народу хришћанскоме. Здрав си ми мајке сине! За нашијех осталијех цркава и намастира, живота и доброга здравља, даров'о господ Бог! Које су узгор, господ их Бог узгор и подржао и на многа љета поживио нашу браћу и наш лијепи народ хришћански, даров'о господ Бог, те се у њима појала часна летурђија како дослен, онако и ослен, док је сунца и мјесеца, и суда праведнога, даров'о господ Бог! А које су се цркве обрушиле и оброниле, самилов'о се господ Бог на хришћански род, те даров'о добру годину и бољу господу, те се и оне поградиле и покрасиле с двора кречом и каменом, а изнутра крстима и иконама, поповима и калу-

ђерима, титорима и приложницима и браћом хришћанима, те се и у њима опојала часна летурђија, као у сретнијем и праведнијем, даров'о господ Бог! И здрав си ми мајке сине, а сиви соколе! Што смо нарекли за наше мирске цркве Јерусалимске, цвијета насред бијелога свијета, како нам је сијала доселен онако и оселен док је сунца и мјесеца и суда праведнога, даров'о господ Бог! И здрав си ми мајке сине, а сиви соколе! За нашијех стараца калуђера, живота и доброга здравља, даров'о господ Бог, који чају у камену на камену, на штаке се послонили, и за наске се грешне господу Богу моле и молили се вазда. Да Бог да и милост божија, да се господу Богу и умоле, те приведу своје стадо ка Христову спасенију, ђено почивају и пребивају душе свете и праведне, даров'о господ Бог. Здрав си ми мајке сине, а сиви соколе! За нашега господара домаћина, за његове живе главе и доброга здравља, да нам га господ Бог поживи у радости на многа љета. Здрав си ми мајке сине, а сиви соколе! За његовијех синова, за његовијех синоваца, за његовијех брата, за његовијех братића, за његова свега свлада[1] и стара и млада, за његова свега рода и порода, плода и племена, живота и доброга здравља. Здрав си ми мајке сине, а сиви соколе! За његова кутњега шљемена, житнога сјемена, живота и лијепога здравља. Здрав си ми мајке сине, а сиви соколе! За његова стада, за његова рала, живота и доброга здравља. Рало му ходило дубоко, стадо му ходило широко; куда му рало ходило, туда му свако добро сјеме родило; у пољу шеница, а у двору мушка ђечица. Здрав си ми мајке сине, а сиви соколе! За његове кесе, за његове среће, за ње-

[1] Порода.

гова коњица и кириџије, и за његова свега добра и обитеља, живота и доброга здравља. Што смо напили за његова живота и здравља, да му буду мушке и женске главе здраво и весело, све му било здраво и весело, надно и напредно, на многа љета, даров'о господ Бог! Здрав си ми мајке сине, а сиви соколе! за његовијех врснијех кумова и пријатеља, живота и доброга здравља, да су му кумови и пријатељи здраво и весело, надно и напредно, сретно и честито. С кијем се кумио, кумио се од воље без невоље, Бог му дао воље задовоље, па никад не било невоље. С кијем се пријатељио, пријатељио се по наму и по гласу, по оџаку бијелу, по образу свијетлу, по љубави братинској, даров'о господ Бог! Све му Бог дав'о кумова од врснијех домова, пријатеља од племенитијех родова, Бог му старе кумове и пријатеље поживио, нове поновио, колико је воља од милога Бога. Здрав си ми мајке сине, а сиви соколе! За јунака вољнијех и невољнијех, живота и доброга здравља, даров'о господ Бог! Који је јунак у вољи, господ га Бог у вољи поживио и подрж'о на многа љета. А који је у невољи, самилов'о се господ Бог, те и њега из невоље избавио, с браћом саставио, хљеба нахранио, вина напојио, братинскијем разговором веселио, даров'о господ Бог! Здрав си ми мајке сине, а сиви соколе! За наше све српске браће и народа хришћанског, добре среће, здравља и весеља, среће и напредка, да са свијем будемо здраво и весело, надно и напредно, срећно и честито, господом Богом благосовљено, даров'о господ Бог.

„Што смо напили за нашијех мирскијех цркава и велике цркве Јерусалима, цвијета насред бијелога свијета, и осталијех мирскијех цркава и манастира, свијех

их господ Бог подрж'о и поштов'о с браћом хришћанима, с браћом, а са срећом, с владикама и с патријарама, с поповима и с калуђерима, с браћом хришћанима, с титорима и с приложницима, до суда праведнога, а и вијека скончанија, док је сунца и мјесеца, све се појала часна летурђија, а све по реду и по закону Христову, даров'о господ Бог! Што смо напили за нашега господара домаћина, за његова стада и рала, жито му родило, стадо му плодило. Што смо напили за његова кутњега шљемена и житнога сјемена, кутње му шљеме било тврдо и темељито, без земана непромјенито, ако му кад било промјенито, било му срећно и честито, даров'о господ Бог! Кад год испод свога кутњега шљемена износио двадесет и четири сјемена у поље међу воке и међу тежаке, крст на прси мет'о, десном га руком мах'о, куд год га мах'о, свуда му га господин Бог дав'о, те му било житно сјеме у бусу бусато, у трсу трсато, у класу класато, на гумну много, у кући споро и берићетно, даров'о господ Бог! Што смо напили за његовијех брата и братучеда, синâ и синоваца, унука и омладака, живота и доброга здравља, с браћом се хвалио, са синовима хранио, унуцима и омладцима дичио и китио, како Ђурђев данак миром и бехаром од Ђурђева до Петрова дана, даров'о господ Бог. Што смо напили за његова стада: куд му стадо ходило по пољима и по планинама, и оно му се познавало по звонима многијем, по чобанима добријем, по благосову божијем, даров'о господ Бог! Планине му обијало, цвијет савијало, његову дому срећу и берићет доносило, даров'о господ Бог! Што смо напили за његове кесе и за његове среће, срећа му била срећна и честита, кеса му била пуна и богата, кад год се на своју

кесу наткучио, вазда из ње докучио, свакоме добро учинио, а себи и својој души најболье, даров'о господ Бог! Гладна наранио, гола приодео, боса придобуо, жедна напојио, свакоме добро учинио, и свак од његова дома срећу и берићет добио, а он од господина Бога, даров'о господ Бог! Што смо напили за његова коња и кириџије, кад год му од свога дома полазио, полазио му милостан, када му долазио, долазио му радостан, обрадовао га господ Бог! Коњиц му се заиграв'о, кириџија попијев'о, његову дому корист и берићет доносио, даров'о господ Бог!

„Здрав си ми мајке сине, а сиви соколе! За његове све војне срећица и мушке ђечице, живота и доброга здравља, и свега евлада и стара и млада, мушка и женска, што гођ му Бог даров'о, оно му и поштов'о, а на многа љета поживио, даров'о господ Бог! Што год волили и Бога молили, господ нам Бог услишио у царство небеско, на мјесто помјестио, примка примак'о колико је воља од милога Бога. Ако ми слудили нашом лудошћу исправио господ Бог његовом милошћу данас и од данас до вијека, даров'о господ Бог.“

Кога долибаша с овом здравицом прозове, мора све дотле на ногама стојати док се ова голема здравица не сврши, јер као млађи старијему валья да двори. При свршетку ове здравице онај који двори обиђе око совре потурившп своју чашу на синију, те пољуби у руку долибашу и домаћина иштући од њих благослова: „Старији благосовите! Које гласе гласили и слова словили и господа Бога молили, господ нам Бог мољенија примио и услишио у царство небеско, даров'о господ Бог.“ Они му одговоре: „Живио! живио! сједи, па попиј!“ Онда

ђак, што је дворио сједе и пије говорећи: „Здрав домаћине, и сва браћо, који сте на реду! Бог се моли стојећи, а пиво се пије сједећи.“

За тијем наздрави домаћин десноме другу до долибаше истом здравицом: „Здрави сте ми, моја лијепа браћо! Чашом петом у име Бога и св. Петке и св. Нећеље, која може да нам поможе; и сувежниче остани с Богом и хвала ти на послужењу. А здрав си ми десни друже и сва браћо десно и лијево, све нам било сретно и лијепо. За домаћинскијех врснијех кумова и пријатеља, живота и доброга здравља, даров'о господ Бог! С ким се кумио, кумио се од воље а без невоље по Богу истиноме, по Јовану светоме, по закону Христовом, по народу српскоме; Бог му дао воље задовоље, те му никад не било невоље. С ким се пријатељио, пријатељио се по наму и по гласу, по оџаку бијелу, по образу свијетлу, по љубави братинској, даров'о господ Бог! Гдје год кога замилов'о са свога срца кума и пријатеља, господ се Бог самилов'о, ако га он желио, сам га господ Бог даров'о и удијелио, те се и с њим братински пријатељио; пош'о десно — свратио се куму, пош'о лијево — свратио се пријатељу; им'о гдје доћи, а им'о гдје поћи у радости до старости, а у љубави до вијека, дарив'о господ Бог! Бог нам се дао радовати, а на срећну и честиту мјесту састајати, братинску љубав имати, за живота не омразити, даров'о господ Бог! Што смо поменули Бога и св. Петку и св. Нећељу, самилов'о се господ Бог и милов'о ови дом и у дому домаћина, и његова и кума и пријатеља и нас око њега, даров'о господ Бог! Помогла нам св. Петка и св. Нећеља у свако доба, а на сваком мјесту, и страшноме суду. Што год радили, радњом се

хвалили, а од радње корист и фајдицу виђели на многа љета, за дуга живота, а без сагрешенија, у дугу вијеку а у малену сагрешенију, даров'о господ Бог!"

Кад се сврши ова здравица, домаћин опет налије чашу и покучи је долибаши говорећи: „Долибаша, чуј се брате! божија и твоја!" Сад се долибаша затеже на пиће, говорећи: „Хвала вам, брате, ракије смо довољни, попиј, па остави." Домаћин му одговори: „Драгом вољом пијте, браћо, да се напијемо и да се веселимо." Долибаша одговори: „Драг био Богу и људима, ми смо ракијом довољни, попиј, па остави!" Онда домаћин завиче: „Здрави сте моја лијепа браћо! За свијех здравица и доброга здравља, што славили и Бога молили, Бог нам услишио, за све браће, добре среће, и за нас који смо данас живота и доброга здравља и Христова празника, да нам препоручи у радости славу осталијем празницима од једнога до другога, и да нама грешнијем буду на помоћи, и да се умоле господу Богу за нас грешне и за вас народ хришћански, даров'о господ Бог!" Па опет чашу покучи долибаши: „Долибаша брате! Божија а твоја, добро си ми дош'о и хвала ти, и мјесто ти на образу." Долибаша чашу прихвати, положи је на синију, пак оба скоче на ноге те се пољубе, а долибаша говори: „Добро ти ја дош'о, свака ти добра срећа дошла и у двору и на двору, даров'о господ Бог!" Сад оба сједу, а долибаша настави здравицу: „Кад год ти дошли, у добру те нашли, а кад пошли у бољем оставили, све ти добри долазили, а злијех ни Бог не д'о, који ти за част знали и за живот питали, а за здравље Бога молили. Здрави сте браћо! а помози Боже! Да Бог да, да и ми дочекамо, да и ми теби дамо сретну добродошлицу, у нашему дому, а по за-

кону Христову, даров'о господ Бог. Здрави сте браћо! срећни дом, срећна добродошлица. Здрав друже, а помози Боже!"

Неки у почетку шестој здравици и ово додаду: „Здрави сте ми, браћо, десно и лијево, све нам било сретно и лијепо! Ево домаћин навалио ракију, и мене је нашао с добродошлицом, што ме нашло, да и васке нађе. Срећна добродошлица, срећни дом, вазда му помог'о господ Бог. За наше срећне љубенице и добродошлице."

Сад домаћин свакоме по реду с пуном чашом послужи као и долибаши и сваки који прима добродошлицу, с домаћином се љуби и захвали му као долибаша. На добродошлицу, пошто се чаша у кап испије, даје се у дар домаћину јабука.

Сад домаћин покучи долибаши седму здравицу. Долибаша се нећка: „Хвала домаћине, доста је ракије." Домаћин рекне: „Узмите још и по ову чашу, нека нам није гологлава добродошлица, нека имамо часно и достојно." Долибаша прихвати чашу и говори:

„Здрави сте моја лијепа браћо! Ево дође часна и достојна, све нам било часно и достојно, господом Богом благословљено даров'о господ Бог! Здрави сте, моја лијепа браћо! За часне и достојне, за срећне и честите, Бог нам дао сјести оклен је лако устати, часно сјели, поштено прибрали, часна гласа, свијетла образа, мејдана отворена, како срећни и праведни, за ракије прибрања, за браће стимања, чашу попити, а на ноге скочити. Здрави сте, моја лијепа браћо! За онога јунака, који у јутру урани, те донесе зелена бардака, и пробуди мамурна! Оклен наточио, Христос руку наслонио, берићет учинио, Бог му прискочио, па му дотекло сваком узванику, и

попу, и калуђеру, и куму и пријатељу. И здрав десни друже, а помози Боже!“

У очи крсног имена многи додају у домаћиновој здравици и ово: „Здрави сте ми, моја лијепо браћо! све ћемо за сутрашњега данка Христова празника, домова крсног имена (на пр. св. Ђорђа), да нам освапе на велику радост дому и домаћину, да препоручи осталим празницима у радости, да нам буду на помоћи. Да Бог да и милост божија, вазда крсно име сретали, славили и пратили пуњем и летурђијом, а оно наске радовало и веселило милошћу божијом, даров'о господ Бог!“

На дан крсног имена, додаје се ово: „Здрави сте моја лијепа браћо! За данашњега данка, Христова празника, домова крсног имена, да нас препоручи у радости осталијем празницима од једнога до другога и да нама грешнијем буду на помоћи. Што се домаћин трудом потрудио, руком послужио, чашом скленом и големом срећом, слуга био Богу на пријестолу божијем као што је нама данас у његову дому, даров'о господ Бог, угодио Богу и закону божјем.“

На уставке крсног имена: „Здрави сте, моја лијепа браћо! Све ћемо за Христова празника и за његових крила и окриља, да нас окрили и од сваке муке заклони, и да буде на помоћи дому, домаћину, нашему састанку и роду хришћанскоме. За његова срећног испраћенија, вазда га господар домаћин срет'о и пратио с мирном и веселом браћом, а с великом срећом крсно име славио и пратио, а никад не оставио, већ га славила и његова чеда наком њега, даров'о господ Бог!“

Пошто се часна здравица сврши, онда браћа Срби иза совре устану и пођу к ватри ако је зимно доба, ако је љето у сјенку на зелену траву, ако није рђаво вријеме.

ће одсједну, изберу изврсна пјевача, те им отпочме пјесму згодну за оваку прилику као што је то пјесма о слави цара Душана.

Док породица домаћинова вечера, пријатељи се на страни услађују у слушању пријатних пјесама и веселих разговора, па кад вријеме за спавање дође, сваки пође спавати ђе га мјесто допане.

Кад сјутрадан сване, пријатељи се дигну и по обичају свом Богу помоле, док им домаћин донесе ракију, те их послужи, по реду најприје долибашу. Долибаша напије овако: „Здрави сте моја лијепа браћо! За срећне поћи, од Бога помоћи, за срећнога уранка веселога данка. Што смо устали и водом умили се и господу Богу молили се, господ нам Бог мољеније услишио, сагрешенија опростио, нама грешнијем на помоћи био, све ћемо за јутрошњега празника домаћинскога крсног имена, помоћника и нашега и његова, да нам осване на велику радост и на обрадовање, обрадује ови дом и нашега домаћина, даров'о господ Бог! Здрав десни друже, а помози Боже!" Пак онда испије чашу. За долибашом по истој здравици сви пријатељи по реду попију по три чаше ракије, а иза ње каву. Иза тога узме пјевач јасне гусле те их разговара јуначким пјесмама све до ручка. Кад буде готов ручак, званице засједу по реду за софру, као и синоћ. Сад их домаћин послужи с ракијом, и најпрву чашу наздрави он као и синоћ, разликом што здравици придода и ово: „Здрави сте ми, моја лијепа браћо! Јутрошње јутарце на радост, господ нам Бог на помоћ. Јутроске је сунце огријало и браћу обрадовало, понајбоље ови дом и у дому домаћина, и његов род и пород и пријатеље, и сву браћу узва-

нике и намјернике. И здрав долибаша, старјешина од овога кола!“

Седам редовних здравица напијају исто као и синоћ; а слава се не чита на ручку. Док ручак траје, ђевојке двије и двије ову пјесму пјевају:

Жарко сунце на исток бијаше,
Б'јеле дворе у пенџер сијаше,
Ко најљепше у соври сјеђаше?
Понајљепше часни долибаша.
Жарко сунце кроз пенџер сијаше,
Ко најљепше српски напијаше?
Понајљепше часни долибаша.
Жарко сунце кроз пенџер сијаше,
Ко најљепше браћи наздрављаше?
Понајљепше часни долибаша.
Жарко сунце кроз пенџер сијаше,
Ко најљепше славу напијаше?
Понајљепше слатки домаћине,
Помогла му слава до вијека,
И његово славно крсно име.

По ручку, ако је лијепо вријеме, изиђу пред двор пријатељи и узванице да гледају, како китно коло испред двора игра и пјесме пјева, како млади момци пушкарају и у нишан бију, како бацају камен с рамена и надскакују се. Ако ли је неугодно вријеме, остану код ватре, те пиће и каву троше, чибуке пале и уз гусле јуначке пјесме пјевају.

У пресјенак сунца, дигне се домаћин и његов кум те направе свијећу у облику трикирија. Кад се свијећа сврши, онда домаћин овако напије: „Здрави сте, моја лијепа браћо? За сретнијех крснијех свијећа, ђе се градиле ове године, да Бог да и до године и на предушта љета до вијека, даров'о господ Бог! У који дом, помог'о

му господ Бог с мирном браћом, а с великом срећом, с кумовима и пријатељима, са узваницима и са намјерницима, вазда је градио у здрављу и радости, и крсне свијеће палио и своје славно крсно име славио и пратио кано срећни и честити. Да Бог да и милост божија, да му просвијетле крсне свијеће његовим душама онога свијета, кано жарко сунце тијелу овога вијека даров'о господ Бог! Здрав десни друже, а помози Боже!“

Пошто се сви обреде с оваком здравицом, свијећа се однесе и постави на крсни хљеб, који стоји на погачи.

У сахат ноћи постави се совра, званице посједају по реду око совре и попију по двије здравице. Када трећој реда дође, домаћин донесе крсни хљеб како стоји, и полажући га на совру назове пријатељима: „Добра вече, јунаци!“ Узванице му одговоре: „Дао ти Бог добро, и добро нам дошао!“ За тијем домаћин донесе ћасу замећене ракије и у њој три јабуке, и опет назове: „Добра вече!“ Пак постави пред долибашу. Сад долибаша запиште ватру и тамјана, пак сви устану у славу божију, скину капе, један кади совру и иконе, а други чита славу као и синоћ, док долибаша прислужи крсну свијећу пред иконом. Кад се сврши слава, онда долибаша прихвати ћасу ракије, те с њом напија у славу св. Тројице онако као и синоћ, и пошто најпре изљуби се са св'јема преко совре, пак онда сви по три пута пију ракије из ћасе. Пошто се сви ћасом обреде и мушки и женски, и старо и нејако, онда долибаша прихвати крсни хљеб с домаћином и напија ову здравицу: „Час добар, а помози Боже, да Бог да и милост божија да се деси међу нама добар час као преблагом Христу на крсту и св. Јовану на води Јордану. И да сте ми здрави моја лијепа браћо! за сре-

њнога крснога колача, ђе се сломи ове године, да Бог да на предушта љета до вијека у дому се ломио, а на њиви родио. Да Бог да и милост божија, које су га руке градиле, те се оне красиле и распознавале међу другама као даница звијезда међу звијездама. Да Бог да и милост божија, колико у њему има зрнаца, онолико у вашега господара домаћина по земану мушкијех глава: синова и синоваца, браће и братића, среће и весеља, даров'о господ Бог; жутијех дуката, бијелијех оваца, малених јањаца, шарених телаца, свакога блага што је и Богу и људима драго, даров'о господ Бог!" Сад додаје хљеб куму говорећи: „Здрави сте, а помози Боже! Ко му је кум, да му је жив!" Кум прихвати хљеб с обијема рукама и преломи га на својој глави, пак окрене наопослен три пута говорећи: „Двије половине, четири четвртине, триста и осамнест добријех часа̂. Домаћине, брате, да се пољубимо?" Пољубе се, и да̂ му комад из десне руке а из лијеве тури на синију.

Докле старији за совром читају славу, свијећу прислужују, тамјаном каде и здравицу напијају, млађи на страни крсте се и Богу моле, а кад се ово сврши, старији сједну и двојица између њих иза оне тишине громовито запјевају.

Ко подиже вишњу славу,
  Помог'о га Бог,
И лијепа вишња слава
  И сам господ Бог!
Подиже је брат домаћин,
  Помог'о га Бог
И лијепа вишња слава
  И сам господ Бог!
И његово крсно име,
  И сам господ Бог,

Помог'о му до вијека.
Сваки Христов год.

Док мушки ову богоугодну и славну пјесмицу пјевају, младе и ђевојке приуготовљене за пјевање к соври приступе, па док мушки сврше, ђевојке прихвате исту пјесмицу, те је отпјевају. Кад дјевојке пјесмицу понове, онда мушки ову другу започну:

Долибаша напијаше,
Помог'о га Бог
Домаћину наздрављаше,
Помог'о му Бог:
„Здрав си брате, домаћине!
Помог'о ти Бог!
Хвала теби на служењу,
Даров'о те Бог!
Кад си славу поменуо,
Помог'о ти Бог!
Дости браће саставио,
Даров'о те Бог!
Крсно име прославио,
Помог'о ти Бог!
И лијепо крсно име,
И сам господ Бог!
И лијепо крсно име,
Сваки Христов год."

И ову пјесмицу дјевојке отпјевају као и ону прву. — Остали чин сврши се као и синоћне вечери. Пошто узванице вечерају, дигну се иза совре и пођу у кућу, пак засједну око ватре. Ту пјевачи пјевају уз гусле јуначке пјесме, док домаћин са својом породицом не вечера а кад и они вечерају, онда се узванице поврате у собу, ту се ухвати коло, и дјевојке пјевају различне женске пјесме. Кад се коло растави, ко је старији, ко се добро накитио и ко је мамуран, пође спавати, а млађи остану,

те различне забавне игре све до зоре проводе као н. пр. прстенка, туре и т. д.

Како први тако и други и трећи дан прослави се крсно име у највећој радости и весељу. Трећи дан пошто пријатељи ручају, бацају новаца на синију колико који хоће. И то се зову уставци. За тијем се званице разлазе и при поласку даривају их домаћице оним колачима што су испечени са крснијем хљебом, да с тијем даром, кад кући дођу своју дјечицу обрадују.

Кад пријатељи и званице полазе домаћин их испрати с пићем пред двор, и они му овако од срца захваљују: „Хвала, брате домаћине! хвала ти части, хвала ти љубави, хвала ти чину лијепом и образу свијетлом, част чинио и част ишчекао и код Бога и код људи, дао нам Бог за љубав знати а не заборавити. И здрави сте свијетла браћо, србадијо! за срећнога нашега пута по хиљаду пута. Ко стио на пут, Бог му дао срећу у пут, ко ост'о у дому, да ради о добру, Бог нам дао добро а за много и данас и од данас до вијека, даров'о господ Бог!"

Овако се слави крсно име онђе ђе не долази свештеник, а ђе дође, он очита славу по уставу црквеном. За тијем сједне и побрже руча, стави колач у своју торбу; попише колико више може спомена, а кад наплати за свако име по двадест пара, тури споменицу с новцима у џеп, пак овуда ми је пут.

Примједба. И по осталим мјестима у Босни на исти начин слави се крсно име, с том разликом што су здравице мршавије, и ријетка су мјеста, у којима су овако красне и једре пјесмице о крсном имену.

Наша браћа римокатоличке цркве све ту до скора славили су крсно име као и остала браћа Срби у Босни,

али фратри (ујаци) забранише им, бајаги, из економскијех разлога. Због трошка није нужно било лишавати народ природне својине, ако се у том увиђала раскошност, народу се могло препоручити у мјесто три дана славе да се један дан држи, али никако не искорењивати народни обичај. — Тако је Мухамед II освојитељ Босне истурченој нашој браћи забранио славу крсног имена а у мјесто тога наметнуо им „бестиљ." Бестиљ се држи у вријеме бербе шљива, од којих се и справља. Босанске потурице такође шарају свијеће о бајраму у мјесто шаренијех јаја. Ни једно ни друго не чини се у осталим круновинама турског царства.

IV.

ПРИСЛУЖБА.

Има њекијех породица које прислужују њеке празнике иза крсног имена, и то чине само оне породице из којих су се његда домаћини у њекој незгоди завјетовали прислужити овог или оног светитеља. То се зове прислуга или прислужба, и слави се истијем начином и редом као и крсно име, али само један дан.

V.

ОПШТА ЗДРАВИЦА ПРИ СВАКОМ РАДОСНОМ САСТАНКУ.

„Здрави сте ми, моја лијепа браћо! Ево нам дође међу нас винце румено на срце весело; да нам буде сунце жарко, око јарко, винце румено, а срце весело; винце нам се виђело на лицу руменом, на срцу веселом, на тијелу свијетлом, на разговору српском, на здоговору

братском, на благослову божијем. Да Бог да, да нам буде образ свијетао, очи слободне, слава висока к'о у најсретнијег народа; винце кисело, срце весело, ко га пио, свијетао био, ко га здравио, срећу добио, ко га служио, никад не тужио. Србима слуга био с винцем руменим, свецима слуга био с царством небеснім; винце се вило, на сабору пило, браћу веселило; ђе се пило благосов савило, велику срећу добило; с вином се здравили, с благодетом славили, с народом миловали — милов'о господ Бог ови дом и у дому домаћина и вас хришћански род и народ до суда праведнога и скончанија вијека даров'о господ Бог! Здрави сте, моја лијепа браћо! У име Бога и часнога крста и благога Христа, који нам сјаје од истока до запада свему роду и народу хришћанском, овога свијета тијелу, а онога свијета и тијелу и души даров'о господ Бог! Да Бог да и милост божија, који год јунак часни крст цјеловао и вјеровао и хришћански закон творио и српски народ слободио, својој души рајска врата отворио, те уза се српски народ приводио и божије лице видио и гледао, до скончанија вијека благослов добио, к'о оно славни јунак Милош Обилић и сваки јунак за јуначки знак, даров'о господ Бог! А који часни крст не вјеров'о, господ га Бог окренуо с крстом наопослеп, те и он часни крст вјеров'о и цјелов'о, и њему Бог и часни крст на помоћи био! А ко не стио никако, проклео га Бог свакако, па га спремио низ морске лугове, да наплаћује дугове; ни дуга наплатио, ни с' амо вратио, драча га даскала, плоча га куцкала, смела га драча, убила га плоча, не чула га срећа, а Србима се добила већа и данас и до вијека, даров'о господ Бог!"

VI.

ПО СМРТИ.

(Испод Јаорине).

Кад који православни Србин, или Српкиња премине, њихову смрт црквено звоно не огласи, јер ту нема ни цркве ни звона, већ по гласу нарицања сусједи дочују (од уста до уста један другом јави) за смрт покојника, те својта, сусједи и пријатељи из села пођу, да ожалошћену породицу разговоре и утјеше у њеној тузи. Кад који долази, овако плачног поздравља: „Помози Бог! да ти је здрава глава!" Пак онда посједу те и они покојника ожале. Пошто га ожале, домаћин их послужи ракијом и кавом. — Мртвац се у кући не купа, већ се ватра пред кућом наложи и на њој се угрије вода, те мртваца окупају, пристојно га преобуку, положе на сриједи собе врху душека, на ком је лежао, те га прикрију покровом од бијела платна све до главе. — Ако је мртвац био момак или ђевојка, или млада невјеста, наките их свакојаким мирисавим цвијећем, а старе и женате не ките никако. — Суди у којима се вода смлачила за мртваца, у кућу се не уносе док не преноће под ведрим небом.

Кад свештеник над мртваца дође и по обичају помене га, онда га дигну и изнесу пред кућу, те у носила положе и ту четворица људи прихвате носила и упуте се с мртвацем пут гробља. Онај иде напријед који крст носи, а за крстом остали људи: иза људи свештеник пред носилима, пак онда женске, које наричу за покојником. Ако је отац умрьо, шћерка нариче за њим све до гроба:

Мили бабо, лијеп родитељу!
Куку шћерци младој кукајући,
Кукајући, сузе љевајући,
Љевајући и сиротујући.
Куку бабо, лијеп родитељу!
Куку Перо[1]! куку жарко сунце!
Моје жарко обасјано сунце!
Док си мене, бабо, миловао,
Дотлен мене гријало је сунце.
Кад би куда, бабо, полазио
И милосну шћерку остављао
И осталу своју породицу,
Онда би нас пресјенуло сунце;
Мене младу и сву твоју ђецу,
Кад би с' оклен, бабо, помолио,
Онда би се помолило сунце.
И бијело указало лице,
И нејаке наске огријало.
Куку бабо! куку љуте ране!
Данас нас је пресјенуло сунце,
Пресјенуло и заборавило,
Пак нас никад огријати не ће.
Куку бабо! куку љуте ране!
Куку бабо! куку жарко сунце!
Куку бабо! куку миловање!
Кад ли ћеш нам, бабо, долазити?
Кад ли ћеш нас, бабо, миловати?
Ко ли ће нас за те миловати,
И сироте твоје пожалити?
Куку бабо! куку миловање,
И данашње наше растајање;
Ти си нама, бабо, долазио
И од сваклен милост доносио.
Куку Перо! куку бабо мио!

[1] Или како му је име.

Мио бабо, лијеп родитељу!
Ко ће наске, бабо, дозивати?
Ко ли ће нас често миловати
Према теби и милости твоје?
Куку бабо! куку браћи твојој!
Куку бабо! куку двору твоме!
Куку бабо! куку ђеци твојој!
Ко ће твоју браћу дозивати,
Дозивати и наређивати?
Ко ће твоје дворе прегледати,
Прегледати и нашљедовати?
Ко ће твоју ђецу дозивати,
Ко ли ће их слатко миловати,
Миловати и одговарати?
Жалосница твоја шћерца мила,
Жалосница туге чини тужне,
И низ образ сузе рони ружне.

Жена за човјеком.

Куку мени, драги господаре!
Куку мени и госпоству твоме,
Код тебе сам све господовала,
У радости вијек вјековала;
Оклен гођ си надио долазио,
Од свaклен си милост доносио,
И милосио мене дозивао,
С радошћу ме за љубав дозвао,
С радошћу ме на крило призвао.
Ко ће мене данас дозивати,
Ко л' ће твоју ђецу призивати,
Призивати и насјетовати?
Ко л' ће твоје сироте гледати,
Нежењене синове женити,
Неудате шћерце удавати,
Удавати и рухо слагати?

Ко л' ће њима у походе доћи?
Куку драго! куку миловање!
Куку данас наше растајање!
Је л' те жао, жалосна ти мајка
У дворима остављена драга?
Тавно ј' мени тебе кукајући
И у двору твоме остајући,
И за тобом пјесме пјевајући
Вјечне пјесме од живота твога.

Ђеца за мајком.

Куку мајко! куку кукавице!
Куку наша тице ластавице!
Што одлеће од гнијезда свога
И остави нејаке пилиће?
С ким ће твоји тићи полећети,
С ким ће твоја ђеца останути,
Ко ће твоју ђецу дозивати,
Ко ли ће их мајко, миловати?
Куку, мајко, тице ласта́вице!
Куку, наша сиња кукавице!
Куда гођ си мајко полазила,
Све си ђеци рано долазила
И радосно ђецу дозивала,
На бијелу крилу одгојила,
А данас их нико дозват' нема,
Јер су твоја, мајко, уста н'ема.
Куку мајко, сиња кукавице!
Ти полазиш, а наске остављаш,
Никад више к нама доћи не ћеш,
Ни донијет' дара, ни милости.
Куку мајко, велика жалости!
Жалосни ти синци нежењени
И нејаке шћери неудате,
Ко ће њима рухо сакупити?

Ко ли ће их, мајко, удомити?
Ко л' ће њима у походе доћи?
Ком се кунем, све се кунем мајком,
Да ми живи и да ме дозива,
Да ме гледа и да ме призива,
А данас ме нико гледат' нема,
Дозивати, нити погледати;
Сунце сјаше, пак нам сад пресјену,
Мајка бјеше, пак нам сад премину.
Куку мајко, сиња кукавице!
Што си нам се мајко ражљутила?
Што си наске луде оставила
Хоћеш ли нам икад, мајко, доћи,
Или ћеш нам вјековито поћи?
Је л' ти жао љуте сиротиње,
Што сад цвили и сузе прољева?
Кад ти чују шћерце поудате,
Тавној ће ти на весеље доћи,
Ал' те, мајко, не ће дома наћи,
Ко ће твоје шћери дочекати
Ко ли ће их разговорит', мајко,
Да ти дођу, да те опјевају,
Твоје, мајко, тамо вјековање,
И сиротно наше остајање?
Ко ће наске дозивати; мајко,
Мјесто тебе и милости твоје?

Мајка за сином.

Куку Јово! куку мио сине!
Тужна ти се мајка радовала
Кад је тебе слатко миловала,
На рукам' ти гњездо савијала,
Радост твоју на срце привила,
Да те љубим и да гледам у те.
Куку сине! куку љуте ране!

Куку мајци сињој кукавици!
Тешко мајци тужној кукајући,
У жалости тебе његујући,
Око тебе разговор водећи,
У жалости тебе спомињући.
Куку, Јово, мој сиви соколе!
Кад лећети више мајци не ћеш
Што си своја крила расклопио,
Црној земљи главу оборио?
Што си мајци срце расплакао,
Да остаје сиња кукавица,
Пак да кука кајно кукавица,
Да преврће кајно ластавица
И да гледа ђе остављаш мајку?
Куку Јово! куку рано љута!
Што полазиш? што остављаш мајку?
Је л' ти жао твоје миле мајке,
И мајчина слатка миловања?
С ким ће мајка разговор водити?
Кога ли ће слатко миловати?
Куда ли ће погледати мајка? —
Куд гођ гледа, нигђе Јове нема,
Све погледа оклен ће јој доћи.
Тешко мајци Јову чекајући,
Јадном срцу за њим кукајући!

Снаха за ђевером.

Куку мени, мој ђевере мио!
Мој ђевере, мој златан прстене!
Мој ђевере, моје миловање!
Кад сам мајку своју оставила,
Ја сам тебе за брата добила,
И за брата свога миловала.
Куку мени, мој ђевере мио!
Откле гођ си двору долазио
Све си снахи милост доносио,

Доносио, мене даривао.
Мој ђевере, моје дозивање!
Мој ђевере, моје сјетовање!
Мој ђевере, моје миловање!
Ко ће мене младу дозивати?
Ко ли ће ме младу призивати?
Ко ли ће ми милост доносити?
С киме ли ћу у род мајци поћи?
Куку мени, мој мио ђевере!
Кад сам била ја на крилу твоме,
Ко гођ мене кад за што закарај,
Ко гођ карај, ти ме одговарај,
А данас ме одговорит' не ћеш,
Већ ја млада одговора немам,
Док ђевера под земљицу спремам.

Заове за снахом.

Куку нама, снахо милована!
Куку нама, кито накиђена!
Синоћ си нам у бостану била,
Скоро смо те у киту набрале
И твоје се лице руменило,
А данас је љуто потавнило.
Тешко теби младој тавнујући,
Своју младост под земљу носећи,
Да ти лице у земљици вене,
Као ружа кад по земљи пане!
Тешко нама тебе кукајући,
А твом драгом туге слушајући!
Кад ти чује твоја мајка мила,
Ками ће ти у походе доћи,
Твоје тавне даре донијети.
Наша снахо, наша кито злата!
Је л' ти жао што остављаш драго,
Најмилије овог св'јета благо,
Је л' ти жао? жалосна ти мајка!

Мајка за испрошеном кћери.

Куку Маро! куку љута рано!
Тужне сам ти свате саставила
И жалосно весеље скупила
И жалосне даре приправила;
Данас су те свати прихватили.
Куку мајци, сињој кукавици!
Твоје тавне свате дарујући —
Кад ће мајка у походе доћи?
Што си се ти, Маро, ражљутила,
Што л' си, рано, мајку оставила?
Хоћеш ли се ужељети мајке?
Хоћеш икад својој мајци доћи?
Је л' ти жао мајке кукавице,
Ђе остаје сама кукајући?

Ову пак у опште наричу, кад понесу мртваца:

Куку нама наше растајање
И по гласу жалостан растанче!
Куку брате[1]! куку рано љута!
Ти полазиш а наске остављаш,
Поздрави нам нашу мајку[2] милу.

Како мртваца из куће изнесу, одмах прихвати која женска метлу те помете кућу, и буниште с метлом преко какве воде пребаци, за знак да болест из куће преко воде побјегне, те да не укида прије времена јуначке главе из породице покојникове.

Носећи мртваца три пут га до гроба помећу и ђе год почину, ударе по један камен. А кад дођу на мјесто вјечног почивалишта обнесу га наопослен, па га спусте на земљу с десне стране гроба. Ту му свештеник отпјева спомен, пак мртваца положе у гроб. Обично најближа својта покојника спусти у гроб, јер њих највише боли срце

[1] Овде именом наричу оном, који је умрьо.
[2] Овде поздрављају оне, који су помрли.

за њим. Онај коме се још рађају дјеца, може мртваца носити, али га не смије спустити у гроб, јер се боји какква удеса. — Кад су већ мртваца спустили у гроб, покрију му и главу, те га свештеник прелије с уљем и најприје поспе црном земљом, пак сви остали за њим на мртваца баце по мало земље, говорећи: „Вјечна ти памет! вјечна ти радост!“ По што мртваца закопају посаде му крст више главе, или га ту исијеку у камену, за знак да ту почива хришћанин. За тијем од сваке дршке оруђâ одрежу помало дрвета и с тим ђелотинама гроб поспу, пак се онда враћају кући. Кад буду пред кућу, изнесу им укућани воде и на маши ватре; водом умивају руке, а по једну жишку ватре сваки преко себе пребаци, говорећи: „Како се ова ватра утрнула, онако нека се утрне и жалост ове породице за покојником.“ Пак онда улазе у кућу и одмах посједу за готову трпезу, те ручају и здравице здраве за упокој преставуштег: „За усопше совре, здрави сте ми, моја лијепа браћо, десно и лијево! све нам било сретно и лијепо, даров'о господ Бог! Првом а сретном, да нам буде са великом срећом, даров'о господ Бог! Да Бог да и милост божија и свети Петар, да нам буде овај састанак сретан, даров'о господ Бог! Здрави сте браћо! За радости преставуштијех душâ, које су се преставиле од овога рода и од овога дома, вјечна им памет, а блажени покој; проста им душица, лака им земљица; тијело им почивало, душа им царовала у царству небесном, у пријестолу божијему, ђено душе свете и праведне са Исаком, са Аврамом, са праведнијем царом Лазаром у царству небесному. — Бог да прости нашег брата (или сестру поименце); вјечна му памет и блажени покој; тијело му почивало, а

душа му царовала; даров'о господ Бог души која се преставила: бијели рај, лијепи стан и покој у превјечном царству небесном, ђено душе свете и праведне. Амин."

Кад долибаша ову здравицу сврши, сви који око совре сједе вичу: „Вјечна им памет! Бог да им душицу прости и помилује!"

„Здрави сте, моја лијепа браћо! Ево нам дође чаша друга, да Бог да̂ да нам буде љубав дуга, а честита срећа до вијека, даров'о господ Бог! Ђе год се по двије чаше пива пиле, свака се добра срећа вила, а највише изобилна радост и божија милост међу нас, милов'о господ Бог ови дом и у дому домаћина и његово све плодоносно добро око њега, што му је Бог дао; Бог му добро поклонио и од сваке муке заклонио и вазда му на помоћи био, и њему и нама око њега, даров'о господ Бог! Здрави сте ми, моја лијепа браћо! За радости душа преставуштијех; Бог да прости нашег брата (поименце)! вјечна му памет, блажени покој! Бог да му душицу прости, помилује и све душе преставуште, које су се преставиле од овога дома и од овога рода, у рају се поставиле; Бог им дао лијепи стан, бијели рај и покој, душица им пребивала у стаду Христовом, у царству небесном, ђено душе свете и праведне са Исаком, са Аврамом и с праведнијем царом Лазаром, даров'о господ Бог!"

„Здрави сте, моја лијепа браћо, десно и лијево, све нам било сретно и лијепо, даров'о господ Бог! Пи̂смо, напијасмо, господа Бога молисмо; господ нам Бог и помог'о и данас и вазда, а ово ћемо трећом за сретном, да Бог да да нам буде са срећом. У лијепо име; у име Бога и свете Тројице: оца и сина и светога Духа. Амин. Која не дијели друга од друга, кума од кума, брата од

брата; да Бог да и милост божија, да не одијели нашијех грешнијех душа од царства небесног и од раја бијелог, даров'о господ Бог! већ да приведе господ Бог стадо своје, наше грешне душе ка Христову спасенију, даров'о господ Бог! Гдје ми свету Тројицу заборавили, ја у лудости, ја у пјаности, ја у каквијем мукама, ја у турскијем рукама, она нас не заборавила, већ нам онда била најскорашња и најбоља помоћница и од сваке муке заступница; руку додала, на праведна дјела наставила, а с оваком браћом саставила, саставио господ Бог свако добро у ови дом и данас и вазда, даров'о господ Бог! И здрави сте, моја лијепа браћо! За радости душâ преставуштијех, које су се преставиле од овога дома и од овога рода. Бог да прости нашег брата (или сестру поименце) и све душе преставуште, које су од овога дома и од овога рода, вјечна им памет, а блажени покој; тијело им почивало, душа им царовала у царству небесном, у пријестолу божијему, ђено душе свете и праведне са Исаком, са Аврамом, са праведнијем царом Лазаром, даров'о господ Бог! Да Бог да и милост божија, да се умоле божији праведници за нас грешне и за род хришћански, да се самилује господ Бог на нас грешне и на род хришћански да нам поживи живе, да помињу преставуште панапјом, летурђијом, свијећом, молитвом божијом; с поповима, с калуђерима, с браћом хришћанима, с браћом и са великом срећом, и с берићетом млогијем и с благословом божијим, на млога љета до вијека, им'о ко, а им'о с киме, а им'о с чиме, даров'о господ Бог! Да Бог да и милост божија, да овоме дому пође лијепи напредак и берићет и за ове совре, кајно љету од Ђурђева до Спасова и до Петрова дана, даров'о господ Бог!

Самилов'о се господ Бог и свети Петар, те нам био и ови састанак сретан. Самилов'о се господ Бог и свети Спас, те нам се десио и данас међу нама добар час, кајно светоме Христу на крсту, а светоме Јовану на води Јордану, даров'о господ Бог!“

Около њега вичу: „Амин!“ и: „Вјечна памет преставуштијем!“

„Здрави сте, моја лијепа браћо! Пијсмо, напијасмо, господа Бога молисмо; господ нам Бог и помог'о, мољеније услишио, сагрешенија опростио, а нама грешнијем на помоћи био, даров'о господ Бог! Најскорашњу писмо у име Бога и свете Тројице и мајке Богородице, помог'о нам Бог и света Тројица и света Богородица; а ово ћемо у име Бога и лијепога, златнога, сјајнога, часнога крста, који нам сјаје од истока до запада свему роду и народу хришћанскоме. Једа Бог да и милост божија, да нам сјаје часни крст онога свијета нашијем грешнијем душама, кајно жарко сунце овога свијета тијелу, даров'о господ Бог! Који год се јунак крстом крстио и часни крст цјелов'о и вјеров'о и право ходио, а хришћански закон творио, помог'о му господ Бог и часни крст и закон божји и данас и до вијека, даров'о господ Бог! А све ћемо за радости душâ преставуштијех, које су се преставиле од овога дома и од овога рода; које су се преставиле, у рај се поставиле, тијело им почивало, а душа им царовала у царству небесном, у пријестолу божијему, ђено душе почивају свете и праведне са Исаком, са Аврамом и са праведнијем царом Лазаром, даров'о нам господ Бог! Бог да прости нашег брата (поименце)! лака му земљица, проста му душица, Бог му дао лијепи стан, бијели рај и у њему вјечни покој!“

„Здрави сте, моја лијепа браћо! Најскорашњу пи́смо у име Бога и часнога крста, помог'о нам Бог и часни крст; а ово ћемо у име Бога, и свете Петке, и свете неђеље: да Бог да и милост божија, да се самилује господ Бог, света Петка и света неђеља на нас грешне и народ хришћански, да нам удијели живијем здравље и весеље, срећу и напредак, а преставуштијем рај и покој. Да нам господ Бог буде милостив на помоћи и света Петка и света неђеља и по дневи и по ноћи, и на дому и на путу и на свакоме мјесту, страшну и слободну и данас и вазда, даров'о нам господ Бог; а све ћемо за радости душа преставуштијех, које су се преставиле, у рај се поставиле од овога дома и од овога рода. Бог да прости нашег брата (поименце) и све душе преставуште, које су се преставиле, у рај се поставиле. Вјечна им память, а блажени покој! Бог им даров'о лијепи стан, бијели рај и покој, тијело им почивало у земљи, а душа им царовала у царству небесном, у пријестолу божијем са Исаком, са Аврамом и са Јаковом и с праведнијем царом Лазаром ђено душе свете и праведне. Да Бог да и милост божија, да се умоле божији праведници за нас грешне и за род хришћански, да се самилује господ Бог на хришћански род и на нас грешне, кајно на оне свете и праведне, да приведе наше душе ка Христову спасенију, ђено пребивају и препочивају душе свете и праведне, даров'о господ Бог! Да Бог поживи живе, да помињу душе преставуште панаијом, летурђијом, свијећом, молитвом божијом, с поповима, с калуђерима, с браћом хришћанима; с браћом, а са срећом, даров'о господ Бог на млога љета док је сунца и мјесеца све по реду и закону Христову, даров'о господ Бог. Амин!“

Кад ручају и кад се здравице сврше, онда се разиђу сусједи и пријатељи у највећој тишини и скромности, препоручујући кућанима при поласку, да не туже за покојником, јер је Богу мио био, пак га је себи у рај позвао.

По смрти покојника покајнице иду му три јутра [1] на гроб те га прекађују и оплакују, како кога више срце боли за њим, а ево једног примјера:

Добро јутро, мој милосни бабо!
Дошла сам ти кукавица сиња
Да ти виђу вјечну кућу твоју,
У којој ћеш вијек вјековати,
Како ти је на конаку било?
Је л' ти меко у земљици црној?
Је л' ти топло под травом зеленом?
Мореш ли се, тужан, обикнути,
Те у дворим' тавним вјековати
Брез сунашца и свога срдашца,
Брез синова сивих соколова
И брез шћерце твоје јединице
Данас, бабо, сиње кукавице?
С Богом бабе мога вјечни двори,
Ја ћу к вами сјутра опет доћи,
Али тужна к'о и данас поћи.

Одиве, које се не десе на погребу покојника, кад дођу у рођени двор, онда пођу на гроб покојника и пошто га ожале, у гробљу ручају.

Породица држи спомен покојнику о седмици, четрдесници, полугодници и годишњици. [2] И тадај се искупе сва она чељад, која су учествовала у спроводу и погребу

[1] По неким мјестима иду покајнице и по осам дана.

[2] У Сарајеву одвећ се сјајно држе помени за умрле, а исто и спроводи.

покојника, те му спомен у кући учине. Домаћин угости те покајнике као и на првој соври, и здравице се на исти начин испијају, као и прије. — Неке породице чине спомен умрлијем само на задушнице, или на Спасов дан, и то у гробљу ђе тај дан и ручају.

По смрти оца, или другог домаћина шћери ни одиве у Црној ријеци мираз не траже; која би потражила, та не би имала више мјеста међу поштеним другама. У Турака одмах траже.

VII.

ПРЕКАДА. [1]

(Испод Јаорине.)

Прекада обично бива на крсно име или по крсном имену, како се кад свештеник деси. Кад свештеник дође у дом оне породице, која жели поменути своје мртве у скупу својте и сусједа, домаћин постави пред њега синију и на њој панапју; свештеник се дигне, као и сва остала чељад, а домаћин свијеће им подијели, док свештеник окади панапју и около синије чељад, пак онда отпочме спомен преставуштијем, и кад сву читуљу прочита, онда узме тас лијевом руком, а десном прелијева вином панапју. Док то свештеник чини, сви около, мушко и женско, које може досећи, прихвати десном руком за тас, а које не може досећи, прихвати за друго чељаде које се држи за тас, те овако виче: „Вјечна памет и вјечна радост креставуштијем!“ Кад се помен сврши, свако цјелива крст из руке свештеника, и кад се сви обреде, онда посједају по реду око совре; свештеник

[1] Под исти начин свршује се прекада не само у Босни већ и у Боци Которској, особито у Паштровићима.

најприје узме пананију, пак домаћин иза њега свакоме раздијели за вјечни спомен умрлих. Сад домаћин узме свијећу у лијеву руку, а десном прихвати пуну чашу те наздрави долибаши овако: „Здрави сте браћо! За радости преставуштијех душа, сретна прекада, на сретну мјесту по закону Христову, сретни свештеник а у сретан дом, вазда нам помог'о Бог! Ми поменули преставуште душе на земљи, поменуо господ Бог на небесима. Што ми слудили нашом лудошћу, господ Бог исправио својом милошћу. Сви браћо здрави сте! Вјечна памет, и вјечна радост преставуштијем до вијека, даров'о господ Бог." За тијем долибаша настави опе исте здравице, које су по смрти покојника на првој соври држане.

На крсно име за то спомињу мртве, да би њихове душе тај дан биле радосне и веселе у царству небесном, као што су радосна и весела њихова жива браћа на земљи за часном и обилатом совром.

Прекада не држи се никад за спомен једне особе, већ за све преставуште од вијека.

Прекада по варошима држи се у цркви, а код куће пананија дијели. — Седмица, четрдесница, полугодница и годишњица држи се свуда једнако.

Наша браћа западног вјерозакона у Сарајеву до преклани имала су обичај у гробљу свршивати спомен с пананијом, а тадај забрани им њихов парох пананију доносити. —

VIII.

ВАРВАРИЦА.

У очи Варваре мученице свакога сјемена саставе у бакрач, налију воде па наставе на ватру. То се вари

сву ноћ све до зоре. Док се варица вари, овако јој припијевају: „Варварица вари, а Савица хлади, Николица куса.“ Кад заруди зора, онда нареде једном: „Хајде носи вару на воду.“ Он је и однесе у какву суду и понесе собом жлицу. Кад дође на чесму, заграби жлицом воде и три пута кане у вару, пак захвати жлицом варе три пут и тури крај чесме, говорећи: „Дај ми Боже од Бога здравља, од траве масла, од неба росе, од земље сваке плодоносе, здравља и весеља и житнога рода, источног плода.“ Иза тога поврати се кући, пак састави вару што је носио с оном што је у бакрачу остала. Онда је чељад поједу.

IX.

ОД АНДРИЈЕВА ДО ВАСИЉЕВАДНЕ.

Од Андријева до Васиљевадне мушки не сучу гужве, не даду женама сновати, ни у чини ништа повраћати, да би се стока учувала од звјерета.

Из истога разлога забрањен је тај посао и о мећудневницама, то јест, од велике до мале Госпојине. Ни у ово доба не смије се ни гужва усукати. Ако је крајња потреба, може се, али ваља најприје пруће напалити. Кад се тако учини, онда не ће вук у стоку, ни зла душа може на њу што набацити. — У ово доба сабирају се љековите траве, као: велико зеље, равент, срчаник, желучаник, андуз и тако даље. У ово доба изгоне јањце на планину, да попасу љековитијех трава, како им не би мог'о наудити метиљ и власац. (Власац је жито по њивама, које с класа опане и иза кише поникне).

X.

СПАСОВ ДАН.

На Спасов дан у јутру прије сунца узму зеленијех грана, па у сваку њиву пободу по једну, чим забиљежи сваки своје жито. Други пак биљеже јањце. Понесу воде у бакрену суду међу јањце, чобан понесе маказе, прекрсти се три пут и овако помоли: „Господи Исусе Христе, милостив буди мени и моме стаду и буди нам на помоћи и у дану и у ноћи.“ Остали вичу: „Амин!“ Сад чобан одреже сваком јагњету по комадић уха, да их по том распозна од туђијех. Све комадиће ставља у онај бакрени суд. Кад их изброји, по том зна прави број својих јањаца. Иза тога понесе и саспе комадиће од ува на мравињац, говорећи: „Колико овђе има мрава толико у мене било брава, и увијек им била срећа здрава. Амин.“

Чобанима испеку жене пите гужвалије и остале најљепше ђаконије, хљеба, сира, кајмака, варена млијека и кисела, на млијеку кајмака и пилава, све то изнесу у подне на ужину, и све чобане из села саберу заједно, поставе им ужину. Ту се они часте и ужинају, од весеља пољевају једно друго млијеком вареним и киселим, нека су сви чобани шарени. То чине за то, да им се рађају бијели јањци и шарени теоци. Који су од млијека бијели, изгледају к'о бијели јањци, а други к'о шарени теоци. Сад настане још веће весеље; стане праска из пушака, скачу, пјевају, умећу се камена с рамена и проводе игре свакојаке, које трају до мрклога мрака. Тад стоку кући појаве. Ово се зове „спасовница.“ Оног, који донесе ту спасовницу, највише полију чобани. Други дан тако их

исто части други домаћин, и то тако хода, док се сви не изредају.

XI.

ПЕТРОВ ДАН.

Од Видова до Петрова дне чобани почму гулити брезову кору, која се иначе зове „лила“, носе је кући, и ту се суши. У очи Петрова дне начине процијеп, у који смотану лилу заметну, сложену лист на лист, по сриједи стегну процијеп, а одозго натакну алку и утврде процијеп, како не може испасти лила. Тако припређено зове се „машала.“ Таких машала учине толико колико је чобана, мушку и женску по једну. У очи Петрова дне пошто затворе стоку у тор и осталу марву намире, понесу од куће ватру и машале, свако своју донесе тору и на вратима торним запале; најприје један запали своју, а сви остали своје на његовој, пак са запаљеним машалама упоредају се једно за другим, најприје мушки, па женски, и тако обиђу три пут око тора, говорећи: „Машала! Машала! Машала! Весело нам лиле горе, да нам добро краве воде.“ Кад то сврше, онда запушкарају, да им се огласи стоци весеље. Иза тога дођу кући с машалама и назову добру вече мајци, коју потпаљују, говорећи: „Дај мајо, кајмак, да те не палимо?“ Она им обећа, да ће им дати сјутра на Петров дан, само да је оставе на миру. Онда чобани врну се, и забоду све машале у плот од струге, ђе овце стоје, пек се машале згоре. — Ту вече ђе год има торова сјају се машале као дан.

У очи Петрова и Видова дне не припуштају јањце под овце, да не би било урока.

XII.

ВИДОВ ДАН.

На Видов дан пођe домаћин или који други од мушкијех да обиђе жита, и кад тамо дође, изговори: „Добро јутро сретно и честито! Видов данак сретно виђеније.“ Пак отпоје ову пјесмицу:

Јелисије просо сије,
Иде Виде да обиде,
Да нам плодно роса роси,
Да нам добро жито роди.

XIII.

ИЛИН ДАН.

Који ради око чела, на Илйн дан урани прије сунца и пође у уљаник, понесе собом какав суд и нож, којим обрезује челе, те из улишта, у којима су младе челе извади с главе сата меда и остави га за лијек. Кад вади овај мед, ако се ко догоди близу њега и упита: „Шта ти је то?“ Он му одговори: „Прије лијек био нег' ти упит'о.“

Кад је ријеч о Илйн дану, и наша потурчена браћа Срби светкују Илйн дан, као и Ђурђев дан, па и у самом Сарајеву престоници босанској. Изиђу у поље, на рудине, или у баште, пак се тај дан часте, веселе, коло воде, пјесме пјевају и различне народне игре играју. На наш Илйн дан држе потурице и сајам на њеким мјестима, као на Кисељаку, гдје нема наше цркве ни општине, већ се народ из даљег сабере. Фратри од њеког доба ту с намјером служе на свој Илйн дан, под

ведрим небом, не би ли им пошло за руком да тај сајам с нашег Илијин дана на свој пренесу, али све им је узалуд, потурчени Срби не ће да знаду за нови календар и за раније светковине.

Неке потурице питао сам за што светкују Ђурђев дан и Илијин дан, па ево какав сам одговор добио. „На Ђурђев дан веселимо се с тога, што су се и наши стари тај дан веселили. Илијин дан ми не држимо вас дан, већ од по дне; до по дне је влашки Илија, а од по дне Алија!“ „А ко вам је то каз'о да се кад Илија потурчио?“ „Наше хоџе, који све књиге знају.“ „Нису вам право казали, ви за то светкујете Илијин дан, што сте га с нама заједно светковали до освојитеља Босне Мухамеда II. Илија није се могао потурчити, јер онда, кад је он живио, није било Мухамеда ни турског закона; Илија је прије тога већ на хиљаду година живио, то су Османлије подмитиле ваше хоџе да вас варају за своју корист, да се не сјетите што сте прије били, па да Османлије не изгубе власт и господство над вама. Та знате ли, како вам Осман паша забрањиваше, да не чините никакво весеље на Илијин дан, да је то влашки светац, а ви нисте власи, па ви опет изиђосте на рудину требевнићку и славно проведосте Илијин дан?“ „Е попе, хвала ти, сад харлајишем (разумијем) шеретлук злијех Османлија, али не вјерујем, да су новцима поткупили наше хоџе већ лажним бесједама, као што и нас за свашто варају, све нам веле, биће вам боље. А нама је с њима вазда горе, а њима с нама боље. Завадише нас с рајом, наговарајући нас: „„Глоби, дави рају, нек ти је под ногама.““ Незнавасмо за њихов шеретлук, па рају погњависмо, без раје остасмо нејаки, па смо сад под ногама Османлијама

као и раја, а да умјесмо с рајом к'о и прије сад би ми Османлијама судили а не би они нама, ама не ће ни то за дуго бити!“

XIV.

ПРОРОК ДАНИЛО.

На пророка Данила не даду чобанима алакнути, да не би вука намамили на стоку. Исти, од кога сам ово преписивао, рече ми: „Неки су алакали, али нијесу вука намамили.“

XV.

БЛАГОВИЈЕСТ.

Пред Благовијест или на Благовијест чобани чине молитву за стоку, да им стока буде здраво и да им се овце с напретком јање, краве теле, а кобиле ждријебе.

На Благовијест, кад женске помету кућу, сметлиште запале на буништу, да не би ко сметље под стоку подбацио, пак не би било напретка у стоци.

XVI.

РАЗЛИЧНЕ ПРЕДРАСУДЕ.

У јесен кад пуштају празове у овце, преко празова чобани се љубе, да би тако овце своје јањце љубиле.

Кад се спрема путник на пут, трговац, или кириџија, сват, или тежак, кад почиње орати, кад стане ручати и за ручком здравице здравити, не даду предиљама прести, као ни тад, док путник из куће не изиђе, јер пут ни радња не ће бити сретна.

Кад се у вече закоље бравче за вечеру не даду изнијети кости псима, док не сване, јер се може стока побољети.

Не даду женама радити о вуни у сриједу и у петак поради овчијег здравља. Не даju соли овцама у уторник, сриједу и петак, да се не би побољеле.

Пред Благовијести чобани чине прилоге цркви да се не би овце јаловиле.

Ловац, који лови не да другом изути своје обуће; кад би га други изуо, не би могао добро ловити.

Који продаје коња, изведе га на зелену траву или на равнину; кад је погођен, баци јулар, а купац прихвати за њ, па коња поведе за собом; ако коњ корачи прије десном него лијевом ногом, знак је, да ће бити сретан.

До колико дана по Ђурђеву дне загрми, по онолико ће пара бити ока жита, и по ту цијену биће за ову годину.

Кад који у чаши вина или ракије нађе трун, весели се, јер се нада некој користи и добитку: „Ево срећа!“ виче.

Тројица узму на руку по три ораха, сваки своје туче и збори првоме: „Како овај орах био пун, онако била домаћину пуна кућа.“ Другоме: „Како ови други био пун, онако му била пуна струга.“ Трећему: „Како био ови трећи пун, била му пуна срећа на многа љета!“ Кад се деси који орах празан, други одговоре: Не чуј Боже што пас лаје!“

РАДЊА СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА.

Први састанак одбора.

1. Фебруара 1871.

Били су: г. председник др. Ј. Шафарик, г.г. чланови: Ј. Грујић, Фр. Зах, М. Миловук, и секретар Стојан Новаковић.

Бр. 1.

Чита се протокол скупа од 27. Јануара ове године и за одлуку што се тиче снимања живописних и архитектонских споменика по Србији, која је учињена по предлогу уметничког одсека; наређује се да се упути уметничком одсеку, који да се појединце договори како ће се извршити.

Бр. 2.

Чита се даље одлука скупа о томе да треба да се на ново распише распис за Штросмајерову награду — и одбор нареди да се лањски распис понови, да се рок стави до 1. Декембра ове године и да се по новинама распошље.

Бр. 3.

За изабране чланове одбор нареди да се секретар постара да им се дипломе наштампају, потпишу и разашљу.

Бр. 4.

На предлог секретарев нареди се да се Главној српској књижари Ј. Д. Лазаревића може дати на продају друштвених књига по условима по којима су давате и до сад књижарници Вел. Валожића.

Бр. 5.

Секретар подноси књиге које су друштву дошле на поклон или у замену:

1. Од г. Одобеска румунског књижевника.

а. Revista romana pentru sciinte, littere ši arte. Volumul I. и II. 1861. и 1862. Букурешт.

б. Odobescu J. A. Scene istorice din chronicele romanesci. Букурешт 1860.

в. Jarcu Dimitrie Annale bibliografice romane 1550—1865. Букурешт 1865.

г. L'église du monastère épiscopal de Kurtea Argis en Valachie. Vienne 1867.

д. Notice sur la Roumanie principalement au point de vue de son économie rurale suivie du catalogue spécial des produits exposés dans la section roumaine a l'exposition universelle de Paris en 1867. et d'une notice sur l' histoire du travail dans ce pays. Paris 1868.

ђ. Notice sur les antiquités de la Roumanie. Paris 1868.

2. Од г. арх. Н. Дучића његово дело: Степеник или кормчија са славено-руског језика, и из србуља. Цетиње 1866.

3. Од г. А. Н. Спасића Statuts de l'etablissement de credit de Belgrade.

4. Од г. В. Јагића из Загреба његово дело: Das Leben der Wurzel dê in den slavischeu Sprachen. Wien 1871.

5. Од руског министарства просвете у Русији „Журналъ" за Септембар 1870.

6. Од г. Стевана Рајичевића фактора: Виша математика' Први део. Диференцијални рачун. Од Паје Миљковића. По др-у Е. Христофелу. Београд 1870.

7. Од Матице Словенске њена издања:

а. Schoedler knjiga prirode II. snopič Astronomija in Kemija. 1870. Ljubljana.

б. Slovenski Štajer. Dežela in ljudstvo. Spisal Dr. Ivan Gršak. Ljubljana. J. Blaznik. 1870.

в. Razne dela pesničke i igrokazne Jovana Vesela-Koseskiga. 1870. Ljubljana.

г. Letopis Matice slovenske za 1870. Ljnbljana.

8, Од царске руске академије наука из Петербурга: Сочиненія Державина съ объяснительными примѣчаніями Я. Грота. Томъ I—V. Ст. Петербургъ 1864—69.

Прочитано и потписано на другом састанку одбора 1871.

Састанак одсека историчког и државничког.

5. Фебруара 1871. год.

На састанку били су: председник г. Јев. Грујић, чланови: г.г. Ј. Шафарик. Јов. Мариновић, Влад. Јакшић, арх. Дучић, П. Срећковић, Ст. Бошковић, М. Ђ. Милићевић, М. Зечевић и из другог одсека Ст. Новаковић.

Бр. 1.

Г. председник износи писмо и чланак г. Гаврила Витковића, професора гим. београдске „Критички поглед на прошлост Срба у Угарској,“ што је наставак његова пређашњег чланка под тим именом, штампанога у „Гласнику.“ Пошто се прочита писмо г. Витковића, одсек одлучи да се поменути његов спис преда на оцену г.г. Шафарику и Срећковићу.

Бр. 2.

Редовни члан г. Стојан Новаковић. саопшти писмо ред. члана г. Алексе Н. Спасића, намењено да се прочита пред одсеком, у коме јавља, како пристаје на то, што је његов превод Миљеве економије упућен школској комисији, а напомиње одсеку, да ли та одлука није неследствена спрам одлуке одсека филолошког и философског, по којој је примљено, да се о друштвеном трошку штампа „Историја умнога развића у Јевропи“ од У. Дрепера — и да ли је чланак истога редовног члана „Банке на акције“, који је одбијен из разлога специјалности, мање специјалан од чланка „Шафран“, штампанога у „Гласнику“. Г. Ст. Новаковић, прочитавши писмо одсеку, објасни оно, у чему г. Алекса Спасић налази неследствености, јавивши, како је и Дреперову „Историја умнога развића у Јевропи“ одсек био упутио министарству просвете, али је отуда враћена за то, што се тај предмет у школама нигде не предаје а те је године буџет министарства просвете ограничен био

само на издавање школских књига. Кад је ствар на ново дошла на претрес, одсек је одлучио, да се то дело штампа о друштвеном трошку за то, што оно друкчије није могло изаћи, што је то дело врло признато и чувено, и што у целој нашој књижевности од те врсте ништа нема. А ове године, кад је г. А. Н. Спасић поднео свој посао, буџет министарства просвете раширен је осем школске и на осталу корисну књижевност. а економија ће се тим путем издати и као школска и као корисна књига, као што су већ четири дела од те врсте до сада из тих трошкова издата, те за то је по друштво корисније, да свој новац приштеди за издавање ствари, које само оно потпомоћи може, или које строго узимљући у програм његов спадају. За „Шафран" мисли исти ред. члан да је специјалан у другом смислу него чланак „Банке на акције", по томе, што се онамо на пољу слабо обделаваних природних наука излажу упоредо с познатим научним резултатима и проматрања чињена с дугим трудом на нашем земљишту. На то одсек одлучи, да се и питање г. А. Спасића и објашњење г. Ст. Новаковића у протокол одсека забележи.

Бр. 3.

Г. председник износи писмо и чланак редовног члана г. Алексе Н. Спасића „Финансије и народи." Пошто се прочита писмо г. А. Н. Спасића, одсек одлучи, да се његов спис преда на оцену г.г. В. Јакшићу и К. Јовановићу.

Бр. 4.

Г. председник износи чланак ред. члана г. М. Милојевића коме је овакав наслов: „Путопис једног дела *Праве* од неких назване *Старе Србије*". Одсек одлучи, да се тај чланак г. Милојевића преда на оцену г.г. Ј. Шафарику и арх. Дучићу.

Састанак одсека историчког и државничког.

2. Марта 1871. год.

Били су на састанку: председник Јев. Грујић, чланови: г.г. Јанко Шафарик, Влад. Јакшић, П. Срећковић, арх. Дучић. К. Јовановић, М. Милићевић, Ст. Бошковић, Љ. Каљевић, М. Милојевић и М. Зечевић, а из другог одсека Ст. Новаковић,

Бр. 5.

Прочиташе се реферати г.г. Шафарика и Срећковића о чланку г. Гавр. Витковића „критички поглед на прошлост Срба у Угарској“. Одсек одлучи на основу реферата, да се чланак г. Витковића прими за „Гласник“ и награди са 60 #.

Бр, 6.

Прочита се заједнички реферат г.г. Шафарика и арх. Дучића о чланку г. Милојевића „путопис једног дела *Праве* од неких назване *Старе Србије*“, у коме изјављују да се тај израд г. Милојевића не може примити за „Гласник“, али заслужује, да се у особитој књизи штампа, те с тога предлажу да друштво да̂ г. Милојевићу у име помоћи најмање 30#. како би свој путопис могао издати. Одсек одлучи, да се поменута сума удвоји, и тако да се г. Милојевићу изда 60 #. кад покаже наштампану књигу о своме путовању по Старој Србији.

Бр. 7.

Редовни члан г. Ст. Бошковић прочита свој дужи предлог о томе, да Српско учено друштво ступи у свезу с ученим друштвима српско-хрватским, словенским и бугарским ради тога, да се изда азбучни речник о свима наукама на језику српско-хрватском (ћирилицом и латиницом) и бугарском. Тај је предлог свој г. Бошковић поткрепио с више разлога, који се овде прилажу. Одсек се о томе својски посаветовао, па у след предлога г. Дучића усвоји у начелу предлог г. Бошковића и одлучи, да се тај предлог изнесе пред одбор Српског ученог друштва ради саслушања о томе свију одсека, ради саопштења осталим југословенским ученим друштвима, и да се штампа у новинама и у особитој брошири.

Бр. 8.

Редовни члан, М. Милојевић подноси одсеку свој чланак „Одломци старина српских добављених из Турске, Старе Србије и Херцеговине“, који је већ једанпут био пред одсеком, наводећи да га је удесио према захтевима његових референата. Како је г. Милојевић изоставио само нека места у своме чланку

а није га нимало прерађивао, што је по оцени г.г. референата, требало учинити, одсек одлучи, да се тај чланак његов не може узимати на ново у расмотрење.

Први састанак одсека философског и филолошког.

3. Марта 1871. г.

Били су г.г. председник Јов. Бошковић, чланови: арх. Сава, проф. Ал. Васиљевић, Милан Кујунџић, Ст. Новаковић.

Бр. 1.

Редовни члан и председник одсека проф. Јов. Бошковић, подноси свој чланак „Наука о језику и њезин задатак“ као прилог за Гласник. Будући је тај чланак читан приликом великошколске свечаности, те је свима члановима познат, а писац му је умножио важност додавши и белешке о литератури која се појединости те расправе тиче — и будући је даље чланак тај први из те науке који се за Гласник подноси — одсек одлучи да се расправа г. проф. Јов. Бошковића у Гласник прими и са 10 дук. од штампана табака награди.

Други састанак одбора.

16. Марта 1871. г.

Били су г.г. председник др. Ј. Шафарик, чланови: г.г. Ј. Грујић и Фр. Зах и секретар Стојан Новаковић.

Бр. 6.

Прочита се писмо г. Х. Стефана из ман. Раванице, писано 1. Марта 1871. и одлучи се да се остави у архив, будући није задатак друштвени промишљати о ономе што се тамо тражи:

Бр, 7.

Председник износи као прилог за Гласник превод Шлајхерове расправе „Кратак нацрт доисторијскога живота сјеверо-источнога дијела индо-европскога језика“ поднесен од г. Обрада Михаиловића. Упућује се одсеку филолошком.

Бр. 8.

Читају се писма нових ред. чланова г.г. Љуб. Клерића, Стевана Здравковића и Лазара Чолак-Антића, којим се одзив-

љу и захваљују на избору уписујући се у одсек јестественички и математичарски.

Бр. 9.

Читају се писма нових дописних чланова Кухача из Осека и Шулцера из Винковаца, у коме се одзивљу и захваљују на избору. Будући је у писму г. Кухача изложен сав његов рад на југословенској музици, одлучује се, да се то писмо стави међу биографијску грађу коју друштво има.

Бр. 10.

Како председника одсека философског и филолошког не бејаше на састанку, секретар јави по протоколу, како је у истом одсеку одлучено да се чланак г. Јов. Бошковића „Наука о језику и њезин задатак“ у Гласник прими и са 10 дук. од штампаног табака откупи. Одбор одобрава ову одлуку.

Бр. 11.

Председник одсека историчког и државничког јавља, да је одсек одлучио да се наставак чланка „Критички преглед на прошлост Срба у Угарској“ г. проф. Г. Витковића у Гласнику штампа, и са 60 дук. ћес. откупи. Одбор одобри ову одлуку.

Бр. 12.

Председник истога одсека јави, да је одсек одлучио да се из суме одређене на испитивање земаља српских и саопштавања о томе изда г. проф. М. С. Милојевићу 60 дук. у помоћ за штампање његовог „Путовања кроз Стару Србију.“ Одбор одобри ту одлуку и на потраживање писчево одлучи, да му се од те суме половина може издати сад, а половина кад се дело наштампа.

Бр. 13.

Председник истога одсека јавља, да је одсек, на предлог свога ред. члана г. Ст. Бошковића, одлучио да се у ученом друштву почне одговор о издавању „Општег научног речника на српско-хрватском и бугарском језику“ и да се на договор и у помоћ за овај посао позову и остала учена друштва на словенском југу. Одбор прихвати ту ствар и одлучује да се пи-

сани предлог г. Ст. Бошковића у новинама и у књижици штампа и саопшти како осталим одсецима друштвеним, тако и осталим ученим друштвима у југословенству.

Бр. 14.

Чита се писмо управе државне штампарије од 5. Фебр. КД № 1490. којим се од ученог друштва тражи 808 гр. 24 п. пор. за штампање „Црногорских споменика о Шћепану малом. Како пак то дело није посебна књига него је ушла у друго одељење Гласника, у ком се штампа грађа за српску новију историју, и како се Гласник друштву бесплатно штампа, одбор одлучи да се то управи државне штампарије јави.

Бр. 15.

На поискавање г. М. С. Милојевића одлучује се, да му се за неке српске општине и школе преда на расположење 150 комада слика грбова српских.

Бр. 16.

На молбу читаонице В. Трстеничке одлучује се да им се пошље друштвених књига од којих повише има и да им се од сад редовно шиље.

Бр. 17.

На молбу дружине „Пупољка“ из Баје одлучује се, да им се пошље друштвених књига од којих повише има, и да им се и од сад шаље.

Бр. 18.

На молбу дружине „Бюкова“ из Градца са университета, у којој су југословенски ученици, одлучује се да им се пошље од друштвених књига и да им се и од сад редовно шаље.

Бр. 19.

Чита се писмо г. Ивана Антуновића уредника „Буњевачких и шокачких новина“ из Калаче, којим одговара на писмо ученог друштва у ком је позван да у калачком архијепископском архиву истражује грађу за историју српских земаља. Г. И. Антуновић јавља да се због турских и унутрашњих угарских ратова који су све разорили и упропастили, ништа више не зна за калачки архив, ма да је сама архибискупска столица много новаца трошила тражећи га. Даље обраћа пажњу друштву да

би се штогод морало наћи у Печуху и да ће и сам имати то на уму, ако му време и прилике допусте. Одбор одлучи да се писмо г. И. Антуновића у архив остави.

Бр. 20.

Чита се писмо министарства просвете од 4. Фебр. о. г. бр. 500, у коме се за превод Џ. Ст. Миља „Начелâ политичне економије“ јавља, да му при свој жељи да се тај рукопис наштампа није могуће то бар за сад учинити, једно с тога што књигâ таког садржаја има од различних писаца већ штампаних на нашем језику, па се врло мало распродају, а друго с тога, што је сума одређена у овогодишњем буџету за откупљивање рукописа скоро сва исцрпена. Одбор на то одлучи, да се рукопис врати г. А. Н. Спасићу и да му се ово саопшти.

Бр. 21.

Секретар саопшти како је још пок. П. Јос. Шафарик, издајући живот Стеф. Немање, писан краљем Стеф. Првовенчаним, јавио, да се у једном грчком рукопису минхенске библиотеке налази спомен и извод од једнога дела краља Ст. Првовенчаног, у коме су „литургичка питања“ бугарскоме архиепископу Дим. Хоматинском. Како је ствар на томе спомену до данас остала, писао је библиотекару минхенском да извиди, има ли доиста тако дело и замолио га да нареди да се препише за Српско учено друштво. Библиотекар је на то изнашао рукопис, наредио те га је секретар библиотеке г. Г. Лаубман преписао, па је тај препис с расправицом овамо послао. На то одбор нареди да се г. Лаубману у име хонорара 40 франака пошље, а за рукопис да се одсеку историчком јави.

Бр, 22.

Чита се писмо г. митрополита Михаила, у коме саопштава одговор г. арх. Леонида дописног члана друштвеног из манастира Новог Јерусалима близу Москве, како би се могле за друштво набавити фотографије старина српских из Хиландара, само да би требало послати тамо изасланика с препорукама, коме би после и фотографија из руског светогорског манастира

на руци била. Не видећи за сад могућности да се предлог арх. Леонида изврши, одбор оставља да се о томе са г. митрополитом договара.

Бр. 23.

Секретар износи 45 комада писама нађених у граду београдском која су писана између 1815 и 1824. год. која је послао на поклон министар војени г. Јов. Белимарковић. Примивши са захвалношћу овај поклон, одбор одреди да се писма замотају, натпишу, и у списак историјског архива друштвеног заведу.

Бр. 24.

Секретар подноси једно турски писано писмено, које је друштву на поклон послао г. А. Алексић официр из Ћуприје. Прима се с хвалом и упућује се у архив.

Бр. 25.

Секретар подноси на поклон од г. Владимира Јакшића две тапије од кућа београдских из Карађорђева времена, које се примају с хвалом и упућују се у архив.

Бр. 26.

На предлог г. митрополита Михаила одобрава се, да се сад основаној библиотеци југословенској у Одеси пошљу на поклон све друштвене књиге.

Бр. 27.

Секретар подноси књиге које су друштву дошле на поклон или у замену:

а. Од г. Јов. Мариновића председника државног савета. Pisctole i evangelja prikko svega godiscta u Mletczih 1773, дело Францишканца Петра Кнежевића из Книна.

б. Од министарства просвете: Закон о пословном реду у државном савету. Београд 1870.

в. Од г. Стевана Шулцера од Мигенбурга три брошурице-

1. Bemerkungen über den Polymorphismus einiger Pilze.

2. Mykologische Beobachtungen aus Nord-Ungarn in Herbste 1869.

3. Mykologische Beiträge.

г, Од мацарског историчког друштва Századok. A magyar történelmi társula közlönye. Pest 1871.

д. Од пруске академије наука у Берлину Monatsbericht за Декембар 1870.

ђ. Од „Матице Српске“ из Нов. Сада: „Српски летопис за годину 1867. 1868. и 1869. књига 112. Н. Сад 1871.“

е. Од омладинског одбора у Н. Саду.

1. Омладински календар за просту годину 1871.

2. Омладинску заједницу за годину 1869. III.

ж. Од г. П. А. Лавровског ректора Варшавског университета његова дела:

1. Сербско-русскій словаръ. Издан академијом наука у Петербургу 1870.

2. Старо-руское тайнописаніе Москва. 1870.

3. Од краљевско-пруске академије из Берлина Monatsbericht за Јануар 1871.

Прочитано и потписано на трећем одборском састанку 1871. год.

Састанак одсека филолошког и философског.

17. Априла 1871. г.

Били су: председник г. Јов. Бошковић, чланови, г.г.: А. Васиљевић, М. Кујунџић и Ст. Новаковић.

Бр. 1.

Председник изнесе од одбора на преглед послани превод Шлајхерове расправе „Кратак нацрт доисторијскога живота сјеверо-источнога дијела индоевропскога језика“ од г. Обрада Михаиловића. Будући је расправа некојима од чланова позната, прочита се неколико листа, да би се видело како је преведена. Уверивши се тако, да је превод посве рђав, те да се никако не би могао употребити, одлучи одсек да се расправа г. преводнику поврати.

Бр. 2.

Ред. члан Ст. Новаковић изнесе одсеку два чланка г. проф. М. С. Милојевића, у којима су исписи из старих рукописа

с расправама. У једноме је „Педесет и једно правило св. Симеуну српском", а у другом „Сто седам правила св. Петки Параскеви српској." Први је испис из рукописа писана пре смрти св. Саве, како г. Милојевић показује, и може се држати да су та правила дело св. Саве, оно, које није добро познато и тражи се, а у другоме су исписи из пролога писана у Дабарци 1251. год. Како су то добри прилози за литерарно-историјска истраживања, одсек одлучи да се у Гласнику наштампају, а писцу у име откупа 12 дук. ћес. исплати.

Бр. 3.

Ред. члан Ст. Новаковић подноси „Библиографију српске и хрватске књижевности с додатком онога што су странци с нама писали за год. 1870." Одлучује се да се та година као и пређашње у Гласнику штампа, а писцу се за откуп одређује 3 дук. ћес.

Бр. 4.

Председник Јов. Бошковић реферује о чланку Ст. Новаковића „Јеротија Рачанина пут у Јерусалим 1704 год." и прочитају се и неки одломци тога старог рукописа, те се по томе одлучи да се у Гласнику штампа.

Бр, 5.

Прочита се писмо штампарије Јовановића и Павловића из Панчева којим пита, да ли се учено друштво прима редакције при штампању дела М. Видаковића и Доситија Обрадовића, која је дела та штампарија прештампати наумила. Одсек одлучи, да се штампарији јави, да учено друштво не налази за добро да се данас прештампавају дела. Мил. Видаковића; даље да за Доситија мисли, да би се у прештампавању његових дела тачно ваљало држати првог издања, да би их требало прештампавати данашњим прав писом, и, осим пажње да се добро и правилнопрочита онако како је Доситије изговарао (щ не као шч него као шт), да у језику не би требало ништа мењати ни поправљати. Што се тиче редакције, ниједноме члану није могуће тога се посла примити.

Бр. 6.

Ред. члан Ст. Новаковић јавља, да се у збирци рукописа Српског ученог друштва налази почетак автобиографије Милована Видаковића, у којој се приповеда о његову детињству проведену у Неменикућама у Србији и о ономе што се око тога времена догађало. То све пада у време пре године 1788 и може послужити прилогом за историју и политичку и књижевну. Одсек одлучи да се исти члан постара, да се тај рукопис тачно препише и у Гласнику штампа.

Састанак одсека историчког и државничког.

20. Априла 1871. год

На састанку били су: председник г. Јев. Грујић, чланови г.г. J. Шафарик. Јов. Мариновић, арх. Дучић, Вл. Јакшић, К. Јовановић. П. Срећковић, М. Милићевић, А. Чумић, М. Зечевић и из другог одсека Ст. Новаковић.

Бр. 1.

Прочита се реферат г. Јакшића о чланку г. А. Спасића „Финансије и народи“, и одсек одлучи, да се тај чланак г. Спасића прими у „Гласник“ и награди са 6 дук. на табак.

Бр. 2.

Г, Вл. Јакшић поднесе свој чланак „Густина насељености Србије“, који је спремио за „Гласник.“ Пошто г. Јакшић разложи у главноме садржину својега чланка, одсек одлучи, да се и тај чланак прими за „Гласник“ и награди са 10 дук. на табак.

Бр. 3.

Г. Панта Срећковић поднесе своја два чланка за „Гласник“ спремљена: „Војводство св. Саве“ и „Мандрда војвода.“ За референта првог чланка одсек одреди г.г. арх. Дучића и Зечевића, а другог г.г. Чумића и Каљевића.

Бр. 4.

Изнесе се чланак г. Св. Никетића, гимназијског суплента из Неготина „Историјски развитак српске цркве“. Одсек одреди за референте тога чланка г.г. арх. Дучића и Милићевића.

Бр. 5.

Прочита се писмо г. митрополита Михаила, у коме јавља друштву, да г. арх. Леонид шаље „Новый матеріялъ для болгарской исторіи“ и „Григорія архіепископа россійскаго слово похвалное Евтимію патріярху терновскому“, да се у „Гласнику“ штампа. За референте беше одређени г.г. Шафарик и Срећковић.

Бр. 6.

Г. Милош Милојевић поднесе свој свој чланак „Историјско-географски преглед земаља српских у Турској и Аустрији са земљама српских — југословенских — племена“, заједно с преписом саставка из књиге „Општи лист“ из патријаршије српске, и картом. За референте одсек одреди г.г. Срећковића и Милићевића.

Прочитано и потписано на састанку одсека историчког и државничког.

Трећи састанак одбора.

21. Априла 1871. год.

Били су: председник г. др. Јанко Шафарик, чланови: г.г. Јев. Грујић, М. Миловук, Јов. Бошковић, секретар Ст. Новаковић.

Бр. 28.

Секретар прочита писмо г. намесника Јов. Гавриловића, у коме јавља како је набавио и на поклон даје Српском ученом друштву једну Вертхајмову касу од бр. 5. која већ беше смештена у друштвеном стану. Одбор прима с највећом захвалношћу овај родољубиви поклон, одлучи, да се захвалност у протокол стави и на писмено г. Јов. Гавриловићу изјави.

Бр. 29.

Председник прочита писмо г. Х. Ристића из Беча, с којим шаље 170 дук. ћес. као завештање његова брата пок. К. Х. Ристића, остављено Српском ученом друштву „на издавање најбољих српских књига, а нарочито босанских“. Одбор прима овај

поклон с највећом захвалношћу тим више што долази од Србина из суседне братске земље која је у турском ропству, нареди да се новци за сад оставе у касу друштвену, да се брату покојниковy пише да су примљени и да се поклон у новинама објави.

Бр. 30.

Чита се писмо дописног члана друштвеног г. К. Невострујева из Москве, којим захваљује друштву на избору у дописно чланство.

Бр. 31.

Чита се писмо г. проф. Мих. Петковића којим захваљује друштву на избору у редовно чланство и уписује се у одсек јестественички и математичарски.

Бр. 32.

На молбу читаонице ћупријске наређује се да јој се шиљу друштвене књиге.

Бр. 33.

Председник предаје једну записку дописног члана друштвеног г. Убичинија, о ратовању српском по Угарској, за коју се одлучи да се изнесе одсеку историчком.

Бр. 34.

На предлог председников одлучи се, да се на изјављену потребу стави на расположење заступнику српском у Цариграду Гласник XIX—XXIX књиге.

Бр. 35.

С тога што су се скоро свима члановима одбора људи тужили на двоструко нумерисање Гласника по старом и по новом реду, јербо смета при повезу; што се даље чини забуна у навођењу, и што се у навођењу махом држи стари ред — одбор одлучи да се од сад нови ред и не помиње на Гласнику, него да се књиге нумеришу само старим редом.

Бр. 36.

Секретар подноси књиге које су дошле на поклон и у замену.

1. Од царске руске академије наука из Петербурга: Записки Томъ XVII. књ. II. Томъ XVIII. књ. I.

2. Од руског министарства народне просвете Журналъ за месец Јул, Август, Октобар, Новембар и Декембар 1870. год.

3. Од г. намесника кнежевског достојанства Јов. Гавриловића Царски казнени законик за босански вилајет. У Сарајеву 1870. год.

4. Од југословенске академије Rada knjigu XIV.

5. Од краљ. млетачког института Atti tomo decimoquinto, serie terza, dispensa nona. Venezia 1869—70.

6. Од царске академије наука из Беча:

а. Sitzungsberichte philos-historischer Classe 64 Band Heft 2. 3; 65 Band, Heft 1. 2. 3. 4; 66 Band, Heft 1.

б. Sitzungsberichte math.-naturviss. 1870 I Abth. №2. 3. 4. 5. $^6/_7$; II Abth. $^2/_3$, 4. 5. 6, 7., 8.

в. Almanach 1870.

7, Од краљ. пруске академије наука из Берлина Monatsbericht за Фебруар 1871.

8. од г. проф. Кап. Невострујева из Москве: Исторію русской церкви Сочиненіе Е. Р. Ф. Москва 1848. 5 књига.

9. Од слов. Московског комитета преко г. митрополита Михаила:

а. Юноземцева О леченіи молоком простудныхъ и съ простудными сопряженныхъ болѣзней холодно-лихорадочнаго свойства. Москва 1857.

б. Евсевія архіепископа могилевскаго Утѣшеніе въ скорби и болѣзни, Изданіе пятое. Ст. Петербург.

в. Священика Платона Азбука для православнаго рускаго народа Москва. 1866.

г. А. Невског Русская духовно-нравственная христоматія. Изданіе второе. Москва 1861.

д. Н. Попова Славянскій пансіонъ въ Николаевѣ. Москва 1870.

ђ. Н, Попова О значеніи германскаго и византійскаго вліяній на русскую жизнь въ первые два вѣка ея развитія. Рѣчь читанная въ торжественномъ собраніи московск. универс. Москва 1871.

е. Русскіе государи. Царь Михаилъ Өеодоровичъ. Москва 1871. год.

ж. С. Соловьева Учебная книга русской исторіи. Изданіе седьмое Москва 1867.

з. Н. Маклакова Опытъ приложенія гомеопатіи къ леченію. Москва 1854. год.

и. О воспитаніи дѣтей въ духѣ христіанскаго благочестія. Изданіе третье. Ст. Петербургъ 1857.

ї. А. Потебни замѣтки о малорускомъ нарѣчіи. Воронежъ 1871.

к. Тарасенкова Послѣдніе дни жизни Н. В. Гоголя. Ст. Петербург 1857.

л. Щербины Николая Йово и Мара. Сербская народная поема Москва 1860.

љ. Исторія триденткаго собора. Москва 1869.

м. А. Гильфердинга Общеславянская азбука съ приложеніемъ образцовъ славянскихъ нарѣчій. Ст. Петербургъ 1871.

н. Дѣянія и посланія святыхъ апостоловъ съ апокалипсисомъ на русскомъ нарѣчіи. Изданіе первое. Ст. Петербургъ 1862. год.

њ. Московскія университетскія извѣстія 1870. № 7, 8, 9. 1871. № 1.

о. Юридическій вѣстникъ издаваемый московскимъ юридическимъ обществомъ 1867—1868. Книжка I—XII. 1868. I-XII.

п. Юридическую газету московскаго юридическаго общества № 1—24.

р. Евангеліе на рускомъ нарѣчіи. Изданіе четвертое. Ст. Петирбургъ 1862.

с. Од бугарског књижевног друштва његова Периодическог списанія книжку II.

Шести састанак одсека уметничког.

27. Априла 1871. год.

Били су: чланови г.г. М. Миловук, Стеван Тодоровић, Мијаило Валтровић, Драгиша Милутиновић и А. Бугарски.

Бр. 19.

На питање г. М. Миловука шта мисле чланови да треба радити са снимцима архитектурним и живописним, које би изаслати вештаци у Жичи и околини овога лета израдили, одсек једногласно одлучи: да исти снимци, израђени и спремни за штампање заједно са описима, буду на првом месту својина Српског ученог друштва, пошто их исто по уобичајеној норми награди. Пошто би Српско учено друштво ове снимке већ штампало, остаје вештацима право, да тај научни материјал и на други начин употребе у интересу наше домаће вештине и њеног упознавања у страном свету.

Бр. 20.

На питање г. М. Миловука која би два архитекта и два живописца и кад би ишли у Жичу да изврше задаћу по предлогу учињеном на петом састанку одсека уметничког од 8. Јануара 1871. год. број 17, одсек је одлучио: да г.г. М. Валтеровић и Д. Милутиновић као архитекти отиду од Петрова дне до 25. Августа, те да у Жичи и њеној околини, нарочито у Љубостињи и Крушевцу архитектуре прецртају и опишу. Ако им дозволи време, да још отиду и у Студеницу.

А што се тиче нужних живописаца, за сад се не могу изаслати, јер они који би могли нарочито г. Тодоровић не може никако ићи, будући је преоптерећен својим послом, а г. Никола Марковић није сада у Београду, и не зна се може ли се и он овога посла подухватити.

Што се тиче живописца, њихов избор остаје идућем састанку одсека уметничког.

Бр. 21.

Услед решења број 20, да два архитекта у Жичу отиду (и ако живописци сада и доцније не узмогну) умољава се одбор Српског ученог друштва да нареди, да се сума од 65 #.

ћес. држи спремна, како би се о Петрову-дне могла издати г.г. М. Валтеровићу и Д. Милутиновићу као изасланицима одсечким.

Састанак одсека философског и филолошког.

13. Маја 1871. год.

Били су: председник г. Јов. Бошковић, чланови г.г. А. Васиљевић, М. Кујунџић и Ст. Новаковић.

Ред. члан г. Ал. Васиљевић прочита своју расправу „О логичким заблудама и привидним доказима“.

Пошто се чланови сложише, да је расправа написана тако да се може штампати у Гласнику, одреде да се у име награде г. А. Васиљевићу исплати 15 дук. ћес.